

ਸੇਵਾ ਸਾਂ

ਸੇਵਾ

ਜਿਹੁ ਲਾਇ

ਮਹਿਨਾ

ਹਿਸਾ

ਸੇ-੨-੨

ਲਾਇਤੀ

ਸਾਹਿਬ

आपकी सौदागी

जि. सु. मा. ५. नं. १

४३५
२०

ओ३म्

पुस्तक संख्या

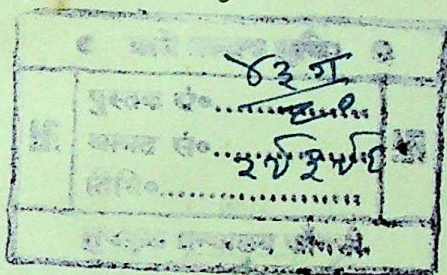
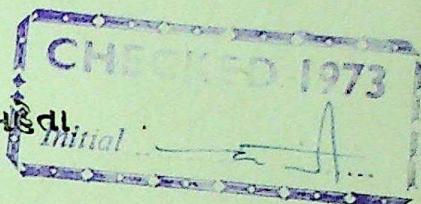
पञ्जिका संख्या

पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना
वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक देर तक
पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक
रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

सिद्धि प्रमाणिकरण ११८४-११८५

આપની સેવામાં

જિતુભાઈ મહેતા

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

મીરાજ બિલ્ડીંગ, નવી હુમાનગલી • મુંબઈ-૨.

૬૬, શ્રીમાળી સોસાયટી • અમદાવાદ-૬.

આવૃત્તિ પહેલી : ૧૯૪૫

મૂલ્ય

૩—૦—૦

[૨. ખ. ત્રણ આના]

પ્રકાશક

લક્ષ્મીદાસ પુરુષોત્તમ ગાંધી
ભારતી સાહિત્ય સંઘ
૧૬, શ્રીમાળી સોસાયટી

અમદાવાદ

મુદ્રક

મણિલાલ ડગનલાલ શાહ
ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
ધોકાંટા • નોવેલ્ટી ટોકીઝ પાસે

અમદાવાદ

अर्पण

पत्रकारत्वने श्रीलवा भाटेनो अणीथो भाननारा
सामगदासबाईने

હવે પછી પ્રગટ થનારાં લેખકનાં પુસ્તકો

● ઓ 'પંખી

(દ્વંદ્વી વાર્તાઓનો સંગ્રહ)

● ચિત્ર અને ચિંતામણી

(શ્વેરી જગતનાં લખાણો)

ઉદાન ને આલાપ

(અવનવા લેખાનું સૂત્ર)

● સાંભળો 'ચંદ્ર' બોલે છે

(કલા અને સાહિત્યના લેખો)

અપના પરાયા

(અનુવાદોનો સંગ્રહ)

કેડી ભણી

સાહિત્યના પુસ્તકનું પાનું અને અખબારના પાનાને આજે અણખતાવ નથી. આજે તો પત્રકારત્વ એટલું ખીલવા માંડ્યું છે કે પુસ્તકનાં પાનાં કરતાંય ક્યારેક અખબારોની કટારો વધુ સાહિત્ય આપે છે, વધુ ચિંતન આપે છે, વધુ ભાવાનો ઘાટ આપે છે, વધુ શૈલીના અખતરા રજૂ કરે છે.

અખબારો રોજ ઝંખે છે અને રોજ એના ઝંખતા દીવા ઓલવાઈ જાય છે એમ માનવામાં આવે છે, પણ સમાચારોનો ભારો ખાંધીને જ પત્રો આજે જગતાં નથી. તેમ મતોરંજન માટે જ કટારોને શબ્દોથી શણગારવામાં આવતી નથી.

અખબારનાં પાનાંમાં ઘણું ઘણું પ્રસિદ્ધ થાય છે. જનતાની પાસે એ સાહિત્ય જાય છે એટલે એનામાં જનતાને આકર્ષવાની શક્તિ હોવી જ જોઈએ. પુસ્તક કરતાં અખબારો વાંચનારો વર્ગ બહોળો છે. અખબારમાં લેખો લખનારો એના વાચકથી અતડો ન જ રહી શકે. એની અંદર કલમ પાથરનારને બગીચાની જેમ ખીલવું પડે છે.

એની કલમને સૌથી પહેલાં તો ખૂબ ઝડપી બનવું પડે છે. ગમે તેવા ઘોંઘાટ વચ્ચે, ગમે તેવા સમયે, ઉભગરો હોય, થાક હોય, ગમે તે ઉપાધિ હોય તોયે એની કલમને કટારો માટેની સામગ્રી આપી દેવી જ પડે છે.

આનો અર્થ એવો નથી કે કટાર લખનારો વિચારક નથી. ચિંતનને એણે ઘૂંટી રાખ્યું હોય છે, એનાં નિરીક્ષણોને એણે ઘોળા રાખ્યાં હોય છે, પણ એના મસ્તકમાં એવી બ્યવસ્થા આવી જાય છે કે કલમ ઊપડ્યા પછી એ એના ચિંતનમાંથી, એનાં નિરીક્ષણોમાંથી તરત તાંતણા ઉપાડી શકે છે અને એની દૃતિ તરત રૂપ લઈ શકે છે.

આ પુસ્તકમાં મારાં જે લખાણો છે એ મેં ખાસ સમય લઈ લખ્યાં નથી, દાખાં એકાંત સ્થળે જઈ લખ્યાં નથી, પણ કટારોના એક જ સાદના જવાબમાં લખ્યાં છે. કેટલીક વાર તો પાનાની અંદર એક-દોઢ કોલમની જગ્યા ખાલી રહી ગઈ હોય એને પૂરવા માટે પણ લખ્યાં છે.

વિકાસની વાતો, ઘડતરનો ઘાટ, આશા નિરાશાનાં ઝાંખાં અને સોનેરી કિરણો, માનસિક શક્તિનાં વહેતાં ઝરણાં, જીવન જીવવા માટેનો ઉમળકો હાથ કરવા માટેની તસદ્દી, નિશ્વાસમાંથી કલાનાં ફૂલ વેરવાની વૃત્તિ, થોડાં વાક્યોની વાડમાં જિંદગીને નહિ પૂરી દેવાની સૂચના, આકાશના તારામાં મન ગૂંથી દેવાની લલામણુ-આવું આવું ધણું આ લેખોમાં લખાયું છે.

વાચક સાથે સાવ દોસ્ત બની જઈને આ બધું લખાયું છે. જીવનની ચાવી મારા હાથમાં આવી ગઈ છે એવા મિથ્યાભિમાનથી આ લખાણોએ રૂપ લીધું નથી. માનસને એક પ્રયોગશાળા સમજ, સહુ સાથે મળી, સાથે સમજ શકીએ એવી શૈલીથી મેં જીવનની આ ફૂલવાડી ખીલવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. જીવનમાં ઉતારી શકાય એવી સૂચનાઓ મેં કરી છે. મારાં નિરીક્ષણોનું તોરણ મેં વાચકને મનદોડલે આંધી દીધું છે.

આપણી આદતો, આપણી નિષ્ફળતાઓ, આપણી સફળતાઓ, આપણી સાધનાઓ, આપણી ઉપાધિઓ-આ બધું શી રીતે બને છે? જીવનનો કારભાર પણ વિગતો ચાહે છે, વ્યવસ્થા ચાહે છે, યોજના ચાહે છે. જીવનના આવા કારભાર ઉપર કામૂ લેવા માટેની વ્યવહારુ સૂચનાઓ આંહી કરવામાં આવી છે. ઉપદેશનાં સૂત્રો આંહી મેં ટાંક્યાં નથી, અથવા આદર્શોની સોનેરી જાળ પણ આંહી મેં નાખી નથી. તમને કામ લાગે, તમારા માનસનો દીવો જરા તેજ થાય,

તમને પોતાને ખરાખર ખ્યાલ આવે એવા આચરણના અખતરારને આ લેખોમાં પાઠ્યવામાં આવ્યા છે.

સામાન્ય વાચક માટે મેં ખાસ તકલીફ લીધી છે. પંડિતો જેને નાનો રાખે છે, કેટલાક સાહિત્યકારો જેનાથી દૂર રહે છે, દરબગ્ગની વાત લાવી જેને આઘો રાખવામાં આવે છે એવા સામાન્ય વાચકને મેં મારો મિત્ર ગણ્યો છે. એના મગજમાં ગિતરે એવી રીતે, એના ઘડતર માટે એનામાં ઉમંગકો જનમે એવા આશયથી મેં મારાં આ લખાણોને આકાર આપ્યો છે.

કોઈ લેખો દેશ-પરદેશના ચિંતકોનાં થોડાં વાક્યો પરથી સૂઝ્યા છે કોઈ લેખો જીવતા માનવીઓનાં જીવનમાંથી જડ્યા છે. કોઈ લેખો કોઈની મુલાકાતમાંથી મને સાંપડી ગયા છે. પરદેશી પુસ્તકમાંથી કોઈ વાત લીધી છે તો એને આપણી ભોમ આપી દેવામાં આવી છે. ઘણાં લેખો મારા પોતાના છે. મારાં પોતાનાં નિરીક્ષણોમાંથી એ જિભા થયા છે. મારા રઝગપાટમાંથી મને કેટલાક પ્રસંગો સાંપડી ગયા છે. મારા વાંચનારા સાથે હળી-મળીને મેં આ લેખોની માવજત કરી છે.

‘વંદેમાતરમ્’માં આ લખાણો નિયમિત પ્રસિદ્ધ થવા માંડ્યા પછીથી વાચકોના પત્રો આવવા લાગ્યા. વધુ ને વધુ ડાગળો આવવા લાગ્યા એટલે અઢવાડિયામાં બે વાર તો અચૂક આ લેખો આપવાની યોજના કરવામાં આવી. આજે પણ એ કમ ચાલુ જ રહ્યો છે.

સાચું પૂછો તો વાચકોના ઉત્સાહે જ મને આ લેખો લખી વધુ વાળ્યો છે અને એમની સતત સ્નેહાળ માગણીને પરિણામે આ પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો મેં નિર્ણય કર્યો છે.

ટૂંકી વાર્તાને બદલે પહેલા પુસ્તક તરીકે હું આ સંગ્રહ રજૂ કરું છું કારણ કે મારી લખેલી ટૂંકી વાર્તાઓ વેરવિખેર પડી છે.

એ શોધું એ પહેલાં આ લેખો શોધાઈ ગયા છે. સાવ સાચી વાત તો એ છે કે ઈશ્વરભાઈની હોંશને લઈને આ પુસ્તક આટલું વહેલું ગ્રંથ થાય છે.

શ્રી. સામળદાસભાઈએ આ લેખમાળા 'વંદેમાતરમ્'માં શરૂ કરવાની સૌથી પહેલાં યોજના કરી, એટલું જ નહિ પણ અમે આ પ્રકારના લેખો વિષે સાથે મળી ઘણી ચર્ચા પણ કરી, અને એમણે કેટલાક લેખો માટેની સામગ્રી પણ એમના જીવનના અનુભવમાંથી આપી. આ લેખો 'વંદેમાતરમ્'માંથી પુસ્તકમાં પ્રકટ કરવાની એમણે મને પરવાનગી આપી છે એથી હું એમનો આભાર માનું છું.

મારા વાચકોને હું મારા પ્યારા દોસ્તો તરીકે જ માનતો આવ્યો છું. પુસ્તકના સંબંધ વિના તેઓએ મારી કટારો સાથે સરસમાં સરસ રહેલું બાંધ્યો છે.

અખબારોની કાપડીઓ મોકલાવ્યા પછી મેં આ લેખોમાં સુધારો કર્યો નથી. પ્રૂફો પણ ખાસ જોયાં નથી. થોડી ભૂલો રહી જવા પામી છે, એમને સમાવી લેવાનું હું કહું છું.

આ લખાણોનું એકાદું કિરણ પણ જો વાચકના મન-ધરમાં જશે અને એને રાહત આપશે તો હું ખુશ થઈશ. મારા સંગ્રહનું એ સરસ ધનામ મને મળેલું હું ગણીશ.

તમારા માથા ઉપર ઊડી બુલબુલનું ગીત ઊંટવાની મેં ઉમેદ રાખી છે. તમારી આસપાસ ડોલર પાથરીને સુવાસ પાથરવાની હોંશ મેં જાળવી છે. તમારા પગ આગળ કેડી મૂકી મેં તમારી સાથે મુસાફરી કરવાની મહેનત લીધી છે.

ચાલો, કેડી પગ ખેંચી રહી છે.

અનુક્રમણિકા

૧	સદ્ગુણોત્તી દૂલવાડી	.	.	.	.	.	૧
૨	સરતી કીર્તિ	.	.	.	.	.	૫
૩	માનસની હામી	.	.	.	.	.	૯
૪	અવાજનો આલાપ	.	.	.	.	.	૧૪
૫	હવનનો શણગાર	.	.	.	.	.	૧૮
૬	હાકરો ને ઘૂંઘરો	.	.	.	.	.	૨૧
૭	અખોલ આગેવાન	.	.	.	.	.	૨૬
૮	આંસુને ઝોળખો	.	.	.	.	.	૨૯
૯	મકાન અને મન	.	.	.	.	.	૩૪
૧૦	શક્તિનાં ઘોડાપુર	.	.	.	.	.	૩૮
૧૧	હવનનો ધૂપ	.	.	.	.	.	૪૨
૧૨	કવિ અને મોઢી	.	.	.	.	.	૪૫
૧૩	ઊર્મિ અને શુભાશ	.	.	.	.	.	૪૯
૧૪	મેરતી કલગી	.	.	.	.	.	૫૩
૧૫	પસીનાની ચમક	.	.	.	.	.	૫૭
૧૬	માનવતાની ઝાલર	.	.	.	.	.	૬૨
૧૭	કલ્પનાનો કાંટો	.	.	.	.	.	૬૫
૧૮	હું અને મારું દિલ	.	.	.	.	.	૬૮
૧૯	કલાકારની વલણ	.	.	.	.	.	૭૧
૨૦	સીમંતિનીનાં પગલાં	.	.	.	.	.	૭૪
૨૧	બુવાનોની સૃષ્ટિ	.	.	.	.	.	૭૮
૨૨	જરા, માફ કરજો	.	.	.	.	.	૮૨
૨૩	વેરાનનાં જળ	.	.	.	.	.	૮૫
૨૪	માનવીનો સ્વભાવ	.	.	.	.	.	૮૮
૨૫	અજ્ઞાનાં અજ્ઞવાળાં	.	.	.	.	.	૯૧
૨૬	નિદ્રાનો ઉપકાર	.	.	.	.	.	૯૪
૨૭	આરસીનું મુખ	.	.	.	.	.	૯૬
૨૮	પાખીનો મેળો	.	.	.	.	.	૧૦૩

૨૯	ગ્ધાનિનું મોળું	.	.	.	.	.	૧૦૬
૩૦	વીણાનો વારસો	.	.	.	.	.	૧૧૦
૩૧	રંગીસો પાનવાળો	.	.	.	.	.	૧૧૪
૩૨	લાગણીનો વહીવટ	.	.	.	.	.	૧૧૮
૩૩	મગજનો બળવો	.	.	.	.	.	૧૨૩
૩૪	ઈન્સાનની ઉડાન	.	.	.	.	.	૧૨૬
૩૫	ધીનો દીવો	.	.	.	.	.	૧૩૦
૩૬	વાવટાની શક્તિ	.	.	.	.	.	૧૩૪
૩૭	ફૂલવાડીની હવા	.	.	.	.	.	૧૩૮
૩૮	પૂતળીના ચાળા	.	.	.	.	.	૧૪૧
૩૯	એક હતું ગામકું	.	.	.	.	.	૧૪૬
૪૦	ભીંતના કરોળિયા	.	.	.	.	.	૧૫૦
૪૧	નિષ્કળતાની તોષપોથી	.	.	.	.	.	૧૫૫
૪૨	પંદર પળોનું સ્વર્ગ	.	.	.	.	.	૧૬૦
૪૩	એનું નામ ચિંતારાણી	.	.	.	.	.	૧૬૪
૪૪	શાહમુગની જેમ ફૂદો	.	.	.	.	.	૧૬૯
૪૫	માથા પરનું ઊંચું	.	.	.	.	.	૧૭૫
૪૬	રસિયો વાલમ	.	.	.	.	.	૧૮૧
૪૭	રોશની ધરમાં	.	.	.	.	.	૧૮૬
૪૮	નાનું વાક્ય	.	.	.	.	.	૧૯૨
૪૯	કુદરતની કિતાબ	.	.	.	.	.	૧૯૭
૫૦	ઉકળાટ ને ઉમંગ	.	.	.	.	.	૨૦૨
૫૧	છાતીના કાંગરા	.	.	.	.	.	૨૦૫
૫૨	તમારું નામ	.	.	.	.	.	૨૦૮
૫૩	સારંગીનો મેળ	.	.	.	.	.	૨૧૨
૫૪	એક હતો ઉપદેશક	.	.	.	.	.	૨૧૫
૫૫	જીવનની હડફેટ	.	.	.	.	.	૨૨૦
૫૬	આશા નિરાશા	.	.	.	.	.	૨૨૪
૫૭	શિકાર અને શિકારી	.	.	.	.	.	૨૨૯
૫૮	ટાઢનો ચેપ	.	.	.	.	.	૨૩૪
૫૯	સંદેશની પાંખ	.	.	.	.	.	૨૪૭

आपनी सेवाभां

સદ્ગુણોની ફલવાડી

બ્રહ્મામની એક નાનકડી ઢગલી પડી હોય, એક પછી એક બ્રહ્મામનો તમે ઉપયોગ કરી રહ્યા હો અને સારામાં સારી બ્રહ્મામ બાધા પછી એકાદિ કડવી બ્રહ્મામ ચાવવામાં આવે તો મિનન બગડી જાય છે, મીઠી બ્રહ્મામનો બધો સ્વાદ દૂર થઈ જાય છે અને કડવાશ મગજમાં પેચી જાય છે.

બ્રહ્મામની નાની ઢગલીની કડવી બ્રહ્મામ એ માટે યાદ કરી છે કે, એક વ્યક્તિમાં ઘણા ગુણ હોય પણ એ બધા ગુણોની બ્રહ્મામમાં એક કડવી બ્રહ્મામ આવેલી હોય તો બધા પર પાણી ફરી વળે છે.

કડવાશ એ માનવીની અંદરનો એવો દુર્ગુણ છે કે એ માનવીના ચારિત્ર્યના ગઢને ગિરાવી દે છે.

એક વ્યક્તિએ બીજી વ્યક્તિ ઉપર ચોક્કસ ઉપકાર કર્યો. આ ઉપકાર અબોલ રહે છે તો જ એની સુવાસ ફેલાય છે પણ જો ઘડીએ આ ઉપકારનું ‘કુલેકું’ ફેરવવામાં આવે છે તે દિવસથી એ પાછળની મન મારી જાય છે.

ઉપકાર કરવો એટલે માત્ર આર્થિક સુસીખતમાં આવેલાને પૈસાની મદદ કરવી એમ નથી.

બ્યારે કોઈનું અંતર જલતું હોય ત્યારે એ અંતર પર વીંજણો ઢોળનારો માણસ ઉપકાર કરે છે. પણ ઉપકાર કરવાની અદાથી નહિ, સ્વાભાવિક રીતે.

બીજા કોઈ માનવીને જ્ઞાન મેળવવું હોય અને એ જ્ઞાનના પ્રદેશ પાસે જવાની એની પાસે માનસિક સગવડ ન હોય તો એવા યાત્રીને જ્ઞાનના માર્ગ પર મૂકી દેનાર જરૂર એ આદમીના જીવનને નવો આકાર આપવાની ક્રિયામાં ભાગ લેજવે છે.

માનવસંબંધ એટલે આ બધો સંબંધ. માનવસંબંધ એ કોઈ બહિરાતનો વિષય નથી. મુરખીવટ દાખવવા માટેની એ કોઈ વ્યાસપીઠ નથી.

મીઠી નજરથી, સુગંધી શબ્દથી, ઉત્તેજનના ઉમળકાથી માનવસંબંધની માળા ચૂંથી શકાય છે.

કોઈને ઉતારી પાડવો એના કરતાં કોઈને ઊંચો મૂકવો એવી લાગણી જેનામાં ફરે છે એ આદમી સૌથી પહેલાં તો પોતાની જાતને અદીઠ રીતે ઊંચે મૂકી આપે છે.

જગતના મહાન માણસો માત્ર એમનાં ઉમદા ચારિત્ર્યને કારણે બીજાઓને જીવનનું શિષ્ય ઘડવાની પ્રેરણા આપે છે. વ્યક્તિ મરે છે પણ એની પ્રેરણા ક્યારેય મરતી નથી. જ્ઞાનદાનો, એક પછી એક જગતમાંથી આદ્યા જાય છે પણ એમણે પાછળ રાખેલી જ્ઞાનદાનીની સુવાસ ક્યારેય ઊડી જતી નથી.

નાની વિગતોથી પણ માનવસંબંધની મીઠાશ જળવાય છે. તમે જેની સાથે સંબંધમાં આવતા હો એની સાથેનાં વાક્યોમાં જો તમે ચમકાર મૂકો, એ ભાષામાં તમે માનવ-ઘડતરની ઈજનેરીને છુપાવી રાખો તો તમારા સંસર્ગમાં આવેલો એ માણસ, એનાં ઘડતર માટે કાળજી રાખતો થઈ જશે.

અવળે માર્ગે જતા આદમીઓ ભલે આજે દુનિયાને પોતાની કરવાના મનસૂચા થડે પણ જેઓનો માર્ગ અવળો છે, જેઓનું વાહન ભ્રષ્ટ છે, જેમનો ઘાટ સ્વાર્થનો છે એ માણસો ઇતિહાસની એક ઘડીએ થંભી જવાના છે. એમને થંભાવશે, માનવતાનો પક્ષ. એમના કદમને રોકી પાડશે, જીવનનાં શ્રીમંત તત્વો.

એટલે આજે દેખીતી રીતે માણસાઈની કિંમત ભલે ઓછી લાગતી હોય પણ એની કિંમતની જાણ આજે નહિ કાલે થશે.

માણસાઈ એ તો એવો ઝરો છે કે એનાં પાણીને રોકી શકશે નહિ. એની આડે પાળ બાંધનારાઓની પરવા કર્યા વિના એ પ્રવાહ આગળ ને આગળ જતો જ હશે.

તમારા નાનામાં નાના ગુણોને તમે એક કૂલવાડી જેવા સમજજો. એ કૂલવાડીની માલણ છે, નિંદગી. એ માલણ મારફત તમે સૌને ગજરો પહોંચાડવા પ્રયત્ન કરજો. તમે જો કૂલનો ગજરો મોકલશો, તો તમને સામે કોઈ કાંટાનો ભારો મોકલશે નહિ અને ધારો કે એમ બને તોયે એક દિવસ એ કાંટા તમારા કૂલ સામે લાજી મરશે.

માનવસંબંધની માળા ગૂંથવામાં તમે સફળ થશો તો તમારા મિત્રોને પણ એ માળાને આગળ લઈ જવામાં રસ આવશે અને આ રીતે તમારા સંબંધો સુગંધી બની જશે.

આ માટે તમારા મૃદુ અવાજથી માંડીને, તમારી મૃદુ જીવનશૈલીની જરૂર પડશે.

એક કામ હાથ પર લીધા પછી એનું પૂર્ણવિરામ આવે નહિ ત્યાં સુધી એની ક્રિયાદ કર્યા કરશે નહિ. જો કાર્ય તમારા મગજને દુઃખાવે આપનારું હોય તો એનો યોગ્ય નિકાલ લાવી દેજો.

તમારા મંડળમાં તમે છો માટે અજવાળું છે એ સાવ સાચી વાત હોય તો પણ એ અજવાળાની બહાર તમે કર્યા કરશો નહિ.

તમારા સહવાસને કારણે કોઈ બિંચે જાય ત્યારે વારે-વારે તમે આંગળી ચીંધી કહ્યા કરશો નહિ, “મારે લીધે.”

તમે બોલશો નહિ પણ તમારી જ્ઞાનદાની બોલ્યા વિના રહેશે નહિ.

જ્ઞાનદાની એટલે મોટરમાં ફરવું, રાયરચીલાની વચ્ચે બેસવું, રેડિયો સાંભળવો, ચહાના ખ્યાલાઓ ફેરવવા, સાહ્યબીને બોલતી રાખવી—ના, આ બધાનો સરવાળો એટલે જ્ઞાનદાની નહિ.

જ્ઞાનદાની કોઈ ગરીબ ઘરમાં પણ વસવાટ કરતી હોય છે. જ્ઞાનદાની મનમાં વસતી હોય, સંસ્કારોની ફેરમ મારફત ઊડતી હોય, માનવસંબંધની ખુશ્બુથી એ બોલતી હોય તો એ ખરી જ્ઞાનદાની છે.

સસ્તી કીર્તિ

એક માણસે કીર્તિ મેળવવાની તજવીજ કરી, કીર્તિ મેળવવા માટે એને ઉતાવળ આવી ગઈ હતી. એણે અખતરા કર્યા હતા પણ અમુક પરિણામ ધારી લઈને અખતરામાં પણ એણે ઉતાવળ કરી હતી.

અમુક પ્રકારની સામગ્રી સાથે રાખવાથી માણસ હવામાં ઊડી શકે છે એ એનો અખતરો હતો. જ્યારે વિમાનો શોધાયાં નહોતાં, જ્યારે વિજ્ઞાનનો વિકાસ થયો નહોતો ત્યારે હવામાં ઊડવાની વાત કરનારો પુરુષ કોઈ ચમત્કારની વાત કરી રહ્યો હતો એમ સૌને લાગેલું.

એ માણસ સૂપડા જેવી પાંખ લઈને ઊંચા પર્વત પર ગયો. એની પાછળ માનવમેદની ઉપડી. હબરો માણસોએ ઊડનારા માનવીનો જયજયકાર કર્યો.

ટોચ પર એ આદમી પહોંચ્યો, ત્યાં એણે એની ‘પાંખ’ લગાડી, કીર્તિ કમાવાને હવે જરાય વાર નહોતી એમ માન્યા પછી પણ એણે ભારે ઉતાવળ કરી. સિદ્ધિ આવ્યા પહેલાં એના વિચાર માત્રથી એ અથરો થઈ ગયો.

ટોચ પરથી એણે પડતું મૂક્યું—જનતા સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. એણે હાથ ફેરડાવ્યા. પાંખ જેવું કામ આપનારી અનાવડી પાંખો ચલાવી પણ એ પાંખ નિષ્ફળ નીવડી. ધબ

[૬]

દઈને એ આદમી જમીન પર પછડાયો અને એનો જીવ નીકળી ગયો.

થોડાં વરસો પછી બીજા એક આદમીએ આ રીતે ઊડવાનો અખતરો કરવાની યોજના કરી. જનતાને પ્રથમથી એણે ખબર આપ્યા નહિ. એણે પાંખ બનાવી, એટલું જ નહિ પણ થોડી થોડી ઊંચાઈએથી એ પાંખ સાથે નીચે આવવા લાગ્યો.

કશી પણ ઉતાવળ કર્યા વિના એણે એની પાંખને મજબૂત કરી. એની પાંખ બરાબર કામ આપે એવી કરી.

પોતાના ઘરની અંદર એણે ખૂબ ઊંચેથી ત્યાર પછી પડતું મૂક્યું ને એને વાંધો આવ્યો નહિ. પછી જનતાને એણે જાણ કરી.

અને એ જનતાના જયનાદો વચ્ચે પહાડ પર ગયો. ટોચ પરથી એણે ઝંપલાવ્યું. જનતા સ્તબ્ધ થઈ અને પાંખીની માફક એની પાંખ કામ કરવા લાગી. આસ્તેથી જમીન પર એ જીવતો જાગતો ઊતરી પડ્યો.

જનતાએ હર્ષનાદો કર્યા. અને ‘ગ્લાઈડર’ નો આ રીતે પહેલો સફળ અખતરો આકાર પામ્યો.

પહેલો ઊડનારો માણસ એની સિદ્ધિ પહેલાં ખતમ થઈ ગયો. કારણ? યોજનાને પરિપક્વ કર્યા વિના ભૂસકો મારવાની ઉતાવળ. કીર્તિ કમાઈ જવાની ઉતાવળ. અજ્ઞતા પરિણામની વધુ પડતી આશા. વિગતો પ્રત્યેની બેપરવાઈ.

બીજા માણસની યોજના ‘પાંખાળી’ બની; ઉપરાંત

જગતને ‘વડાધર’ની ભેટ મળી, અને ત્યાર પછી વિમાનની ભેટ મળી. એણે એના અખતરને પૂરેપૂરા ચંકામ્મી બેચા હતા, એણે ભૂલ ન કરવાની પૂરેપૂરી તૈયારી રાખી હતી. એણે જોખમની સામેના વ્યવહારુ મુદ્દાઓ હાથમાં રાખ્યા હતા.

ખાનગીમાં ભૂસકાઓ સારી એણે અનેકવાર એ પ્રકારના સંજોગોમાં માનસ કેવું કામ કરે એનો ક્યાસ લીધો હતો અને આખરની કટોકટીની ક્ષણ વખતે શાંતિ રાખી હતી.

એટલે એ ઊડી શક્યો.

કોઈ પણ કાર્યને ‘ચાલતું’ રાખવું હોય તો ખોટી ઉતાવળ ક્યારેય કામ લાગતી નથી. આપણે ઝડપી પરિણામો માગનારા બની ગયા છીએ. વેગ અને ઉતાવળમાં મોટો ફેર છે. વેગ જરૂરી છે, ઉતાવળ જરૂરી નથી.

તમે આજે જે કામમાં ચૂંથાયા એનું આજ સાંજે જ પરિણામ માગો તો તમને નિરાશા જ મળે. આવી નિરાશાનો રોજ સરવાળો થયા કરે એટલે તમારા કામમાંથી તમારું મન ચાલતું જવાતું.

ઘોડાની શરતમાં પહેલેથી ઊતાવળ કરીને જે અસવાર ઘોડાને પહેલો કરે છે એ ઘોડા સિવાયનો બીજો ઘોડો વિજયસ્તંભ આગળ દોડી જાય છે. કારણ કે વિજયી ઘોડાનો અસવાર કટોકટીને વખતે એની અસવારીનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે અને એની અસર જનનવર પર પડે છે.

“આ માણસ લાખખો કમાઈ ગયો” આ એક વાક્ય

સાંભળી તમને એવી લાગણી થઈ આવે છે કે તમે ય શા માટે એકદમ પૈસા ન બનાવો ?

પણ યોજના એ નર્ચો સદ્દો નથી. અરે! સદ્દો કરનારાઓ પણ યોજના કરી બાણે છે તો તેમને લાલ થયાના દાખલા છે.

ઉતાવળને કારણે આપણે જીવનનું હુકમનું પાનું ખોટી ક્ષણે ઊતરી જઈએ છીએ, ને બાજુ ગુમાવી બેસીએ છીએ.

ડેટલાઈટ માણસોને ચોક્કસ સ્ટેશને ઊતરવાનું હોય છે તેમને બરાબર માહિતી હોય છે કે અમુક સ્ટેશનો પછી એમનું એ સ્ટેશન આવે છે. અમુક કલાકો પછી એ સ્ટેશન આવે છે.

તો ય આ માણસો બીજા ઉતારુઓને પૂછયા જ કરશે.

“ હવે પછી કયું સ્ટેશન ? ડેટલો વળત લાગશે ? ”

આ પ્રકારનું માનસ આગગાડીની અંદર લલે રહેતું. કારણ કે મિલન અંગેના ઉશ્કેરાટનું પણ આ પરિણામ હોય. પરંતુ દરેક બાબતમાં આ માનસ કામ લાગશે નહિ.

“ પાંચ મહિના ઓફિસમાં થઈ ગયા પણ મારો ઉદ્ધાર મને દેખાતો નથી. ”

પાંચ મહિનાની અંદર ઉદ્ધારને હિંચકે બેસવાની ઉતાવળ, પાંચ વરસે પણ આવો હિંચકો એના લાણી ખેંચી લાવતી નથી.

હિસાબ જરૂર રાખો, તમારા કાર્યની વિગતોનો, તમારી સિદ્ધિઓનો, તમારા પરિશ્રમનાં બિન્દુઓનો.

હિસાબ જરૂર રાખો, તમે બીજાઓને ઉપયોગી થયા હો એનો. તમે તમારા કાર્યથી સંસ્થાને નિર્ભય બતાવી હોય તેનો.

ખોટી ઉતાવળ માનવીના શ્વાસને અદ્ધર રાખે છે.

ખોટી ઉતાવળ કરી હોત તો ભારતના મહાનમાં મહાન ગણિતશાસ્ત્રી ભાસ્કરાનંદે શુન્યની શોધ કરી ન હોત. એ શુન્ય શોધતાં એમને વરસો લાગ્યાં હતાં. જગતનું ગણિતશાસ્ત્ર આ શુન્યથી શ્રીમંત બન્યું છે. એ હકીકત આજે જગતના અન્ય ગણિતશાસ્ત્રીઓ કહે છે.

વરસોની મહેનત, દિવસ રાતનો પુરુષાર્થ, ક્ષણેક્ષણે બઝત રહેતું માનસ, પરિપક્વ કાર્યપદ્ધતિ, અનુભવનું દોહન, સમતોલપણાને ટેકો—આ બધાથી કાર્યનો સૂરજ ઊગે છે અને એ સૂરજ તપતો રહે છે.

૩

માનસની છબી

સુખ દુઃખને કવિઓએ કવિતામાં ગૂંથ્યું છે, ફિલસૂફોએ એના પર વિચાર કરી એનો ઘાટ રબૂ કર્યો છે, સંસારીઓએ અનુભવની કેડી પર જઈ સુખ દુઃખ સમજવાની સરળતા બતાવી છે.

આર્થિક ખેડાલીને કારણે દુઃખ ઊભું થાય છે એ તો દુઃખની સૌથી સીધી છબી છે. સશક્ત આદમીની સામે નબળો માનવી દુઃખી થાય છે એ પણ સમન્વય તેવી અવસ્થા છે. મૂર્ખ માણસ હેરાન થાય છે એનાથી હેરત પામી શકાતું નથી.

પણ દુનિયા જેમને ‘નસીબદાર’ કહી કલ્પનામાં ઊંચકે છે એવા માનવીઓ પણ દુઃખમાં ડૂબેલા હોય છે એનો ખ્યાલ કરવો જરા કઠિન છે. જેઓએ એવાં ચળકતાં નસીબની ઝાંખી છબી નિહાળી છે તેઓ જ એનું યોગ્ય વર્ણન કરી શકે છે.

ખરી વાત તો એ છે કે જ્યાં જ્યાં માનવજીવન છે, ત્યાં ત્યાં વ્યથા છે. વ્યથાની છબીઓ જુદી જુદી હોય છે. માણસ ભૂખ્યો હોય તો તરત જ તમે રોટીની વાત કરી એ માણસના પ્રશ્નનો નિકાલ લાવી દેશો. પણ એ ભૂખ્યો ન હોય તરસ્યો ન હોય, એ તો જીવનની લીલીછમ ડાળ ઉપર ખેઠો હોય પછી તમે એની પાસેથી ક્યાં મોઢે વ્યથા માગશો ?

કશા પણ સીધા કારણ વિના જેનો જીવ ખળ્યા કરતો હોય, કશા જોખમ વિના જેને ડર લાગ્યા કરતો હોય, એવા જીવની તસવીર તમે જાણો છે ?

એક સ્ત્રીની જોએલી કથા કહું. એના પરથી તમને માનવજીવનના આ પ્રશ્નનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે.

એક સ્ત્રી છે. એની કાનની એ બુટ્ટી હીરાથી અગમગી ભેંકે છે, એનું મુખ કહે છે કે એ તાંદુરસ્ત છે. એની રીત-

ભાત સમજાવે છે કે, એને કોઈ આર્થિક આદત નહતી જ નથી. એ સ્ત્રીમાં શક્તિ છે એમ પણ સમજાય છે.

પણ એના હોઠ સ્મિતનું કૂલ વેરતા વેરતા રહી જાય છે. એ હસી જાયતી નથી. એની આંખમાં કોઈ ખીક પેચી ગઈ છે. ચહેરો રૂપાળો છે પણ એ રૂપ તો ચહેરા જરા હસતો થાય, ચહેરા જરા હળવો થાય તો છલકી શકે છે. રૂપને પણ એના હોઠે ખીકી રાખ્યું છે. રૂપ છે, પણ એના પ્રવાહને રોકી દેવામાં આવ્યો છે, રૂપ થીજી ગયેલું છે.

આવી સ્ત્રીને નિંદર આવે છે, ત્યારે એને સપનાં આવે છે, એણે જે કાંઈ કેદ કર્યું છે એ ‘બધું’ સપનામાં મૂકી પામે છે અને એ સ્ત્રી કુવારાની અંદર પાણી નાચી ઊઠે તેમ નાચી ઊઠે છે. એની ઊર્મિનો એ ઘા કરવા માંડે છે. સંયમ, ચીડ, ખીક-બધાં રસ્તે પડી જાય છે.

એ સ્ત્રીનું સપનું એના જીવતા જીવનની તસવીરને સાવ ભૂંસી નાખે છે. રોજ એ જે જાતનું સખ્તાઈ ભરેલું જીવન ગાળે છે, રોજ એ જે વ્યથા અનુભવે છે એ વ્યથાની પાંખડીમાંથી એની નિંદરનું બ્રમર બનીને ઊડવા લાગે છે.

સપનામાં શુભાવી દીધેલા જીવનરંગો એ હાથ કરતી જાય છે પણ બરાબર સિધ્ધિની પળ આવે એ પહેલાં જ એનું શમણું પણ તૂટી પડે છે ને એને ઠંડાનું હાસ્ય સંભળાય છે. કારણ કે એ સ્ત્રીના મનમાં ડર પેચી ગયો છે એટલે શમણું પણ અધૂરું જ રહી જાય છે.

જેઓ એક નિંદગીમાં અનેક નિંદગીઓ જીવે છે, જેઓ ખરા ઉમળકાને ઠેલીને પોતામાં ન હોય એવા ઉમ-

ળકાની માવજત કરે છે, જેઓ બૂઠાણાંઓ જીવ્યા કરે છે, એમની નિંદરમાં જે સપનાંઓ આવે છે એ એમના માનસની વાત સમજાવનારાં હોય છે.

બાળપણમાં તમને કોઈ મોટો ઘા પડ્યો હોય અને શરીર પર એનો ડાઘ રહી જાય છે એ જ રીતે માનસ પણ એના પર પડેલા ડાઘને બાળવી રાખે છે અને અવારનવાર એની બાજુ કરાવે છે.

જીવનમાં તમે છોળ મારવા માગતા હો, તમે સુંદર કાર્યનો ઘાટ ઘડવા માગતા હો પણ એમ કરતાં તમે જે એવો વિચાર કરો કે બીજાઓ એ ઘાટ બાણી જશે, અને બીકથી તમે તમારા ઘાટને અધૂરો રાખો તો તમારામાં એક પ્રકારનો વસવસો પેસી જશે અને તમારી સિદ્ધિઓની આડો એ આવ્યા જ કરશે.

તમારું સ્વાસ્થ્ય તમે ગુમાવી દેશો અને તમારાં ઝરણાં પછી તો સ્વપ્નામાં જ વહેતાં થશે. તમારા હૃદયની અંદર તમે વિરોધ સંઘરી રાખશો, તમારા કાર્ય અને વિચારના વિરોધ તરીકે જ તમે જીવન જીવશો તો તમારી શક્તિની લીલી વાડી એક દિવસ સૂકાઈ જશે. તમારા અંતર સાથે તમે છેતરપીંડીની રમત રમશો તો તમારું માનસ જ એક દિવસ તમારી હુશમનાવટ કરશે, તમને એ ભીંસી નાખશે.

આવા દિમુખી જીવનશાસનથી આઘા જ પડી જશે.

એ પ્રકારની હાલત તમે ધારો કે ઇલાી કરી હોય તો હિંમત રાખી એનો ફેંસલો લાવી દેજો. એ પછી તમે જે બળ મેળવશો એ બળવાન બનવા માટેનો માત્ર અભિનય નહિ હોય.

આપણી પોતાની લાગણીઓને સામસામી ભટકાવી આપણે મનની અંદર નાટક ન ભજવીએ તો સારું કારણ કે માણસ એવા નાટકના બધા જ પડદા ઓળખે છે, એ બધા પ્રસંગોથી પરિચિત છે.

આ પ્રકારનું કેટલાક જીવન જીવે છે એ કારણે જ તેઓ દુઃખી હોય છે. તેઓને જગત 'નસીબદાર' તરીકે ઓળખતું હોય છે, તેઓની આર્થિક આબાદીથી દુનિયા તેમને સુખી કહેતી હોય છે, પણ તેઓ તેમની જ વ્યથાના પિંજરામાં પુરાએલા રહે છે.

એવા માનવીઓની આવી તસવીર બરાબર તમે તમારી સામે રાખજો અને સુખદુઃખની વાત કરો અથવા સુખ-દુઃખની વાત સાંભળો ત્યારે તરત જ સુખી માણસોને જુદા તારવી લેવાની ઉતાવળ કરતા નહિ. માનસની છબી ઓળખતાં શીખશો તો તમે તમારા જીવનમાં અનેરા રંગ પૂરી શકશો.

અવાજનો આલાપ — વાર્તાલાપનો ધ્વનિ

શબ્દ-સંગીત માત્ર કવિઓની કવિતા માટે જ છે એમ જેઓ માને છે તેઓને આ શબ્દ-સંગીતના અન્ય વહેણની જાણ નથી.

કવિતાને શબ્દસંગીત ધ્વનિનું રૂપ આપે છે એ જ રીતે વાર્તાલાપની ચૂંથણી પણ શબ્દસંગીત ચાહતી હોય છે.

આપણા જીવનના અવકાશોમાં વાર્તાલાપ કેટલી અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે એનો નિરાંતે બેસીને કેટલાયે ખ્યાલ કર્યો છે ?

વાર્તાલાપની ખૂબીઓ જેઓએ માણી છે અને બીજાઓને એ અવાજની ઉજાણી કરાવી છે તેઓનાં નામ કદાચ કોઈ કિતાબમાં પ્રગટ નહિ થયાં હોય પણ એ એવાજ, સાંભળનારાઓનાં અંતરમાં લખાઈ ચૂક્યો હશે જ.

વાર્તાલાપની કલા પ્રત્યેની બેઠરકારી ઠેરઠેર અનુભવવામાં આવે છે.

શબ્દને એની પોતાની અસર હોય છે. વિચાર કર્યા વિના શબ્દને ફેંકવામાં આવે છે તો એનું માહું પરિણામ શબ્દ બોલનારને જ ભોગવવું પડે છે.

વાર્તાલાપની ખૂબી એમાં છે કે ધારી ક્ષણે આટોપાઈ

જવો જોઈએ. હાંખાં વાક્યો, અને ધ્વનિ વિનાના શબ્દો વાર્તાલાપના કાળજીને રૂંધી નાખે છે.

એટલે શબ્દોની પસંદગી યોગ્ય થવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ યોગ્ય ક્ષણે યોગ્ય શૈલી અપકાવવી જોઈએ.

વાક્યની રચનાત, અવાજની અઠા, સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર અને મોકા પ્રમાણેનું અવાજનું વધવું ઘટવું—એક ખીજની વચ્ચે મૈત્રિ બાંધવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

વાર્તાલાપનો ખરો કલાકાર તો ખંડ પ્રમાણે એની વાતને શણગારે છે. સમય પ્રમાણે એ એના શબ્દો ગૂંથે છે.

સવારના વાત કરવાની હોય તો તાઝગીવાળા શબ્દો એ પસંદ કરે છે. ઉઘડતાં ફૂલનાં જેવાં વાક્યો એ ગોઠવી આપે છે. સ્નાન કરીને જે સ્વચ્છતા સાંપડે છે એવો મિનતજ એ એના વાર્તાલાપમાંથી જગાડી જાય છે.

ખપોર પછીના વાર્તાલાપનાં વહેણ જુદી જાતનાં હોય છે. ત્યારે શબ્દો જરા ધીરેધીરે સરકે છે. મગજને વધુ તકલીફ પડે એવાં વાક્યો ત્યારે કામનાં નથી.

પણ સાંજ પડતી જાય, સૂરજ ‘કાલે મળીશ’ એવું વચન આપી અસ્ત થઈ જાય ત્યારપછીના વાર્તાલાપનો રંગ ઘેરો બનવો જોઈએ. આકાશના રંગ જેવો નવોનોખો આકાર એણે લેવો જોઈએ.

રાત્રિ! વાર્તાલાપ માટે એ એવો સમય છે કે કવિઓ સાંભળતા રહે એવી શબ્દોની વીણા છેડી શકાય. ત્યારે કરેણ શબ્દો આવી પડે. દીવાની જેમ વાત કરવાની શૈલી

ટમટમ્યા કરે. સેજ પરનાં ફૂલની જેમ-વિષયની સેજ પર શબ્દોનાં ફૂલો ઉભરાતાં રહે.

મિત્રોએ વાર્તાલાપનો આનંદ લૂંટવો હોય તો રાત્રિ માગી લેવી. આપાર અને કામધંધા માટે વાર્તાલાપ કરવો હોય તો ખાસ કરીને સવારના દસથી બાર સુધીનો સમય માગી લેવો.

ઘરની અંદર કોઈ યોજના કરવી હોય તો સવારનો સમય પસંદ કરવો.

વાતાવરણ અને વાર્તાલાપને ગાઢ સંબંધ હોય એ ભૂલવા જેવું નથી.

આપણાં જૂનાં ઘરોમાં વહેલી સવારે મોટેરાંઓ પૂજામાં ખેસતાં ધીના દીવાઓ થતા, ધૂપના ગોટા ઊડતા, ફૂલની વાસ ટહેલતી, ચંદનના છાંટા ઊડતા, ઘંટડીનો ધ્વનિ જાગતો-અને આ વાતાવરણ ઘરની અંદર એક પ્રકારની અંતરની તાઝગી ઊભી કરી દેતું. પરિણામે વાતો ઉપર પણ એ વાતાવરણની અસર પડતી.

કેટલાક માણસો જીવનનાં ઊંચાણ દેખી શકતા નથી કારણ કે તેમની જીભ તેમની હુશમનાવટ કરતી હોય છે. પોતાના ઉકળાટને તેઓ જીભદ્વારા પ્રગટ કરે છે. જગત આજુ તેમનું વેરી હોય એ રીતનાં વાક્યો બહાર પડે છે.

પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ પોતાના અવાજના શ્રવણમાં જ પડી રહે છે.

એક માણસ ખીજા માણસ સાથે પ્રથમ સંબંધ બાંધે છે-શબ્દથી.

પુરુષ અને સ્ત્રી પ્રથમ શબ્દની ગોઠડી સાથે છે.

વાર્તાલાપ કરવાનો ઇન્તરો સાહિત્યકારોનો છે એમ માનવાની જગ્યા જરૂર નથી. વાર્તાલાપની કળા સંસારીઓએ સાધી લેવી જોઈએ.

કારણ કે વાર્તાલાપ એ તો સહુ કોઈનું એક હથિયાર છે.

બળવાન વાર્તાલાપ સામા માનવીમાં વિશ્વાસ પેદા કરે છે; નાનામાં નાની પ્રવૃત્તિમાં પણ વાર્તાલાપ કાંઈ ને કાંઈ ભૂમિકા ભજવતો હોય છે જ.

વાર્તાલાપના કલાકારે સ્વાભાવિક શૈલીમાં વાર્તાલાપની રજૂઆત કરવી જોઈએ.

તમે પોતે ધ્યાન રાખશો અને નિશ્ચય કરશો કે તમે જે કાંઈ બોલો છો એની પાછળ તમારું ચિંતન છે તો મારી ખાત્રી છે કે તમને પોતાને વાર્તાલાપની કલા ખીલવવાનો શોખ થશે.

દિવસ પૂરો થયા પછી તમે વિચાર કરજો કે તમે એ દિવસે કોને કોને મળ્યા, એમની સાથે કેવા શબ્દો વાપરી વાત કરી, સામા માણસે કેવા શબ્દો કહ્યા—આ પ્રકારની રોજની તમે મગજમાં નોંધ કરશો તો તમને પોતાને જ સમજાશે, શબ્દની કિંમત.

તમારા વાર્તાલાપમાં ખૂબી હશે તો તમારી જ વાણી તમને કોઈ મોટામાં મોટી ભેટ આપી જશે.

૫

જીવનનો શણગાર

ઘોંઘાટ, ઉશ્કેરાટ, અનાજ પળે પળે બનાવો બનવા
 જોઈએ એ માટેની લાગણી-આજના માનવીઓનું આ
 માનસિક ભાણું છે.

પણ મુંબઈની પરાંઓની ટ્રેનમાંથી જેમ માથા પર
 મૂકી ભાણુંઓ ચાલ્યાં આવે છે એ રીતે માનસ માટેની
 કોઈ માગણી કરવી વ્યાજબી નથી.

ઉશ્કેરાટ, ઘોંઘાટ અને તીણા તમતમતા બનાવોનો
 શોખ મગજ પર જે ચાઠાં પાડે છે એના પર વીંજણો
 નાખવાનું કામ પણ મુશ્કેલ પડે છે.

એટલે એ સિવાયની ક્ષણો પણ માણસને જીવતાં
 આવડવી જોઈએ.

આજનો માણસ એકલો પડે છે ત્યારે એ મૂંઝાઈ
 જાય છે. એને સમજ પડતી નથી કે એ એના એકાંતને
 કઈ રીતે ઓળંગશે. પણ એકાંત એ કોઈ માનવીનું
 દુશ્મન નથી.

એકાંત જેઓ જીરવી શકતા નથી તેઓના માનસ
 ખીલેલાં નથી એમ એક રીતે કહી શકાય.

એકાંત એ પણ એક લેવા જેવો અનુભવ છે. એવી

અવસ્થામાં તમારા ચિંતનને તમારા સાથી બનાવવું જોઈએ.

આપણે એકાંતને સ્વાદ ભૂલી ગયા છીએ કારણ કે કુદરતની નકશીમાં આપણે ક્યારેય રસ લીધો નથી.

તમને જ એક હું સલાહ પૂછું, તમારા ઘરની અંદર તમે એકલા બેઠા હો તે વખતે ચકલી તમારા ઘરની અંદર આવી કેવી કહાણી રચી બાંધ છે એનો તમને ખ્યાલ છે ?

એ ચકલી સંવનન કરે છે, એ ચકલી સામા પક્ષમાં વઢવાડ ઊભી કરે છે, ચકલાઓ સામસામા અકળાય છે અને ભયાનક યુદ્ધ થાય છે.

જિતાએલો નર નારીનું ઘર માંડે છે. સંસાર ચલાવે છે અને બચ્ચાં ઊભાં થઈ બાંધે છે.

આ સંસાર તમારા ઘરસંસારની અંદર જ રચાતો હોય છે પણ તમે એ વિષે ક્યાં કાંઈ બાંધો છો ?

એકાંત તો તમને બક્ષીસ જેવું લાગશે.

તમારી બારીમાંથી તમે તમારી નજરને બહાર મોકલી છે ? કદાચ તમારે આંગણે કોઈ છોડ ઊગેલો હશે અને એના પર ચિતારાનાં સ્વપ્ના જેવું કોઈ પતંગિયું ઊતરી આવ્યું હશે. તમે એ રંગોને નયનની અંદર બીડ્યા છે ?

હા, એટલું ખરું કે તમે એકાંતને શરમાવનારું બનાવી શકો છો. તમે એને વેડછી નાખી શકો છો.

એકાંતમાં બેસી તમે કોઈ અસ્વચ્છ વિચારને પાંપાળશો તો તમને એકાંત ક્યારેય જોઈએ તેવી ચારી નહિ આપે.

એકાંતમાં બેસી તમે તમારા એકલાના વિકાસનો જ નહિ, જગતની કલ્યાણયાત્રાનો વિચાર કરજો.

એકાંતે અનેકને ફિલસૂફી બનાવ્યા છે. પોતાના મસ્ત-કથી જેઓ વિચાર કરે છે તેઓને એકાંતે વિચાર કરતાં શીખવ્યું છે.

એકાંતને તમે તમારો ઉસ્તાદ બનાવો.

કોઈ મહાન પ્રશ્નો ઉપર જ એકાંતમાં વિચાર ચલાવો એમ નથી કહેતો. પણ તમારો અંતર્યામી તમારા ચિંતનને સાંભળે એવી રીતે વિચાર કરો.

તમારા મનમાં ભૂતકાળ રમતો હોય તો એને રમવા દો. વર્તમાન દ્વારે આવે તો એને ચ આવવા દો અને ભાવિ દરવાજો ખખડાવે તો એને પણ મળવાની હા કહો.

સમૂહ સાથે સરખી રીતે જીવવા માટે એકાંતનો આશ્રય લેજો.

ઘરની અંદર એકાંત મળવું ઘણાને માટે મુશ્કેલ છે કારણ કે એક બે ચોરડીમાં રહેનારાઓને એકાંત ક્યાંથી મળે ?

પણ એકાંત મેળવવા તમે કોઈવાર બહાર નીકળી પડજો.

કોઈવાર વરસાદની પ્રવાહી દોરી વાજિંત્રની તાંત બની વાગતી હોય તો એ સાજ સાંભળજો.

સરોવર સાવ એકલું હોય છે, હંસ એના પર તરે છે ત્યારે સરોવરમાં જીવ આવે છે.

છોકરો ને ધૂધરો

[૨૧]

પણ હંસ વિના સરોવર એકલું પડે છે ત્યારે ય એનાં
પાણી ગંદા થતાં નથી.

પાણી એનો ધર્મ સમજી ગયાં છે; જળ નાણી ગયાં
છે કે નિર્મળતા એ તેમનો ગુણ છે.

હંસ ભલે સરોવરનો છવ હોય, એકાંતમાં ય સરોવર
એતું રૂપ ગુમાવતું નથી

એટલે તમે તમારી એકલવાયી ક્ષણોને બરાબર
શણગારજો.

ઉમદા વિચારથી એ ક્ષણોને ઉજવજો.

૬

છોકરો ને ધૂધરો

છોકરું ધૂધરે રમતું નથી. આ એક વાક્ય તમને
અનેકવાર સાંભળવાનું મળ્યું હશે. લગભગ ઘણાંબરાને આ
વાક્ય બોલવાની વરસોથી આદત પડી ગઈ છે અને એ જ
રીતે આ વાક્ય ડાબા કાન પર સાંભળી જમણા કાનથી
કાઠી મૂકવાની આદત પણ બરાબર કેળવવામાં આવી છે.

જે પ્રવૃત્તિમાં પૈસા ન મળે એ પ્રવૃત્તિની સામે આ
વાક્ય ફેંકવામાં આવે છે. દરેકેદરેક કામ છોકરાંને ધૂધરે
રમાડવા મોટેનું ન હોઈ શકે.

જીવનની દરેકેદરેક પણ પાસેથી આપણે પૈસા પડાવવાની વૃત્તિ કેળવવી ન જોઈએ. આવેલી ક્ષણને વેડપી ન નાખવી એ કહેવું જરાજર છે પણ જીવનની દરેક ક્ષણ એ કોઈ હાટડી નથી.

જે માનવીઓ રાત જાગી ચિંતન કરતા, વિચારો વ્યવસ્થિત કરતા, અને એ વિચારોને વહેતા મૂકતા એમનાં પોતાનાં છોકરાં કદાચ ઘૂઘરે નહિ રમ્યાં હોય પણ એમણે જગતનાં છોકરાંઓને જરૂર ઘૂઘરે રમાડ્યાં છે. તેઓએ વ્યવસ્થિત વિચારો આપી ખીન્નઓના મગજનાં 'ખાવાં' સ્વચ્છ કરી આપ્યાં છે. પરિણામે ખીન્નઓ વધુ સાહસો કરી શક્યા છે, યોજનાને શાસ્ત્રીય રીતે આંખી શક્યા છે અને છોકરાંઓને ઘૂઘરે રમાડી શક્યા છે.

વિચાર કરનારને કેટલીકવાર ધન મળતું નથી. પણ એ વિચારનો તરજૂમો કરનારને ઘણીવાર પુષ્કળ ધન મળે છે. દુનિયાની આ તો એક જાણીતી વાત છે.

ફિલસૂફીનાં નામ જગતના હોઠ પરથી હોઠ ઉતર્યાં નથી પણ ફિલસૂફીનો સંસાર તો અનેકવાર અંધારામાં જ આથમી ગયો છે.

વિચાર ઝીલનારું આખું જગત હોય છે પણ નવો વિચાર આપનારી વ્યક્તિ ગણતરીની જ હોય છે.

પોતાની મેળે જેઓ વિચારને સંપૂર્ણ આકાર આપી શકતા નથી તેઓએ પરાયો સમૃદ્ધ વિચાર લેતાં જરાય શરમાવું જોઈએ નહિ. કારણ કે વિચાર લીધા પછી એને

છોકરા ને ઘૂઘરો

[૨૩]

અમલમાં જે રીતે મૂકાય એના પર એના ફાલનો આધાર રહે છે. આ રીત દરેક વ્યક્તિની નિરાળી જ રહેવાની. એટલે એક વિચારનો તરબુચો દરેકના આચરણમાં બુદ્ધો બુદ્ધો જ થવાનો.

તમે કોઈવાર તમારા શોળની પ્રવૃત્તિમાં ચૂંથાએલા હો અને તમને કોઈ કહે કે એથી છોકરું ઘૂઘરે નહિ રમે તો તમે જરા ય તમારા શોળને ઓળખ લાગવા દેતા નહિ. ઉમદા પ્રકારનો કોઈ પણ વસ્તુ માટેનો શોળ જીવનના દીવાને તેજ રાખે છે. જીવનનો ઉત્સાહ પૂરો પાડે છે.

કોઈ મહાન સંગીતકારનું સંગીત સાંભળવા પાછળ કલાકો આપી દેવા પડે અને એના અંતે તમને કોઈ કહે કે એમાં ફાયદો શું થયો ? તો તમે એ શ્રીયુતને એમ જરૂર કહી શકો છો કે તમે તમારા મનની તિબેરીમાં સૂરનાં જવાહરો ભરી લાવ્યા છો. તમે એમ પણ કહી શકો છો કે, છોકરાં ઘૂઘરે રમે એવી મગજની શક્તિ તમે મેળવી આવ્યા છો.

કલાના સંપર્કથી મન ધોવાઈને ચોક્કસ થઈ જાય છે. પરિણામે મસ્તકમાં એક પ્રકારની તાઝગી આવે છે અને આવું મસ્તક કોઈપણ પ્રવૃત્તિને, કોઈપણ ધંધાને વધુ ચળકાટ આપે છે.

જે માણસો ચોવીસે કલાક છોકરાંને ઘૂઘરે રમાડવા માટે કામકાજ કરે છે, મગજ રોકે છે એ માણસોના છોક-

રાના હાથમાં માત્ર ધૂધરાજ નાચે છે. જીવન જંગ ખેલવા માટે તેઓ છોકરાંઓને સમશેર આપી જતા નથી.

ગુજરાતનો વીર નર્મદ ગરીબીમાં મરી ગયો પણ એના જીવનને ગરીબ ન કહી શકાય. એણે કલમથી સામાજિક જીવનની શુદ્ધી પોકારી. એણે બળવાન વિચારોના મિનારા ઊભા કરી દીધા. એ 'વિચારમિનાર'ને નર્મદ ગુજરાતને અર્પણ કરતો ગયો. ગુજરાતનાં છોરુઓને એણે ધૂધરે જરૂર રમાડ્યાં !

પણ નર્મદને જરૂર ત્યારે કોઈ એટોકયો હશે. કોઈ એ એને કહ્યું હશે કે એ હવામાં બાચકા ભરતો હતો. કોઈ એ એના ઉમળકાને હણી નાખ્યો હશે.

છોકરાં માટેનો ધૂધરો એવા એકલા વારસામાં આપણે ગૌરવ ન લઈ શકીએ. કેટલીક વાર તો વડિલો ઝોળી મૂકી ગયા હોય એ પણ ગૌરવ લેવા જેવો વારસો લાગે.

એક મહાન પંડિતની કથા યાદ આવે છે. એ પંડિત જ્યારે શાસ્ત્રાર્થ કરતા ત્યારે સભા થંભી જતી. પંડિતજીના ચરણ આગળ મોટા મોટા માણસો ઝૂકી પડતા. રાજા મહારાજાઓ પણ એ ચરણ આગળ બેસતા.

એ પંડિતનું અચાનક મૃત્યુ થયું; એમની સ્મશાન-યાત્રા લઘ્ય થઈ. ફૂલના હારોથી દેવલોક પામેલા પંડિતની પાલખી છલકાઈ ગઈ. અખિલ ચંદનનો વરસાદ વરસી રહ્યો. ભજનોની ઝૂક બોલી રહી.

પંડિતનો પુત્ર દીવા પાછળ અંધારાની કહેવતને માટે
જ લગભગ જન્મ્યો હતો એમ કહી શકાય.

સ્મશાનયાત્રા અને બીજી ક્રિયાઓ પૂરી થઈ ગયા
પછી પંડિતનો એ પુત્ર પંડિતજીના ખાનગી પટારા
ભણી ઘસ્યો.

હીરા, મોતી, માણેક સોનું—એના ઝગારા જોવા એ
પટારા ભણી ગયો.

પુત્રે પટારા ખોલ્યો. એમાં હતું માત્ર ગીતાનું એક
પુસ્તક. પુસ્તકની અંદરના એક નાનકડા કાગળ પર લખ્યું
હતું:

“મારો આ વારસો હું મારા પુત્રને સોંપતો જાઉં છું.”

પુત્રના પર આની અસર પડી. જેના ચરણમાં અનેક
જથ્થા લેટતા હતા એ માણસને સંઘરવા જેવું કંઈ લાગ્યું
હતું તો એ ગીતા હતી.

પ્રાક્ષણના દીકરાને માટે આનાથી મોટો વારસો કયો
હોઈ શકે ?

છોકરાં ઘૂઘરે નહિ રમે એમ કહેનારને આ પંડિતના
વારસાની વાત કરજો.

એના પર એની જરૂર અસર પડશે.

અખોલ આગેવાન

રણઝણાટ. જગતે આને રણઝણાટને ઓળખીને એની આગળ ખોળો પાથર્યો છે અને જગતને નવીનોખી શોધો સાંપડી છે.

રણઝણાટ એટલે કે ધ્વનિ. એ એક પ્રકારની છબી છે એમ કહેવામાં આવે તો તમને નવાઈ લાગશે પણ બોલપટની અંદર ધ્વનિની છબી લેવામાં આવે છે.

ધ્વનિમાં જે શક્તિ છે. એ શક્તિનું તમામ સ્વરૂપ હજી ઓળખવું બાકી પડ્યું છે.

આરોગ્યના નિષ્ણાતો આને કબૂલ કરે છે કે અમુક પ્રકારના સૂરથી માનવીના લોહીના વેગમાં ફેરફાર થઈ જાય છે.

ભારતનાં સંગીતશાસ્ત્રમાં તો એવા દાખલાઓ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યા છે કે જેને કારણે માની શકાય કે સંગીત માંદગીને દૂર કરી શકે છે.

આમ ધ્વનિને એનો રણઝણાટ છે એમ તો કહેવાયું છે જ, પણ આને કેટલાય વૈજ્ઞાનિકો એમ પણ કહી રહ્યા છે કે માનવી સાવ મૂંગો રહે, તોય એના વિચાર બોલતા રહે છે.

એટલે કે મગજની અંદર ઉપસતા મૂંગા વિચારને પણ એનો પોતાનો રણકો હોય છે. એ રણકો આપણને

ખબર પડે એ રીતે સાંભળી શકાતો નથી પણ એનામાં શક્તિ ભરી છે.

ખબવાન વિચાર સામા માણસ ઉપર પરિણામની છાપ પાડી શકે છે. સામા માણસના અંતરમાં ખબવાન વિચાર પડ્યો જગાવે છે અને એ રણઝણાટથી જગતમાં અબ્બયળીઓ ઊભી થઈ છે.

એટલે મસ્તક શરીરની અંદર અતિ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે એ ભૂલશો નહિ.

કોઈ શક્તિશાળી માણસ વિચાર કરે છે, સાવ ઓછું ખાલે છે અને એની જખરી અસર પડે છે. કારણ કે વિચાર એક પ્રકારનો આકાર છે અને એ નજરે ન પડતો આકાર ખીન્નઓનાં મગજનો ખરાખર કબજો લઈ શકે છે.

જે વિચાર સ્વાર્થી હોય છે એની ઝણઝણાટી જરા હલકા પ્રકારની હોય છે એટલે સામા મન પર એની એટલી અસર પડતી નથી.

શક્તિશાળી મગજમાંથી જે વિચાર ઉદ્ભવે છે, એ વિચારને વજનદાર શબ્દો મળી જાય છે અને એ વજનદાર શબ્દો માનવીને આકર્ષક બનાવે છે.

એટલું જ નહિ, એને આગેવાન બનાવે છે.

નખળાં મગજમાં ખબવાન વિચારો ઘર કરી શકતા નથી. હાથી હાથીખાનામાં સારો લાગે, મોટરઘરમાં નહિ. હંસ સરોવર પર સુંદર લાગે, ખાખોચીઆ પર નહિ. મોર લીલી નાઘેરમાં યોગ્ય લાગે, વેરાનમાં નહિ.

તમે કોઈવાર એવું વાક્ય સાંભળ્યું હશે કે કોઈ શક્તિ-શાળી માણસ એક વિચારને વાચા આપે છે ત્યારે એને સાંભળનારું આખુંય મંડળ એનાથી હેરાત પામી જાય છે.

આ ક્રિયા કોઈ અકસ્માત નથી. આ ક્રિયા જણાવી જાય છે કે વિચારમાં ધ્વનિ છે. અને ધ્વનિ એક પ્રકારની છળી છે. એ છળી બરાબર ચમકે છે તો એને! સ્વીકાર થાય છે.

આજે તે રેડિયોની શોધે સમજાવી દીધું છે કે આકાશમાં પહોંચતો કંપ, એને એનું અલાયદું જીવન હોય છે. એ રણજીણાટ, એ આંદોલનો આગળ જો વિજ્ઞાન એનો ખોળો પાથરે છે તો જગતના કાન પર જાતજાતના અવાજો અફળાય છે.

તમે જોલો છો એમાંથી ધ્વનિનાં આંદોલન ઊભાં થાય છે અને એ સ્વરમોજાં આછાં થઈને આકાશમાં જાય છે.

પણ એ મોજાંની બરાબર બરહાસ્ત થઈ શકે તો એનું રૂપ આપણે હાથ કરી શકીએ.

વિચાર એ મૂંગો નેતા છે. વિચારમાં કૌવત હોય તો એ જાંચા ગાસન પર બેસી શકે છે અને વિચાર હીણો હોય તો એ નળળું આંદોલન ઊભું કરે છે.

તમારા મગજની છળી તમારી ભાષાથી પારખી શકાશે.

એટલે તમો એવા વિચાર કરજો કે તમારી ભાષાને ક્યારેય ભૂખે મરવું પડે નહિ. તમે એવું ચિંતન કરજો કે તમારા શબ્દ માટેના હોઠ તરસ્યા રહે નહિ.

આંસુને ઓળખો

સ્મૃતીતકાર કહે છે : “મારું ગળ્યું ગળું હું ગુમાવું
એ પહેલાં જિંદગી ! તું મને તારાથી બુદ્ધો પાડી દેને.”

દિલસૂદ કહે છે : “જે દિવસે હું મારી વિચાર કર-
વાની શક્તિ ખોઈ બેસું એ દિવસે મારું મૃત્યુ આવી ગયું
એમ સમજીને.”

વેપારી કહે છે : “જે દિવસથી મારી કમાણી બંધ
થઈ જાય એ દિવસથી મને મારા વેપારમાં રસ નહિ આવે
એવો હું એકરાર કરું છું.”

રૂપવતી કહે છે : “મારું રૂપ ઊડી જાય એ ક્ષણથી
મને જીવન ખારું લાગવાનું છે એની ખાતરી આપું છું.”

કોઈ મહાન ચળવળ કરનાર કહે છે : “જે દિવસે
મારી ચળવળની સિદ્ધિ આકાર પામે, હું માગતો હતો એવી
પરિસ્થિતિ આવી જાય, એ દિવસથી મારી ભૂમિકા પૂરી થઈ
જવાની છે એનો હું તમને ગરાબર ખ્યાલ આપું છું.”

ઉપદેશક કહે છે : “જગત આખું સુધરી જાય તે
દિવસે મારો જનાને નીકળવાનો છે એનું મને ભાન છે.”

બુવાન કહે છે : “જે દિવસે મારી સામેથી સાહસ
ખસી જાય એ દિવસથી મને મારી બુવાનીમાં રસ નહિ હોય.”

પોતાની સિદ્ધિ માટે દરેકને લાગણી હોય છે. જગતમાં સાહિત્ય, કલા, કારીગરી, વ્યાપાર, ઉદ્યોગો, ખેતીવાડી તમામ ખીલ્યાં છે એની પાછળ એ દરેક ક્ષેત્રમાં અંપલાવતી વ્યક્તિનું, એ ક્ષેત્ર માટેનું હેત હોય છે.

હેત કર્યા વિના કોઈ કામનું હેયું મળતું નથી. દિલ્લગી એ માત્ર સ્ત્રી અને પુરુષના હૃદય-મિલાપ માટેના જ શબ્દ નથી.

આકાશની અદાથી આદમી એના ક્ષેત્રમાં એની સિદ્ધિનું છોશું ફરકાવવા મથામણ કરતો હોય છે,

છોશું ફરકાવવા માટેની તમન્ના જેમનામાં જાગતી નથી તેમને છોશું જ જણાવી દે છે: “હું શું કરું? તમારે જ અળકવું નથી એમાં વાંક મારો કે તમારો?”

કદાચ તમને એમ લાગશે કે છોશું તો કોઈકને માટે જ હોય છે. તમારી આ વાત કબૂલ કર્યા પછી હું તમને પૂછું છું, કે એ કોઈક એટલે તમે પોતે શા માટે નહિ?

તમે બાળકને રીખતાં જોયું છે? એ બાળકનું રીખવું તમને એક નવી જ પ્રેરણા આપી જશે. રીખતાં પહેલાં બાળક કેટલીયે વાર ભથલી પડે છે. પણ બાળકના નાના મગજમાં પણ રીખવા માટેની તમન્ના જાગે છે.

બાળક હાથ લાંબાવે છે, પગ લાંબાવે છે, પડી જાય છે, ખેડું થાય છે, જરા રીખે છે; થાકી જાય છે તોયે હાથ પગ લાંબાવે છે અને પછી તો ઝોરડામાં એ ‘ચારે પગે’ રીખવા લાગે છે.

એ જ રીતે એ ચાલતાં શીખે છે; પણ બાળકનો પગ સ્થિર થાય એ પહેલાં અનેકવાર એ પડી જાય છે. એકવાર પગ ટકે છે એટલે એનામાં વિશ્વાસ આવી જાય છે અને આ આત્મવિશ્વાસને કારણે બાળક રીતસર ચાલવા લાગે છે.

બાળકની આ આખી ક્રિયા તમને સમજાવી શકશે કે બાળક ચાલતું થયું કારણ કે એ માટેની એનામાં હોંશ જાગી.

તમારા ક્ષેત્રમાં તમે ઝગડી શકતા નથી. કારણ કે એ ક્ષેત્રમાં તમે સાચી રીતે રીખ્યા પણ નથી. એ ક્ષેત્રમાં તમે તમારો પગ મજબૂત કર્યો નથી. એ માટે તમે તમન્ના કેળવી નથી.

બાળક ચાલતાં ઝડપથી શીખે છે. કારણ પડી જવાનો ભય એના નાના મગજમાં જાગ્યો હોતો નથી.

આનો અર્થ એવો નથી કે તમારે બાળકનું એકલું મગજ મેળવવું પણ આનો અર્થ એવો છે કે બાળક જે ચાલવા માટેનું “છોગું” મેળવી શક્યું તો તમે પ્રયાસ કરીને તમારા ક્ષેત્રમાં દોડવાનું છોગું શા માટે મેળવી ન શકો ?

સંગીતકારને જેમ એના સાજ વિના ચેન પડતું નથી એમ તમને તમારી સિદ્ધિ માટેના વાહન વિના ચેન પડતું જોઈએ નહિ.

સંગીતકાર જેટલી કાળજીથી એના સાજને બાળવે

છે અને એ સાજને છેડી સંગીત ઊભું કરે છે એ જ આયોજનથી તમારે તમારા ક્ષેત્રના સંગીતને છેડવું જોઈએ.

તમારી આ માવજત ખરાબર હશે તો સહુને તમારી સિદ્ધિનો સ્વીકાર કરવો જ પડશે.

તમારા માર્ગ પર જતાં ક્યારેક તમારી આંખમાં આંસુ આવશે પણ ભીની આંખ લઈ કેટલાયે માનવીઓએ જગતને હસતું કર્યું છે.

ભીની આંખ એ તમારી ખાનગી 'મિલકત' છે. તમારી હસતી આંખ, એ તમારી જાહેર શાળા છે.

આંખમાંથી આંસુ જમીન પર પડી વેડફાય જાય એના કરતાં આંખનાં આંસુ અંતરમાં સમાવા દેજો. અંતર પાસે એ અશ્રુ જાળવી રાખવાની શક્તિ હોય છે.

એ અંતરમાં સંઘરાએલું અશ્રુ કોઈ દિવસ તમને જ કામ લાગશે એ કારણે તમે તમારી સિદ્ધિને ચમકાવી શકશો.

એક સાધુનો કિસ્સો યાદ આવે છે. સાંજ પડી હતી. આકાશમાંથી સૂરજ ચાલી ગયો હતો. ગામડાની સીમમાં એ સ્વામી ચાલતા હતા.

થોડા સમય પછી ખેડૂતોને સાધુએ સામા આવતા જોયા. એક ખેડૂત મરી ગયો હતો. એને બાળવા માટે બીજા ખેડૂતો એને ઊપાડી રહ્યા હતા.

સાધુની નજર મરેલા ખેડૂત પર પડી. સાધુથી બોલાર્થ જવાયું.

“કેમ લાઈઓ ! આના પર કદન કેમ નથી ?”

જેડૂતોએ જવાબ દીધો: “સાધુજી, કદન કાઢવું ક્યાંથી ? કદનનાં નાણાં લાવવાં ક્યાંથી ? એ જોલી સાંભળી સાધુની આંખમાં આંસુ ઘાઝ્યાં પણ એ આંસુ સાધુએ રોકને જમીન પર પાડ્યાં નહિ.

સાધુએ એ આંસુને અંતરમાં બળવી રાખ્યાં. જે જેડૂતો પરસેવો પાડી જગતને જીવતું રાખતા હતા એ જેડૂતની લાશ કદન વિના બળવા બંધ ? સાધુએ નિશ્ચય કર્યો કે જેડૂતોનું કલ્યાણ કરવાનો કેઈ માર્ગ તેઓ શોધશે.

એમણે જેડૂતનાં નામનાં ભગવાં પહેરી દીધાં. જેડૂતની સેવા પાછળ જીવન વિતાવવાના એમણે શપથ લીધા.

કારણ ? કારણ એ કે એમણે આંસુ પાડી એમના અંતરને છેતર્યું નહિ. આંસુ પાડી કરુણતાને મરી જવા દીધી નહિ. આંસુ પાડી જીવનની વાસ્તવિકતાને જોવાવા દીધી નહિ.

આંસુ તમને મળે તો આવા સાધુના જેવા પ્રસંગોને યાદ કરજો. તો આંસુ તમને વધુ ઊંચે જવાની પ્રેરણા આપશે. એમને એમ આંખની અંદર સૂકવી નાખી તમે આંસુને નકામા કરી નાખતા નહિ.

૯

મકાન અને મન

ઘર તૂટ્યાં છે. ભીંતોમાં તડ પડી છે. ઘરવખરી તણાઈ ગઈ છે. તૂટેલાં ઘર ફરી બંધાશે. ભીંતની તડ ફરી ખૂરાશે. ઘરવખરી ફરી હાથ કરી શકાશે.

પણ આજે મનનાં ઘર તૂટી રહ્યાં છે, એનું દુઃખ છે. આજે ઘરની ભીંતો સાજી છે પણ ઘરની અંદરના સંબંધો માંદા પડ્યા છે, એની વ્યથા છે.

પતિનું દિલ ઘરની બહાર ઊડી રહ્યું છે અને પત્નીની આંખમાં કંકાસનાં આંસુ આવી રહ્યાં છે.

કારણ કે બંને જણાં ભૂલી ગયાં છે, ઘૂંટડો ગળી જવાની કલા. બનાવટ બંનેને હેરાન કરી રહી છે. સ્વાભાવિક જીવનને બદલે કૃત્રિમ જીવનનો ઝળકાટ સંસારને આંટી રહ્યો છે.

પતિ પુસ્તક વાંચે છે, રૂપેરી પરદો ઊકેલે છે અને એની કલ્પનામાં ઝળકાટની વાટકી લઈ જીવનસંગાથી જાગતી થાય છે. એની આંખ આગળ ધુમ્મસ વળે છે. એ કલ્પનાને રીઝવવા જાય છે પરંતુ વાસ્તવિકતા સામી મળતાં એ નિરાશ થાય છે, નિરાશાનું પરિણામ ઉઝળાટમાં આવે છે અને ઘરનો આનંદ લૂંટાઈ જાય છે. એના કરતાં કલ્પનાને

કુળાવી સંસારની મિઠાશ બળવવા માટે કલ્પનાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ.

ઘરનાં બે જણાં યોગ્ય કારણસર અગડતાં હોય તો ભલે થોડું તોફાન બળે અને વીજળી અબકે પણ ઘણી વાર નકામી વિગતો બે જણાંનાં દિલમાં ગાંઠ વાળી દે છે અને એમાંથી કાયમની કડવાશ બાગી બાકી છે.

પછી બંને જણાં કાં તો નવલકથામાંથી, કાં તો બીબ્બ-ઓના સુખદ અનુભવોમાંથી પોતપોતા માટે સુખદુઃખ વીણી લે છે.

પતિ અને પત્ની આ બે જણાં જ આ રીતે સહન કરે છે એમ માનશો નહિ. સંયુક્ત કુટુંબ હોય તો ઘરનાં બીજાં જણાં પણ વિચિત્ર પરિસ્થિતિ અનુભવે છે.

જેઓ મળેલું જીવન, મળેલા સંજોગોને સુધારી લે છે તેઓ વિરલા છે અને એવા વિરલાઓ સંસારમાં જરૂર જોવાના મળે છે.

તેઓ સમજી ગયા છે કે ગાજવીજની સામે ગાજવીજ કરવી એ જ ગાજવીજ દૂર કરવાનો ઇલાજ નથી.

ઘરનાં મોટેરાં ગુસ્સે થાય છે અને જીવાનો તરત જ ગુમ થાય છે. એમને મનાવવા માટેની અખબારોમાં બહારોતો પ્રસિદ્ધ થાય છે. અને ફરી જીવાન ઘણુંખરું ઘેર આવે છે. આ પડેલી તડ જીવનમાં ખારી સ્મૃતિ મૂકી બાકી છે અને એની યાદ બંને પક્ષને ઘરની રીતભાતમાં કૃત્રિમ બનાવે છે.

[૩૬]

આવી કરુણ હાલત ઊભી જ નથી થતી જો પહેલેથી જાનને 'પક્ષ' સ્વીકારી વાત કરી લે છે તો.

એ વાત ભલે નાજૂક હોય, એ વાત કહેતાં ભલે સંકોચ થાય પણ પોતાના માણસ પાસે દિલની વાત કહી દેવી એનું પરિણામ રૂઝું આવે છે.

મૌન એ એક ગુણ છે પણ આવી પરિસ્થિતિમાં મૌન એ નબળાઈ છે.

તમને નવાઈ લાગશે પણ જગતમાં કેટલીય કરુણતા જાગી છે કારણ કે જે જણાએ પેટદૂટી વાત કરી નથી.

પતિ અને પત્ની વચ્ચે જેરસમજૂતીની ભયાનક દીવાલ ઊભી થઈ છે કારણ કે જાનને સ્પષ્ટ વાત કરી હોતી નથી.

ખોલાએલો શબ્દ ઘા પર મલમપટ્ટા કરી જાણે છે અને ખોટી ક્ષણે, ખોટા અવસરે ખોલાએલો શબ્દ ઘાવ કરી જાણે છે.

સમય સમજી, પરિસ્થિતિ સમજી, સ્વભાવ સમજી શબ્દ ફેંકવા જોઈએ અને એ શબ્દ પોકળ હોવો જોઈએ નહિ. એની પાછળ યોજનાની ઈમારત તૈયાર થએલી રહેવી જોઈએ.

માનવીની સુવાસિત રીતભાત એને દરજ્જે અપાવે છે. રીતભાતને નકામો સ્વાંગ સમજી ક્યારેય ફેંકી દેતા નહિ.

ઘરની અંદર રીતભાતની તાલિમ લીધી હશે તો દુનિયામાં તમારો ઝળકાટ તમે વધારી શકશો.

રીતભાત એ પણ એક પ્રકારની ઉચ્ચાર વિનાની બોલી છે. સામા માણસને એ જીતી લઈ શકે છે.

ચમકતાં નયન, હસતી આંખો, દર્દ દાખવતી આંખો, તેજસ્વી દ્રષ્ટિ, એ ય એક ભાષા છે. સ્ત્રીની જ નહિ, પુરુષની પણ.

મંડળીમાં બેઠા હો ત્યારે તમારો મુદ્દો સમજાવવા માટેનું તમારું આયોજન એ પણ એક જાણ છે.

સરસ રીતભાતથી મેદાન મારી શકાય છે. દુનિયામાં કેટલાયે નોકરી કરનારાઓ ઊંચા આવ્યા છે અને પછી નોકરી છોડી સ્વતંત્ર ધંધામાં પડ્યા છે કારણ કે એમને યોગ્ય ક્ષણે યોગ્ય વર્તનની આંખ દાખતાં આવડ્યું હતું. એમની રીતભાતે એમને ઉન્નતિની કેડી પર મૂકી દીધા હતા.

જીવનની નાની દેખાતી આ 'વસ્તુ'ને હવેથી તમે મોટી ગણજો. વિશાળ આકાશમાં તારાઓનાં વૃંદ નાનાં હોય છે, મોટા વસ્ત્રમાં તારાટીપકી નાનકડી હોય છે, રીતભાત એ જીવનની તારાટીપકી છે, સંસારના આકાશમાં એ ટમટમતા તારકો છે.

તમે આ નાનાં અજવાળાં મેળવી તમારી દુનિયાની અંધારી રાતોમાં ચાલી નીકળશો ત્યારપછી તમને સમજાશે, એ તેજની તાસીર; તમને ત્યારે ખબર પડશે કે તમારી આગળ ઘેરાતું અંધારું દૂર થયું હતું કારણ કે તમારી પાસે રીતભાતની ઉજળી બત્તી હતી.

શક્તિનાં ઘોડાપુર

મારા પર પત્રો આવે છે. એ પત્રોમાં કેટલીક વાતો પૂછવામાં આવે છે પણ એવા દરેક પત્રનો જુદો જવાબ હું લખતો નથી કારણ કે મારાં આ લખાણોમાં એક કે બીજી રીતે તેમને સંતોષ થાય એવા મુદ્દાઓ હું રજૂ કરું છું.

આવા છેલ્લા એક કાગળમાં આવી જાતના સવાલો ઉઠાવવામાં આવ્યા છે.

“પ્રગતિ માટેની મને પૂરેપૂરી તમન્ના છે પણ મારે તો હર ઘડીએ પીછેહઠ કરવી પડે છે. મારી પાસે કોઈ સાધન નથી, હું શેનો આશરો લઈ ઉપર જાઉં ? મને જે પગાર મળે છે એનો ઉલ્લેખ કરતાં મને શરમ આવે છે. મારી આવી હાલતમાં હું મારો ઉત્કર્ષ કેવી રીતે સાધી શકું.”

પીછેહઠ એ કેટલીકવાર જીવન સંગ્રામનો વ્યૂહ હોઈ શકે છે. પીછેહઠ એ કેટલીકવાર આગેકદમ માટેનું ‘વચન’ બની શકે છે એટલે તમારે પીછેહઠ કરવી પડે છે એનાથી ડરી જતા નહિ. તમે કેવી રીતની પીછેહઠ કરો છો એના પર બધો આધાર છે. તમારા સ્વમાનને નીચું નમાવી જો તમે આમ કરતા હશે તો તમારું માન ફરી

હાથ કરવું મુશ્કેલ પડશે. સ્વમાનની તમારી ધાર તીક્ષ્ણ રાખજો અને એ ખાતર ખતરાઓમાંથી પસાર થવું પડે તો પાછા પડતા નહિ. તમારું સ્વમાન એ તમારા જીવનનો વાવટો છે. એને કોઈ ઉતારવા આવે તો એને રોકી દેજો.

સ્વમાન એ કોઈ અર્થ વિનાની મગફળી નથી. ગુલાબમાંથી રંગ લઈ લ્યો, ગુલાબની ખુમારી લઈ લ્યો પછી એ ગુલાબ પણ 'સ્વમાન' વિનાનું લાગશે. એની જગતને કિંમત નહિ હોય. સ્વમાનને હોડમાં મૂકી ક્યારેય દાવ ખેલતા નહિ. સ્વમાનનો તમારો પોતાનો ખ્યાલ નખજો હશે તો ખીજાઓ તો તમારા સ્વમાનને ઠેએ મારશે.

એટલે તમારી પીછેહઠને વ્યવસ્થિત કરજો સ્વમાનની રક્ષા કરીને.

તમે કહો છો કે તમારી પાસે કોઈ સાધન નથી. કોઈનો આશરો તમારી પાસે છે એમ હું તમને કહું છું. એ સાધન એટલે તમારી પોતાની શક્તિ. ખીજાઓની નહિ. તમારી જ શક્તિનો તમે આશ્રય લ્યો, શક્તિનાં પૂર રોકવાની કોઈનામાં શક્તિ નથી એની હું તમને ખાત્રી આપું છું.

તમારા પગારની વાત કરતાં તમે શરમાવ છો શા માટે ? તમારો એ પગાર જીવનભર ટકવાનો છે એમ શા માટે માનો છો ? તમે કહો છો કે તમારામાં ઉપર આવવાની તમન્ના છે; આ તમન્ના માત્ર 'ત્રણ અક્ષર'ની ન હોવી જોઈએ. એ તમન્નાનો તમારે તમારા જીવનની વિગ-

[૪૦]

તોથી તરબુમો કરવો જોઈએ. હૃદયનો એ તરંગ બહાર ઉછળી આવવો જોઈએ અને તમારી નાની દુનિયાના કાંઠા પર એ તરંગ અફળાવો જોઈએ.

એ પછી તમારે તમારા પગાર વિષે શરમ અનુભવવાનું કારણ નહિ રહે.

ફેરી કરી જેઓ ઉપર આવ્યા છે, હોટેલનાં વાસણો માંજ જેઓ આગળ વધ્યા છે, એમની હાલત તો તમે તમારી હાલત જણાવો છો એના કરતાં ય ઘણી બધી ખૂરી હતી.

એટલે તમારે તમારા આજના જીવન પાસે પૂર્ણવિરામ મૂકવાની ઉતાવળ કરવા જેવું નથી.

તમારી આવી હાલતમાં તમે તમારો ઉત્કર્ષ કેમ સાધી શકો એના જવાબમાં એટલું કહેવાનું કે ઉત્કર્ષ માટેનો તમારો ઉમળકો તમારી આ હાલતને જરૂર પલટાવશે.

તમને ખ્યાલ પણ નહિ હોય ત્યારે ઉત્કર્ષ તમને તેડું કરશે. તેવી ક્ષણ તમારે માટે આવવાની જ છે; એની વાટ જોવામાં સમય લાગે તો એથી અથરા થઈ જતા નહિ. તમારે કોઈ ઉણપ ન રાખવી જોઈએ. એ પછી તમારી પરિસ્થિતિ પલટો ન લે તો તમને પોતાને તો તમારા પ્રયાસો અધૂરા ન લાગે !

અને હું પહેલાં જ જણાવી ગયો છું કે આપણે સહુ અખતરા કરીએ છીએ. અખતરાનો અર્થ એ કે કોઈ નિશ્ચિત પરિણામ હાથ લાગે. પણ અખતરો ય સાચી રીતનો હોવો જોઈએ. એની દિશા જરાખર હોવી જોઈએ.

તમારું ભાવિ મને ઉજવળ દેખાય છે એનું કારણ એ છે કે તમે તમારે વિષે વિચાર કરી શકો છો. તમારામાં તમન્ના છે. તમારી પીછેહઠની તમને સમજ છે.

તમારી વિષમ પરિસ્થિતિએ તમને ધુમ્મસમાં ઘેરી લીધા નથી. તમારી આંખને ઝાંખપ વળી નથી. તમારા મસ્તકને તમારા નાના પગારનો અંધારપછેડો અડક્યો નથી. ખાત્રી રાખજો કે તમે આગળ જવાના છો.

મારા મુઠ્ઠાઓ તમને એકલાને નહિ, ઘણાઓને સ્પર્શે છે. એટલે મેં આંહીં એને ખાસ આકાર આપ્યો છે.

ઉમેદના તમારા ખીલતાં પુષ્પને તમે પૂરેપૂરું ખીલવા દેજો. પછી તમારો ઉત્કર્ષ જ એ ફૂલ તોડવા આવશે.

તમારા દિલના બાગમાંથી એ ફૂલ જશે ત્યારે ફૂલ એનું સંભારણું રાખી જશે, તમારે માટે આવેલા ઊજળા દિવસોથી.

૧૧

જીવનનો ધૂપ

ભગવાન આગળ સૌ કોઈ ધૂપ ધરે છે. પોતાના આદર્શ સમક્ષ કોઈક જીવનનો ધૂપ ધરે છે. પ્રશંસા એ એક પ્રકારની બોલીની ધૂપદાની છે અને એ ધૂપદાની પણ કેટલીકવાર જાદુ કરી જાય છે.

ચિત્તો પણ જ્યારે શિકાર કરી આપે છે ત્યારે એનાં ગુણગાન કરવાં પડે છે. પાળેલાં જીવનવરો ધાર્યું કામ કરે ત્યારે તેઓ શાબાશી માગતાં હોય છે.

તો પછી માનવીઓને પ્રશંસાનો બોલ મધ જેવો લાગે એ સ્વાભાવિક છે. જેમનામાં જીવ નથી તેમને પ્રશંસાની જરૂર રહેતી નથી.

પ્રશંસાની આ તરફ પાછળનો દિલનો ચિતાર તમે મેળવ્યો છે ?

એક જાણીતા ચિંતક જણાવે છે કે પ્રશંસાના ઉચ્ચાર-માંથી માનવીને પોતાની સલામતી અને સુખસગવડનો શબ્દ સંભળાય છે.

એને એમ થાય છે કે, એની પ્રશંસા થાય છે કારણ કે એણે જે કાંઈ કર્યું છે એની અસર પડી છે અને એ અસર એનાથી ઊભી કરી શકાણી છે; એનો અર્થ એ કે

એની શક્તિ સાથે બીજાઓ સંમત થયા છે. એ સંમતિની પાછળ એની સલામતી આવેલી છે.

તમે કોઈપણ કાર્ય કરતા હો, એ કાર્યમાં તમને વધુ ક્યારે રસ આવે છે ? જ્યારે તમારા કાનમાં યોગ્ય પ્રશંસા અફળાય છે ત્યારે. એ પછી કામ કરનારાના હિલમાં આત્મ-વિશ્વાસનો દીવો વધુ બળેલો થઈ ઝગમગે છે. એને એમ થાય છે કે હુનિયાની અટપટી કેડી પર એ એનો પગ મજબૂત કરી શક્યો છે.

આરસીમાં પ્રતિબિંબ પડે એ રીતે કાર્યની આરસીમાં કાર્યનું પ્રતિબિંબ પડે ત્યારે કામ કરનારાને સંતોષ થાય છે. ત્યારે એને એના પરસેવાનું રૂપ જોવાનું મળે છે. એટલે સાચી પ્રશંસા એ એના પસીનાનાં મોતીની માળા છે. એના સર્જનની એ સુવાસ છે.

પ્રશંસા કરનારે વિવેચક બનવું પડે છે. એમાં શબ્દોની યોગ્ય ગૂંથણી કરવી પડે છે. પ્રશંસાથી હાનિ થાય એ રીતે શબ્દો વેરાવા ન જોઈએ.

પ્રશંસાની સામે દોષ જોવાની ટેવને ત્રાજવામાં મૂકો. તમને સમજશે કે જગતનાં કેટલાંક અનિષ્ટોનું મૂળ દોષ દેવાની રીતમાં સમાએલું છે.

કેટલાક માણસો ગુનેગાર બન્યા છે. કારણ કે એમનાં પર મનની સુલાયમ અવસ્થામાં દોષના ખારા ગ્રાબખા પડ્યા છે. તેમનાં હૃદય પર સોજ્યું બિડી છે અને તેઓએ જીવનનો વસમો પંથ લઈ લીધો છે.

એજ રીતે એકલી પ્રશંસા માણસોને મૂર્ખ બનાવી આપે છે. ઉમરાવોના પુત્રો કેટલીકવાર બેવકૂફ રહ્યા છે, કારણ કે તેમને તારીફ સિવાયનું કાંઈ સાંભળવા જ મળ્યું નથી.

ખોટી તારીફ એક પ્રકારનું અશીષ છે. એનું ઘેન માનવીના મસ્તકને ભભાવી દે છે. એ ઘેનની ગુલામી મોટામાં મોટા માણસને પાયમાલ કરે છે. યોગ્ય પ્રશંસા એ સૂરજનાં કિરણ જેવી છે પણ અયોગ્ય ખુશામત એ અંધારી રાત છે. માનવીને એ ખોટે માર્ગે ચડાવી દે છે.

કડક વાસ માથાને દુઃખાવો આપે છે; અને મૃદુ સુવાસ દિલને ખુશ કરે છે. બંનેમાં વાસ છે. ફેર છે કડક તત્ત્વ અને મૃદુ તત્ત્વનો. પ્રશંસા અને વધુ પડતી અયોગ્ય તારીફ આ રીતે ઓળખાવાં જોઈએ.

બનાવટી તત્ત્વ ક્યારેય સાચકલું બની શકતું નથી. જીવનના વ્યવસાયો ઉપર બનાવટનાં જળ નાખવામાં આવે તો એ વ્યવસાયોની ફૂલવાડી ક્યારેય ખીલતી નથી.

કવિઓએ ઊગતા સૂરજની પ્રશંસા કરી છે જ પણ આથમતા સૂરજના રાતા રંગોની પણ કવિએ કદર કરી છે. ગુલાબી ઉધાની તાજગી, એની તારીફ ભલે થાય. નમતી સાંજની લાલ આંખડી પર પણ અનેકનાં મન ઢળ્યાં છે.

કારણ કે ઉદયમાં જેમ રંગોની ગૂંથણી છે એમ સૂર્યાસ્તમાં પણ રંગની ભલક છે એટલે પ્રશંસા એકલા ઊગતા ફૂલની જ નહિ પણ કરમાતા ફૂલની પણ હોઈ શકે છે.

વિવેચક સખ્ત થાય છે, ન્યારે સખ્ત થવાની એને કૃતિ કરજ પાડે ત્યારે અને એ જ વિવેચક મૃદુ બને છે ન્યારે કૃતિ એને એમ કરવાની કરજ પાડે ત્યારે.

તમારા કાન પર તમારા કાર્ય વિષે જે બોલી અફળાય એને બરાબર સમજીને, એમાંથી અમુક શબ્દો તારવીને તમે એ બોલીને તોળજો.

એમાંથી જે તમને બનાવટ સંભળાતી હાય તો તમે ભરમાયા વિના તમારી કૈડી પર કદમ રાખી મૂકજો. તમારો માર્ગ તો રૂંધાશે નહિ.

૧૨

કવિ અને મોદી

કુવિએ આકાશના ચંદ્રમાને ચૂમનારી કવિતા લખી. ગણીને આકાશના એ પાંચ તારા કવિએ એની રચનામાં ચૂંથી લીધા. કવિની કલમ ચાલવા લાગી, રૂપને અડકવા લાગી, કાગળને બોલતો કરવા લાગી.

કલાકારે હૃદની હુનિયા જગાડી દીધી. જેઓએ સપનાં શુભાવી દીધાં હતાં એ સપનાનાં સંભારણાં કલાકારે આપી દીધાં. કલાકારે અમર ક્ષણોની અંજલિ છાંટી.

કવિ અને કલાકારનાં પોપચાં કમળને બીડતાં રહ્યાં ત્યાં જ તેમની નજર મોદી પર પડી. મોદીના આંકડાં પર પડી.

અનાજ વિના કવિને ચાલે તેમ નહોતું. શિરામણ
વિના કલાકારનું દિલ ધબકે તેમ નહોતું.

એટલે ગમે તેટલી નફરત છતાં માલ આપતા મોદીનું
મહત્વ સહુને સ્વીકારવું પડ્યું.

અને આ મોદી એટલે જીવનની વાસ્તવિકતા અને
એટલે કવિને માટે રણવાની આવશ્યકતા. કલાકાર માટે
આંકડા ચૂકવવાની આવશ્યકતા.

અને આ જરૂરીઆત એટલે તમારી રણવા કમાવાની
શક્તિ માટેનો સાદ. આ સાદ જેઓ ધરાધર સાંભળતા
નથી તેઓ હેરાન થયા જ કરતા હોય છે.

તેજીલી તરવાર જેનું અરમાન ઉતારી શકી નહોતી,
સંગ્રામનો ઉછાળો જેમને ઉથલાવી શક્યો નહોતો, કારાવાસ
જેમના બુદ્ધિસાને લાંગી શક્યો નહોતો, મોતની ધમકી
જેમને તુચ્છ અવાજ લાગ્યો હતો, એ માલવપતિ મુંજને
જ્યારે ભૂખ લાગી ત્યારે એણે તૈલપની નગરીની નારી
પાસે ખાવાનું માગ્યું હતું.

મહારાણા પ્રતાપના જીવનમાં પણ ખોરાકની કરુણતાએ
અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

આ પહેલી જરૂરીઆતના પ્રશ્ન આસપાસ જગતના
ઉદ્યોગો, વેપારો, સાહસો, આંટા મારતાં રહ્યાં છે.

દરેકે દરેક જણ કાંઈ ને કાંઈ માગતો રહે છે જ.
ગિરના નેસડામાં રહેતાં ગામડીઆઓને કોઈ શહેરની ચીજ

જોઈતી હોય છે. શહેરના કોઈ શોખીનને કલાનો નમૂનો હાથ કરવો ગમે છે. કવિને કાશ્મીરની રેલ્વે ટિકિટ જોઈતી હોય છે. કુંવારી સ્ત્રીને પતિ જોઈતો હોય છે. પાણીથી તૃપ્ત થએલા છોડને તડકો જોઈએ છે. બગીચાના ફૂલને રોવા માટે ઝાકળાનું બિન્દુ જોઈએ છે. કોયલને મંજરી જોઈએ છે. સંસારીને સુખ જોઈએ છે.

આમ 'જોઈએ છે' એ માત્ર અળખારોમાં પ્રસિદ્ધ થતી જાહેરાતો જ નથી. જીવન પણ એવી માગણી કર્યા જ કરતું હોય છે.

પણ તમારી મનગમતી ચીજ મેળવવા માટે તમારે ચોક્કસ કિંમત આપવી પડે છે અને એ કિંમતના તમે અધિકારી બનો એ માટે તમારે કામ કરવું પડે છે, વેપાર કરવો પડે છે, નોકરી કરવી પડે છે.

તો પછી તમારા પરિશ્રમને શા માટે તમારા ભગવાન તરીકે તમે નથી જાણતા ?

ભગવાનની જેમ પરિશ્રમ તમને બદલો આપે છે. ભગવાનની જેમ પરિશ્રમ તમારા પર કૃપા કરે છે. ભગવાનની જેમ પરિશ્રમ તમને દૂધ ચોખા અર્પે છે.

સારવાર વિનાનો પરિશ્રમ અસરકારક બનતો નથી. તમે આંખો વીંચીને કામ કર્યા કરો એટલે તમે જિંદગી આવી જવાના નથી. તમારે તમારા કાર્યની એવી નકશી બિલી કરવી જોઈએ કે વ્યાપારી એની માગણી કરે.

માગણી ઊભી કરશે નહિ ત્યાં સુધી તમારી કિંમત થશે નહિ. તમારી શક્તિ માગવામાં આવશે એનું કારણ તમે નહિ હો પણ તમારી શક્તિ હશે. તમારી શક્તિ માગનારને વધુ લાભ કરનારી હશે.

આવા લાભ સિવાય માત્ર તમારા આકર્ષણમાં પડી જઈ તમારો ઉદ્ધાર કરવાનું કોઈને સૂઝશે નહિ.

છળીઘરની અંદર અખંડતું ચિત્ર ધંધાની માગણીને કારણે વધુ સખ્તાહો દેખે છે. તમારો ચમકાર પણ એ રીતનો હશે તો જ એ ચમકાર તમને ક્ષણવાચી નીવડશે.

તમારો વિકાસ સાધવાના શુદ્ધ હેતુથી તમે કોઈ પણ ધંધાદારી સંસ્થામાં જોડાવાના હશો તો તમારા એકલા એ વિકાસ આસપાસ કોઈની નજર નહિ રહે. તમારા વિકાસનો લાભ સંસ્થાને મળશે તો જ એને તમારામાં રસ હશે.

સ્વપ્નાં રચનારાઓ ધંધાદારી સંસ્થામાં જોડાય છે અને એમનાં સ્વપ્નાંને કારણે તેઓ હેરાન થાય છે.

આવા ખ્યાલોને દૂર રાખીને માનવીએ ધંધાનાં પગથિયાં એક પછી એક ચડવાં જોઈએ.

વૈરાગ્યની વાતો કરનારા ભલે એમ કહે કે માનવીએ કોઈ વસ્તુ માટે અંખના કરવી જોઈએ નહિ. પણ અંખના કરવી એ તો દરેક ઈન્સાનનો જન્મસિદ્ધ હક્ક છે.

‘એક દિવસ હું પંખીઓ સાંભળતો હોઈશ. એક દિવસ હું સૂરજસ્નાન કરતો હોઈશ. એક દિવસ હું હીંચોળે હીંચકતો હોઈશ. એક દિવસ હું ગંગામાં નહાતો હોઈશ. એક દિવસ હું તાજમહાલમાં હોઈશ.’

આવી મનની તરશ લગલગ દરેકે દરેક માનવીને લાગે છે. જેવો માનવી એવી એની તરશ.

જનતાને પણ તરશ લાગતી હોય છે અને જેઓ જનતાની એ તરશ ટાઢી પાડે છે એમને જનતા વહાલા નામે યાદ કરે છે.

૧૩

ભિર્મિ અને ગુલાબ

માનવીની નજરમાં ફૂલ આવે છે ત્યારે શા માટે એનાં નયન નાચ કરવા માંડે છે ? માનવીના હાથમાં ગુલાબનો ગોટો આવે છે ત્યારે શા માટે એનું દિલ થનગની ઊઠે છે ? ગુલાબનો ગોટો કાંઈ એના ગજવામાં વધુ પૈસા નાખી જતો નથી, તોં યે માનવીને એ “હિત” આપી જાય છે.

આજ રીતે જીવનના અનેક વ્યવસાયો લુખ્યા લાગે છે, જે જીવનમાં ભિર્મિ જાગતી નથી તો ! ભિર્મિ એ જીવનનું ફૂલ છે.

લાગણીવેડા અને ભિર્મિ એક નથી. લાગણીવેડા તો અસ્થિર મગજનું પરિણામ છે. લાગણીવેડા એ માનવીની નબળાઈ છે.

પણ ઊર્મિ માનવીના હૃદયનું મોંઘું ધન છે. ઊર્મિ માત્ર કવિતા અને કૃતો આસપાસ જ ફરે છે એમ માની લેવાની જરૂર નથી.

તમારી પ્રવૃત્તિ ઊર્મિ સાથે ગુંથાઈ જાય છે તો એ પ્રવૃત્તિ ઝળક્યા વિના રહેતી નથી.

વિદ્યાર્થી ઊર્મિ રાખી અભ્યાસ કરે છે તો એનો અભ્યાસ, પુસ્તકોનાં પાનાંની આગળ જાય છે.

વ્યાપાર કરનારો આદમી પણ વ્યાપારની ઊર્મિ કેળવી એના કદમ ઉપાડે છે તો વ્યાપાર પણ એક મહાન શિક્ષણ જની જાય છે.

સંસારી પણ ઊર્મિને જાળવી એના ઘરમાં જાય છે તો એને જીવનનો રંગ સાંપડી જાય છે.

હું એક વ્યક્તિને જોળાયું છું. આજે તો એમનું નામ વ્યાપારના ક્ષેત્રોમાં ફરતું થઈ ગયું છે. એ જ્યારે અંધારામાં હતા ત્યારથી હું એમને પિછાનું છું.

એમણે ફેરી કરી છે, અખબારો વેચ્યાં છે, હોટેલની અંદર ચાકરી કરી છે પણ એમણે ઊંચા આવવા માટેની ઊર્મિને ક્યારે ય તજી નથી.

એ જ્યારે હોટેલમાં કામ કરતા હતા ત્યારે હરીફાઈ જળરી હતી. ઘરાકો હાથ કરવા મુશ્કેલ હતા. આ બિરાદરે હોટેલની અંદર કામજ ન કર્યું, ઘરાકોની સાથે એમણે વાતચીત કરવા માંડી, એક પ્રકારનો સંબંધ બાંધ્યો.

અને ઘરાક આવે કે તરત પૂછવા માંડયું.

“આપને એ અડાળી જોશે કે ત્રણ ?”

ઘરાક ત્રણ અડાળીની ના પાડે. એ અડાળીની ના પાડે પણ એક અડાળી તો માગેજ ને !

આમ હોટલની ખાસ વાનગીને એ બિરાદરે આવા પ્રશ્નથી પ્રિય બનાવી દીધી.

બીજાઓ પૂછતા :

“આપને શું જોશે ?”

એટલે ઘરાકને વિચાર કરવાનો રહેતો અને એ વિચાર પછી હુકમ છૂટતો.

જ્યારે આ બિરાદરે ઘરાકને વિચાર કરવાની તક જ આપી નહિ. જે વાનગી પ્રિય બનાવવાની હતી એ વાનગીની જ એમણે વાત કરી અને આ નાનકડી રીતથી મોટામાં મોટી ફત્તેહ મેળવી.

પણ હોટલની અંદર જીવનભર કામ કરવાની એમને હોંશ નહોતી. એમણે તો હોટેલ ઘરની કરી. પછી હોટેલો લઈ એના પર દેખરેખ રાખી, પછી એ ધંધામાં કમાણી કરી, બીજા વ્યાપારમાં અંપલાવ્યું.

અંપલાવાનું કારણ એટલું જ કે એમને શોખ હતો એમને પોતાને ચકાસવાનો, એની પોતાની ભિર્મિને રમાડવાનો.

એ કહેતા:

“હું લપસી પડું એ માટે મારા પગ હેઠળ લપસણી

જમીન અવારનવાર “ ગોઠવવામાં ” આવી છે પણ હું ક્યારેય લપસ્યો નથી. એટલું જ નહિ, મારી બેઠાલી કરવાની ખ્વાહિશ રાખનારા જ ઘણીવાર લપસી ગયા છે, એમની જ જમીન પર—”

શક્તિ એમને એમ માનવીને મળી જતી નથી. શક્તિને રીઝવવી પડે છે. શક્તિ મેળવવા માટે મેદાન મેળવવું પડે છે અને મેદાન મેળવવા માટે સાહસ હાથ કરવું પડે છે.

જીવનને જેઓ ઊર્મિ આપી બાણે છે તેઓ જીવનનો મહિમા સમજે છે. નિરસ બનવામાં માનવી એના મનના ચોકને અન્યાય કરી બેસે છે. એ ચોકની અંદર રમવા આવતી લાગણીઓ, આ રીતે સુકાઈ જાય છે.

અથ જોવી હણહણતી શક્તિ પણ માનવીને તાબે થઈ છે કારણ કે માનવી અશ્વની પીઠ પર બેસવાનું સાહસ ખેડી શક્યો છે.

પીઠ પર બેઠા વિના સંભોગો જીતી શકાતા નથી.

કાગળ પરના આ ઠરેલ ઠંડા અક્ષરો વાંચી તમે એમ ને એમ બેસી રહેશો તો આ પ્રકારનું સાહિત્ય પણ તમારો જય પોકારી શકશે નહિ.

પણ તમે પ્રેરણા લેશો, જીવન જીવવાની ઊર્મિ કેળવશો તો એક દિવસ જરૂર એવો આવશે કે આ કટારોમાં જ તમારો ઉલ્લેખ કરવાની મને ફરજ પડશે.

હું માગું છું, આવા પ્રેમાળ વાંચકો. હું ચાહું છું, એમનો ઉત્કર્ષ.

મોરની કલગી

[૫૩]

એ ઉત્કર્ષ એમનાથી લલે આઘો પડ્યો હોય. એ
બન્નેને પાસે લાવવામાં મને સુખ છે.

ભર્મિં બલી કરો, તમારે પોતાને સાફ પુસ્તકોની
અંદર નાયકોનાં સાહસો વાંચી, જરૂર આનંદો પણ તમેય
ક્યારેક એ પાત્ર અડપી છલાંગ મારો. જરા જૂઓ તો
ખરા ! છલાંગ સિવાય તમારી પ્રવૃત્તિની નોંધ લેવાની
આજની વ્યવસાયી દુનિયાને કુરસદ નથી.

જે ઘડીએ તમે ઊંચા જાવ, ત્યારે જરૂર મને યાદ
કરજો કારણ કે તમારી જીવનની ઊંચાઈ એ મારી ભર્મિં છે.

૧૪

મોરની કલગી

નાનું કામ પૂરું થાય છે કે તરત જ ‘હાથ’ કરી
ધરની અંદર બેસી જનારાઓ એમના લવિષ્યના મોટા
કામને આકાર લેતાં અટકાવે છે. ‘હાથ’ જીવનનું એક
એવું પૂર્ણવિરામ છે કે એનાથી દૂર રહેવામાં સાર છે.

એક સાધનામાંથી બીજી સાધના જન્મ પામે છે.
પહેલી સાધનાથી સંતોષનો ઘૂંટડો પી જનાર એની
પોતાની જીવનવાડીને અધૂરી રાખે છે. સાધના એ કોઈ

[૫૪]

આપની સેવામાં

બળરમાં મળતું રમકડું નથી. એને ચાવી દઈ દોડાવી શકાતી નથી. સાધના જીવતા જાગતા માનવીનો પુરુષાર્થ માગે છે, પરિશ્રમ માગે છે, જાગરણ માગે છે, જુસ્સો માગે છે, ગુલાબી તબિયત માગે છે.

સાધના જાતજાતના જીરખાઓ પહેરનારી છે. એ અંચલ એક પછી એક હટાવી સાધનાનું મલકતું મુખ જોવા માટે માત્ર પરિશ્રમ કામ લાગતો નથી. સિક્ત વિનાનો પરિશ્રમ એકલો પરસેવાનાં ટીપાંનો સરવાળો જ ગણી આપે છે.

હાલો પહેરી, ટોપી મૂકી ગજવામાં એકાદો કાગળ રાખી, કાબેલ આદમી બળરમાં નીકળે છે અને એના લમણાની અંદર રહેલાં બળરની એકઠી થયેલી સામગ્રી, વેપારનું શાસ્ત્ર, પોતાનાં પગલાંની ગણતરી, સાહસ, એ બધાંને એક એવી પળે ઝબકાવી દે છે કે એ આદમી બળરોને બોલતી રાખે છે.

આ આખી ક્રિયામાં પરિશ્રમ જરૂર છે પણ સાથે સિક્ત છે. યોગ્ય પળે કાર્યની ચાંપ દાખી વીજળી ઝબકાવાની એનામાં શક્તિ છે, નિર્ણય લઈ લેવાની એનામાં હિંમત છે.

કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં આ રીતે સાધનાનો સાદ પાડી શકાય છે. એ સાદ પાછળ એક ઘાંટો જ જવાબદાર ન હોવો જોઈએ. તમામ શક્તિઓ એની પાછળ વસેલી હોવી જોઈએ.

મારની કલગી

[૫૫]

આવી ટેડી પર જનારાઓની ઉપર વાદળ તો તોળાતાં જ રહે છે. આ વાદળનો કાળો રંગ જોઈને કામ કરનારાએ તો માત્ર એટલો જ ખ્યાલ કરવાનો રહે છે કે એ કાળાં વાદળાં પણ ચોક્કસ સંજોગો વચ્ચે વરસી જાય છે. અને જે વાદળાંને આકૃતના પ્રતીક તરીકે ઓળખવામાં આવેલાં હોય છે એ વાદળમાંથી પાણીનું અમૃત ટપકે છે અને ધરતીને એ કાળાં વાદળાં હસતી કરે છે.

આકૃત પાસેથી પણ આ પ્રકારનું ‘અમૃત’ પડાવી શકાય તેમ છે. જેઓ આકૃતને શિક્ષણ સમજે છે, જેઓ આકૃતને પડકાર આપવા લાયક લલકાર સમજે છે, જેઓ આકૃતને ચારિત્ર્ય ચોકખું કરનારી અવસ્થા તરીકે ઓળખે છે, એના પર આકૃત પણ કસોટી પછીની દ્વણે આશીર્વાદ બિતારે છે અને અમૃત નીતારે છે.

જેને તમે ગરીબ ગણો છો એવી બકરી-હિમાલયની બકરી, ન્યારે પહાડો ચડે છે, પહાડની આકૃતને ઓળંગે છે ત્યારે એના નાબૂક પગમાં તાકાત આવે છે, અને માણસો પણ બકરીની આગેવાની સ્વીકારી એની પાછળ પહાડ ઓળંગવામાં સલામતી સમજે છે.

તમારી નીચેની જમીન ધૂણ બિઠે તો જ તમારામાં પગ ઠેરવવાની તાકાત પેદા થાય છે. જમીનના આવા ધૂળરા તો માગી લેજો.

ઉછેર હંમેશાં અઘરો છે. તમારા કાર્યનો ઉછેર-તમારે જ એની ખેવના કરવી પડે છે. ઉછેરનો અર્થ એ કે તમારા

[૫૬]

આપની સેવામાં

કાર્યને તમારે કોઈ ક્ષણે લાંબાવવું જોઈએ, કોઈ ક્ષણે એનું હાલરડું ગાવું જોઈએ, કોઈ ક્ષણે એના પર યોગ્ય રોષે ભરાવું જોઈએ; પણ એના પર તમારે વહાલ તો ઠલવ્યા જ કરવું જોઈએ.

કાર્યને ‘ પગભર ’ થતાં સમય લાગે છે એટલે કાર્યના ઉછેર દરમિયાન તમે અધિરા થઈ જાવ એ પણ નકામું છે.

એકવાર તમારા કાર્યને બળવાન બનાવો અને પછી તમે જોયા કરો. જ્યાં જ્યાં કાર્ય જશે ત્યાં ત્યાં માર્ગ થઈ જશે. કાર્યને એની ઓળખ આપતાં લાંબી વંશાવળી જાહેર કરવી પડતી નથી. “ મારું નામ કાર્ય ”—એનાથી જ એનો પરિચય સંપૂર્ણ બની જાય છે.

જિંદગીમાં કામ વિના ઝોલાં ખાનારાઓ આરામનો દ્રોહ કરે છે. આરામ પણ, તમારે ‘કમાવી’ જાણવો જોઈએ. એની મેળે આરામનો સ્વાદ તમને ઝાલાવે તો એમાં આરામનો સ્વાદ નથી રહેતો.

કલગી વિના મોર શોભતો નથી એમ કાર્ય વિના આરામ શોભતો નથી.

આરામ કરો, કાર્ય જ્યારે ભલામણ કરે ત્યારે. ઉદ્ઘાસ માણો, આંસુ જ્યારે ભલામણ કરે ત્યારે. સૂરજ માગો, અંધારું જ્યારે ભલામણ કરે ત્યારે.

જિંદગી સાથે ખ્યાર કરજો પણ જિંદગીને તમારા ખ્યારને કારણે પસ્તાવું ન પડે એની તજવીજ પહેલેથી કરી લેજો.

૧૫

પસીનાની ચમક

મારી કઢર થાય તો સારું. જગત મારા પસીનાની ચમક ઓળખે તો સારું. દેશ મારા પ્રયત્નો લણી નજર નાખે તો રૂઠું. આવાં વાક્યો કાર્ય કરનાર મનમાં ને મનમાં બોલ્યા કરતો હોય છે. સામા પક્ષ આસેથી એ મોટી તાળી માગતો નથી પણ નાજૂક નમણી કઢર તો જરૂર માગતો હોય છે.

આવી લાગણીનું મૂળ તમે શોધવા જશો તો તમને માનવપ્રગતિનો ઇતિહાસ જ હાથ લાગશે. સંસ્કૃતિની ઇમારત તમને હાથ લાગશે.

હા, એટલું ખરું કે બડાઈ મારનારાઓ કઢર નથી પામતા. શુદ્ધ કામ કરનારને જ એ ઇનામ મળે છે.

આજે તો એ શ્રીમાન મોટા હોદ્દા પર છે પણ જ્યારે તેઓ ઇમારત ચણતરના કામકાજમાં ચૂંથાએલા હતા, ત્યારે એમને દિવસનો એક રૂપિયો મળતો.

એક રૂપિયાની સામે જોયા વિના એમણે તો ઇમારતની ઊંચાઈ લણી જ જોયે રાખ્યું હતું. એ ઇજનેરીનું કાંઈ લણ્યા નહોતા પણ અનુભવથી એમણે ઇજનેરીની તમામ વિગતો જાણી લીધી. જ્ઞાન મેળવી લીધું. ત્યાં સુધી

કે ઇજનેરીના નિષ્ણુતોની સમક્ષ અમુક પ્રકારની ઇમારત બંધાવવા માટેના ખર્ચનો હિસાબ માગવામાં આવ્યો ત્યારે તરત જ એ હિસાબ આપી દીધો.

એમના કાગળ પરના આંકડા ઇમારત પૂરી થયા પછી સાચા ઠરતા. એનું કારણ એ હતું કે એમણે પોતે અનુભવ લીધો હતો. પણ એમની આ વિદ્યા ખીલી હતી કારણ કે એમના ઉપરીએ એમની ખૂબ જ કદર કરી હતી.

એ કદરને કારણે એ વધુ ને વધુ આગળ વધ્યા હતા, પછી તો એમણે પોતે જ એ ધંધો શરુ કર્યો. લાખો કમાયા અને એમની જેમણે કદર કરી હતી એ ‘ઉપરી’ને એમણે એમના ભાગીદાર બનાવ્યા.

ઘરની બહાર જ નહિ, ઘરની અંદર પણ સંસારમાં પત્ની કદર માગે છે. એ ઘર ચલાવવામાં જે પરિશ્રમ ઉઠાવે છે, જે કુશળતા વાપરે છે, જે રીતે રસોડું ચલાવે છે એ ક્રિયાના કાનમાં કદરનો શબ્દ મધ જેવો મીઠો લાગે છે.

“મહિનાનો ખર્ચનો વહીવટ તમે સરસ કર્યો છે.”

“આ તમારું વસ્ત્ર-એના રંગની પસંદગી સરસ છે.”

“રસોડામાંથી સરસ સુગંધ આવે છે. શું બની રહ્યું છે ?”

આવાં વાક્ય કાગળ પર વાંચવાથી કદાચ સામાન્ય લાગશે પણ આવાં કદરનાં વાક્યો સંસારને સોનેરી બનાવે છે.

જીવનના નાનામાં નાના પ્રસંગો યાદગાર બને છે,

પસીનાની ચમક

[૫૯]

કઢરને કારણે. અને જીવનના મોટામાં મોટા પ્રસંગો ફસડાઈ પડે છે, કઢરહીન વક્ષણને કારણે.

એક કચેરીના વ્યવસ્થાપક ખૂબ જ લોકપ્રિય બનવા પામ્યા છે, નહિ કે એઓ એમના માણસોને વધુ ને વધુ પૈસા આપે છે પણ તેઓ એમના માણસોના કામની કઢર કરે છે.

“ તમારા અક્ષર સુંદર છે. ”

“ ઓહો ? આટલા વખતમાં તમે હિસાબ લખી પણ નાખ્યો ? ”

“ આજે જરા આરામ કરો, તમારી શક્તિ મારે વેડફી નાખવી નથી. ”

જેઓ મોટી પાયરીએ જાય છે તેમની પાસે તો કઢરનાં કૂલોનો સંઘરો રહેવો જ જોઈએ.

સમ્રાટોને કઢરની જરૂર રહે છે અને ઘરકામદારને પણ કઢરનો બોલ સાંભળવાની ઈચ્છા થાય છે.

પતિની કઢરને કારણે ઘર ચલાવતી ઘરની રાણી ઘરના ઓરડા અને કબાટોની ચાવીઓવાળો લુરખો પાસે રાખે છે, એને બરાબર જ્યાં હોય છે કે અમુક ચાવી અમુક તાળાં માટેની છે.

ચાવીઓ ઓળખવાની આ શક્તિને કારણે એ ઘરની અંદર ચપોચપ તાળાં ખોલે છે અને ધારી ચીજો મેળવે છે.

માનવીએ આ રીતે પ્રકૃતિનો હુરખો સાથે રાખવા ભેદ એ અને પ્રશ્નોનાં તાળાં ઉઘાડવા માટે નવીનોળી શુભ-આવીનો ઉપયોગ કરવો ઘટે. તો એનું કામ સરસ બની જાય છે એટલું જ નહિ એ કામ દીપી ઊઠે છે.

આ પ્રકારના 'સ્વભાવ-ઘડતર' વિષેનાં મારાં લખાણો વાંચી તમે મારી કઠર કરી રહ્યા છો, મારા પર કઠરના પત્રો લખી રહ્યા છો એટલે મને આ લખવાનો વધુ ઉત્સાહ આવે છે.

તમે જે ક્ષેત્રમાં હો એ ક્ષેત્રમાં તમે તમારું નામ ઊજળું કરો, નવાં ક્ષેત્રોમાં તમે અંપલાવો તે વખતે તમારી આગળ ઊભા થતા પહાડો ઓળંગો. તમારા એ ચઢાણમાં, ખરેખરે આપવાનો મારો ઉમળકો છે.

આવા લેખો માત્ર તમારી આંખ માટે હું લખતો નથી. તમારા અંતર માટે લખું છું, તમારા પસીના માટે લખું છું. તમારા પુરુષાર્થ માટે લખું છું.

તમે ક્યારેક પણ આ વાંચનમાંથી પ્રેરણા લેશો અને માનવ ઘડતરનો મહિમા વધારશો તે દિવસે તમે મારી વધુમાં વધુ કઠર કરી એમ મને લાગશે.

૧૬

માનવતાની ઝાલર

હું પહેલાં કોઈ પણ ઉમંગભરેલી વાતને રાણી ટાળી દેવામાં માનતો. કોઈ જુવાન હોંશથી એના પ્રણયની વાત કહેતો કે તરત જ હું પ્રણયની ખીમારી ઉપર ભાષણ આપી દેતો. કોઈ મિત્ર પુરુષાર્થનો ઉલ્લેખ કરતો તો હું મોટેથી હસી ભાગ્યની ભૂમિકા સમજાવતો.

સિદ્ધાન્તનો કોઈ દાખલો આપતું તો હું સિદ્ધાન્ત અને આભાસ વચ્ચેનાં ચિત્રો દોરતો.

મારા આ સ્વભાવને કારણે મેં મારી આસપાસ એકઠા મળતા મિત્રોનાં ટોળાને પાતળું બનાવી દીધું. મારી વાત સૌ સાંભળતા હતા પણ એ વાતને તેઓ ફેંકી દેવામાં તેમનું હિત સમજતા.

ત્યારે મને સમજાયું નહોતું કે નિરાશાવાદ, નિરુત્સાહ, નફરત, એકલપેટી વલણ—એની ભીંતો ઊભી કરી મેં મારી જાતને કેદ કરી દીધી હતી.

ઊજળી વાતનાં ફિરણોની મિજબાની એકેએકને પસંદ પડતી. નિરાશાનાં કાળાં ધાબાંની કોઈને પકી નહોતી.

એક દિવસ મારી સુસ્તી ઉડાડી નાખે, મારી બુદ્ધિ ઝળકાવે, મારી વલણને તુચ્છ કરી બતાવે એવો એક મિત્ર મળી ગયો. એણે કહ્યું;

“બુદ્ધિનો તું ઉપાસક છે. એના કરતાં સ્વાર્થનો તું કટકો છે એમજ હું કહીશ. દુનિયાથી બુદ્ધિ પડી જનતાને લાત મારી એક ખૂણામાં પડ્યા રહી બુદ્ધિનો હોકો ગગડાવે. એમાં બુદ્ધિનું અપમાન છે. બુદ્ધિને આચરણની જનેતા બનતાં આવડવું જોઈએ.”

અને એ મિત્રે મારા સુસ્ત પડેલા અંતઃકરણને જગાડી દીધું. મને એમ લાગ્યું કે ‘હું’ એ શબ્દ મારો શત્રુ હતો.

જીવનમાં કોઈ પ્રસંગોમાં માનવીએ બાળકનો ઉત્સાહ, બાળકનો આશાવાદ દાખવવાં જોઈએ.

દરેકે દરેક પ્રસંગ બુદ્ધિની ગુલામી કરવા માટે જ સર્જાયા છે એમ માનવાની જરૂર નથી.

આ પછી તો મેં જીવનને બુદ્ધિ રીતે વાંચવાનું શરૂ કર્યું.

જેઓ મને મળવા આવતા એમના પ્રશ્નોમાં મેં પૂરતો રસ લેવા માંડ્યો. એટલું જ નહિ મેં એ પ્રશ્નો માટે દ્રષ્ટિ આપવા પ્રયત્ન કર્યા પણ એ દ્રષ્ટિ લીલી વનસ્પતિ જેવી હતી, સુકકી જમીન જેવી નહોતી.

મેં જીવનની એકની એક લાતમાં પણ રસ લેવા માંડ્યો. દરરોજ કાંઈક બનવું જ જોઈએ, દરરોજ ધુન્દરી

મેળવવી જ નેહએ, દરરોજ મગજના તારને ઊંચો ચડાવી
 તોડવો જ નેહએ—એ વૃત્તિને મેં હાંકી કાઢી.

પછી આપોઆપ ઘરનો ઓરડો મેં છોડી દીધો.
 બહાર નીકળી જગત ઓળખવાનો ઉમંગ મેં મેળવી લીધો.

બુવાનોને મેં તંદુરસ્તીની વાતો કરી. પ્રેમીઓને મેં
 શુદ્ધ પ્રેમનો મહિમા સમજાવ્યો. પોતાને સામાન્ય માણસ
 તરીકે ઓળખાવતા માણસોને મેં સામાન્ય માણસની
 શ્રેષ્ઠતા સમજાવી.

સાગરનો ઘુઘવાટ આલમને સાંભળવો પડતો હતો
 કારણ કે એ ઘુઘવાટ પાછળ મોજાંઓ ઉછળતાં હતાં; એ
 ઘુઘવાટમાં પડકાર હતો, સાંભળવા લાયક ધ્વનિ હતો.

પણ ખાઓચિયું કોઈવાર અવાજ કરતું તો ય એનો
 ધ્વનિ જગતના કાન સુધી પહોંચી શકતો નહિ. સાગરમાં
 સહુ સમાઈ શકતું. ખાઓચિયામાં ગારો ભરાતો અને
 ડુકરો એમાં સમાતાં.

સમૂહ તરીકે માનવીઓ સાગરના જેવો ઘુઘવાટ કરી
 શકે છે અને આલમને એની નોંધ લેવી પડે છે. પણ એકલા
 પડી માત્ર ફરિયાદની રાહો જગાવનારાઓ ખાઓચિયાના
 ફેજને સાદ દે છે.

આ એક જિંદગીમાં અનેક કચવાટો ઊભા કરવાની
 જરૂર જ ક્યાં છે ?

મને તો થયું કે મારે જીવન તો જીવવું, એટલું જ નહિ પણ જીવનના ચમત્કારને એળે જવા દેવો નહિ.

કોઈ વૈજ્ઞાનિકની પ્રયોગશાળામાંથી જાગેલો એ ચમત્કાર નહોતો !

કુદરતે એ ચમત્કાર કર્યો હતો. ખીજ અને વૃક્ષના પહેલા ખીજના પ્રશ્નને ઢંઢોળી એ ચમત્કાર ખીલી ઊઠ્યો હતો.

એ ચમત્કારે કૂલો પર રંગનાં ફૂંડાં ઢોળ્યાં હતાં. પાંખીઓના ગળામાં મધના પુંલડાં મૂક્યાં હતાં. માનવીના હૃદયમાં માનવતાના રંગો છાંટ્યા હતા.

આ માનવતા આપણને મળી હતી તો ચે આપણે રાત્રી જીવો તરીકે અંધારામાં શીઘ્રને ભટકતા હતા ?

મને તો લાગ્યું કે જીવનના મંદિરમાં જઈ હું માનવતાની ઝાલર વગાડયા જ કરું.

એ ઝાલર એક દિવસ દુનિયાને કાંગરે નવા દીવા મૂકવાની ફરજ પાડશે અને દુનિયાની એ દીપમાળા સ્વાર્થનાં અંધારાને સદા આઘાં રાખી દેશે.

૧૭

કલ્પનાનો કાંટો

એક તખીબ પાસે એક દર્દી ગયો. દર્દીએ તખીબ પાસેથી એક કલાકની વાતચીત માટેનો સમય માગ્યો.

તખીબે એનો સ્વીકાર કર્યો. બન્નેની મુલાકાત થઈ અને ત્યાર પછી પણ તખીબને દર્દી એની માંદગીઓ માટેની વિગતો આપે જ જતો હતો.

ઢાકતરે દર્દીને તપાસ્યો. શરીરમાં કાંઈ વાંધો નહોતો. કોઈ બગાડ નહોતો. કોઈ ખોટકો નહોતો.

દર્દીએ પૂછ્યું. “કયો રોગ મને લાગુ પડ્યો છે?”

ઢાકતરે પૂરતી ગંભીરાઈથી જવાબ દીધો.

“તમે પોતે જ તમારી બીમારી છો. કોઈ બીમારી નથી. એટલે તમારા મગજથી તમે તમારી બીમારી ભણી કરી દીધી છે. ખરું કહું છું, તમે તમારું જ લોહી પીવામાં માનતા લાગો છો.

દર્દી તો આ સાંભળી સ્તબ્ધ થઈ ગયો. એણે તો ખતબતની અડચણો જાહેર કરી હતી.

એને રાતના બરાબર બેઘ આવતી નહોતી. એને બાધેલું પચતું નહોતું. એને કોઈ કાર્યમાં ઉત્સાહ આવતો નહોતો.

દાકતારે જ્યારે ચોકખી વાત કરી ત્યાર પછીથી
દર્દીએ એની હુનિયાની અંદર નવું મગજ પાથરવાની
શરૂઆત કરી.

થોડા મહિનાઓ પછી એને ખાત્રી થઈ કે એની
બીમારી એ માત્ર એની પોતાની બીમારી વિષેની કલ્પના
જ હતી.

એ કલ્પનાનાં મૂળ એણે એટલાં ઊંડાં નાખ્યાં હતાં
કે ખરેખર એનું મગજ માંદગી ભોગવતું, એનું શરીર
મગજની એ છાપ જ ભોગવતું.

આપણે આપણા પોતાના વ્યક્તિત્વને સમજ્યા વિના
એને ઊંધી રીતે વાંચીએ છીએ.

માનવીના મનની અંદર કોઈ આખો વખત આનંદનો
ઝરો વહેતો નથી. કબૂલ. નવીનોખી વિરોધી લાગણીઓ
એના મનમાં સરતી રહે છે. પણ જે માનવીએ વિચાર
કર્યો છે એ માનવી આ વિરોધી લાગણીઓમાંથી પણ એક
પ્રવાહ હાથ કરે છે અને તમામ પ્રવાહોની એકતા સાધવાની
તજવીજ કરે છે.

દાખલા તરીકે એક માણસે એની એક ચીજને આડે
હાથે મૂકી દીધી છે. એને સાંભરતું નથી. તરત જ એનું
મગજ ખગડવા માંડે છે. એ એની સ્વસ્થતા ગુમાવી બેસે
છે અને એ એક ચીજ ખાતર એ એટલી લોહીની શક્તિને
રોકે છે કે એ ચીજ એની દુશ્મન બની જાય છે.

બીજે એક માનવી ભૂલ કરી બેસે, પગલું લેવામાં
ઉતાવળ કરી બેસે, એ સમય પસાર થઈ જાય પછી એને

વિષે એટલો લયાનક બળાપો કરે છે કે એના આખા વ્યક્તિત્વને એ કારણે સહન કરવું પડે છે.

આવી બાબતમાં તમારે તમારી જાતમાં વિશ્વાસ મૂકવો ઘટે છે. બગડેલી બાજીને કેમ સુધારવી એના પર તરત મગજ રોકી લેવાની આવડત આપણે કેળવવી જોઈએ.

એક માણસ એની કચેરીમાં પૂરેપૂરો વિનયી હોય છે. અને એના ઘરની અંદર એ ‘ધૂવાંપૂવાં’ કરતો હોય છે. આ પ્રકારની વિરોધી ભાત માનવીની અંદર રહેલી છે. પણ જેઓ આ વિષયમાં ઊંડા ઊતર્યા છે તેઓ જણાવે છે કે દરેક વ્યક્તિએ એના જીવનના પ્રવાહોને યોગ્ય રીતે વહેતા સંભાળવા જોઈએ.

માનવજીવન એ કાંઈ પળે પળે રંગ બદલતા કાકીડા જેવું નથી. માનવજીવનને લાગણીની એકતા સાધવી જોઈએ. વ્યથાનો ડાંખ માનવીને લાગ્યો હોય તોયે એણે એની સ્વસ્થતા ખોઈ ખેસવી નહિ જોઈએ.

દેખાતાં સુખી લોકોના મનના પડવા તમે સાંભળશો તો તમને એમાંથી ય જીવનકલહની વાતો સાંભળાશે. જગતના મહાન પુરુષોનાં ખાનગી જીવન ઉકેલશો તો તમને ઘણી ઘણી ખેસુરાઈ સાંભળવાની મળશે.

પણ એ માણસો જિંદગી ગયા કારણ કે તેમણે કલહની વેલને મન પર ચડાવ જ ન દીધી. કંડાસને તેમણે કાળજી

[૬૮]

જ ન આપ્યું. પરિણામે એકતા તેમને વરી. અને એમની એકતાની અસર એમની આસપાસના માણસો પર પડી.

માણસ જે એના મનથી મોટો બને તો જ એ મોટો રહી શકે છે. બહારનાં સુખ, ખરીદી શકાતા આનંદો, વેચાતા લઈ શકાતા એશઆરામો એનાથી માણસ ભવ્ય બની શકતો નથી.

૧૮

હું ને મારું દિલ

મુંબઈમાં જે ધડાકા થયા અને આગની રાતી સાંકળ અનેક ઈમારતોને બાંધતી ગઈ. એ આગની સાંકળમાંથી છૂટવા માટે દોડાદોડ થઈ રહી. સમય હતો તેઓએ તેમની મૂડી પણ ખસેડી દીધી.

આ રીતે 'સમૃદ્ધિ' ખસેડાતી હતી ત્યારે એક આદમી ખાલી હાથે આવ્યો જતો હતો. એની વસાવેલી દુનિયા એ પાછળ મૂકી જતો હતો. સલામત જગ્યાએ એની 'સમૃદ્ધિ' પહોંચાડવાની એને હોંશ રહી હતી નહિ. મકાનો પડતાં હતાં ને એ બધું પાછળ રાખી ઉપડી જવા માગતો હતો.

એ ડરપોક આદમી નહોતો. એણે બીજાઓના પરસેવે એની દુનિયા રચી નહોતી. એના કપાળ પર આંગળી ફેરવી એણે અનેક ટીપાંઓ ખેરવી જાણ્યાં હતાં.

અને તો ય એ લાપરવા બની કેમ આમ ચાલ્યો જતો હતો ?

એને કોઈએ સલાહ કર્યો.

“તમારે તમારી તિજોરી સાથે લઈ જવી નથી ? ઘરની અંદરથી જેટલું લેવાય એટલું તો બહાર લઈ જાવ.”

એ આદમીએ શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“હું મારી સાથે તિજોરી લઈ જઈ જાઉં છું, એ તિજોરી મારું પોતાનું દિલ. હું મારી સમૃદ્ધિ પણ લઈ જાઉં છું, એ મારું પોતાનું મસ્તક. હું મારી જાતને સલામત જગ્યાએ લઈ જઈશ તો મને મારી દુનિયા બીજી કરતાં વાર નહિ લાગે.

આ આદમીની નાની વાતમાં મહાનમાં મહાન બળ સમાયેલું હતું. એને બચાવવા જેવું કાંઈ લાગ્યું હતું તો એ એનો પુરુષાર્થ હતો.

એટલે ગમે તેવા સંજોગોમાં માનવીએ એની ખુમારીને ઘાયલ થવા દેવી ન જોઈએ.

જંગલમાં માણસ હરેફરે ત્યારે એના હાથમાં હથિયાર હોય તો એને કોઈનો ડર લાગતો નથી.

ખુમારી એ એક પ્રકારનું હથિયાર છે. જીવનની સફરમાં તમારા પર અનેક 'રાની' સંભોળે ફૂંકેા મારે એ વળતે તમે ખુમારી ઝબકાવશો તો તમારી જીત થવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે.

પણ ખુમારીનું હથિયાર હાથ કરનારે એક ખ્યાલ કરવાનો છે. વ્યવસ્થિત વિચારસરણી, તરત જ નિર્ણય કરી લેવાની આવડત અને યોજના-આ સામગ્રીની સાથે ખુમારીને મૂકી દેતે એટલે તમારા પગ થાકશે નહિ, તમારું મન હારશે નહિ.

યોજના વિના પગલાં મૂકનારો માણસ ઊંઘમાં ચાલનારા દહીં જેવો છે. યોજના વિનાની પ્રવૃત્તિ એ એક પ્રકારની ઉઘાડી આંખની નિંદર છે.

પણ માત્ર યોજનાના પગે ચાલનાર થાકી જાય છે. કારણ કે પગને પણ પ્રેરણા જોઈએ છે. પગને પણ મનના કોઈ મુકામ પર પહોંચવું જોઈએ છે.

એ માટે ખુમારીની જરૂર છે. કોઈ યોજનાનો દાખલો ગણવા માટે જ આપણને જિંદગી મળી નથી.

જીવનના આનંદો પણ આપણને જોઈએ છે, અને એવા આનંદો ક્યાં યોજનાનો માર્ગ ડુંધનારા હોય છે ?

જે માણસે નાશની વીજળી પડી ત્યારે એની તિજોરીને બદલે માત્ર એના દિલને ઉગારવાની જ ચીવટ રાખી એણે જરૂર સમજાવી દીધું કે ધન ભરેલી તિજોરી પણ એ દિલની તાકાતે ઊભી થએલી વસ્તુ હતી.

એક માણસની ખરી તારીફ કરવામાં આવે છે ત્યારે એની દોલતને ખાસ સંભારવામાં આવતી નથી પણ એના દિલને જરૂર સંભારવામાં આવે છે.

કારણ કે દિલ એ ધબકનારી ચીજ છે. અને દોલત એ જીવ વિનાની ચીજ છે.

એટલે ક્યારેય તમારા દિલની તમે અવગણના કરતા નહિ.

તમે દિલ રાખશો તો દુનિયાને દિલ મળશે. તમે દિલ રાખશો તો સંસારમાં એક અવનવો દીવો પ્રગટશે. તમે દિલ રાખશો તો તમારા કામ પર સુવાસિત જીવનજળ છંટાશે.

૧૯

કલાકારની વલણ

આજે તમને શુલાળી અવસર સાંપડ્યો છે. એ શુલાળી અવસર કાલે ચાલ્યો જવાનો છે. એને માટેની મનની આંદર તમે શોકસલા લરો નહિ.

સરોવરના જળ ઉપર કમળ જ્યારે પાણીના આછા

હિલોળા માણતું હોય છે ત્યારે તમે ખીલેલા કમળનો ખ્યાલ કરો છો. એ કરમાવાનું છે એનો ખ્યાલ શા માટે કરતા નથી ?

કારણ કે તમને ખબર છે કે કમળનું રૂપ આને છે અને કાલે નથી. ગુલાબી કાળો આને છે. કાલે નથી.

રૂપનો અમલ સહુએ સ્વીકાર્યો છે. આવીને ભડી જતાં રૂપને રોકી રાખવાનો પ્રયત્ન જગતના કલાકારોએ કર્યો છે.

અજંટાની ગુફા પર જે કલા, જે રૂપ જળવાયાં છે એ, જમાનો ઉપડી જવા છતાં ઉપડેલ નથી.

તમારે પણ આ રીતે કલાકારની વલણ અખત્યાર કરવી જોઈએ, ભલે તમને પીછીથી ચિત્ર દોરતાં ન આવડતું હોય, ભલે તમને સાહિત્યક શબ્દથી ખોલતાં ન આવડતું હોય, ભલે તમને આરસમાં કોરતાં ન આવડતું હોય.

પણ તમારા જીવનને મસ્તી આપી જનાર ક્ષણને તમારે કાળજીની કોર પર કલાકારની માફક જાળવી રાખવી જોઈએ.

કેટલાક માણસો આનંદની ઘડી આવ્યા પહેલાં, એ ઘડી ક્યારે પૂરી થવાની છે એનો હિસાબ કરવા લાગી જાય છે.

હરખલેલાં બાળકો કેટલીકવાર આ રીતે આનંદને “વિચારતાં” હોય છે. તેમને કોઈકે આનંદ માટે લઈ જાય

પછી તેઓ સલાહ કર્યા કરતાં હોય છે. “બસ હવે પૂરું થશે ને ?”

ગુલાબી દ્વણને પતંગિયાની પાંખ પરથી તમારે ઓળખવી જોઈએ. જે પાંખ ઢાઢી જવાની છે, જલ્દી જવાની છે એ પાંખ પર એટલું બધું રૂપ શીઠને ઢોળવામાં આવ્યું હશે ?

કારણ કે તો જ તમને એ રંગોની કદર થાય ને ! એ રંગો સદાય જીવતા રહે તો એ માટેનો ઉમળકો તમે જાળવી શકો નહિ.

જમાનાની સોનેરી કોર કલાકારોએ જ જગતમાં ઝળકતી રાખી છે.

મોગલાઈ ફૂલી ગઈ પણ મોગલકલા આજે જીવતી છે. મોગલસ્થાપત્ય આજે એમનું એમ પડ્યું છે.

ભારતની મહાન સંસ્કૃતિ આવીને ચાલી ગઈ પણ દક્ષિણ હિંદનાં મંદિરોમાં એ યુગની મૂર્તિઓ સચવાણી છે.

કોઈ પણ અનુભવનો અંત આવવાનો છે એને માટેની બળતરા મનમાં વધુ ઊભી ન થવી જોઈએ.

અને એ અંત માટે લાગી આવતું હોય તો એને કલામય વલણથી તમારે જાળવી રાખવો જોઈએ.

જોબન હાથતાળીએ આવે છે, અને પગની પાનીએથી ચાલ્યું જાય છે.

પણ જીવાનીનાં સ્મરણો ક્યાં ઝૂંટવી લેવામાં આવે છે ?

તમારું જીવન જોટલું સરસ હશે, ગુલાબી હશે, શુદ્ધ હશે એવાં સ્મરણો એ તમને આપી જશે.

એટલે જીવનની ગુલાબી ક્ષણોના અંતનો ખ્યાલ કર્યા વિના આજે તમે સ્વચ્છરંગી જીવન જીવો. મનના મયૂરને તમે મસ્ત બનવા દો.

બાકીનું બધું કામ તમારા સંસ્કારો સંભાળી લેશે.

૨૦

સીમંતિનીનાં પગલાં

સીમંતિનીને જ્યારે પગલાં ભરાવવામાં આવે છે ત્યારે જમીન પર સુંદર વસ્ત્રને પાથરી દેવામાં આવે છે. એ પગલાં એ વસ્ત્ર પર પડે છે અને સીમંતિનીને લાન થાય છે કે એ સરસ જમીન પર ચાલી રહેલ છે.

આ રિવાજ માત્ર કુરસદને ભાંગવા માટે જ યોજવામાં આવ્યો નથી.

જે સ્ત્રી માતા થવાની છે, નવો જીવ જગતને આપવાની છે એ સ્ત્રીને એમ લાગવું જોઈએ કે એ રેશમની કેડી પર ચાલી રહી છે.

સુંદર માર્ગ પર પડતાં એનાં પગલાં, એ સ્ત્રીના

સીમંતિનીનાં પગલાં

[૭૫]

મનમાં સુંદર સૃષ્ટિની છાપ ઉપાડે છે અને એની અસર નવા આવનારા જીવ પર થાય છે.

આપણા આ રિવાજને જરા બુદ્ધી રીતે સમજવામાં આવે, આ દ્રશ્યને જરા પલટાવવામાં આવે તો એમાંથી એક સરસ જીવનકિનારી હાથ લાગી જાય તેમ છે.

માર્ગમાં રેશમ પાથરો, સોનું પાથરો, સુંદરતા પાથરો, ભલાઈ પાથરો, રચનાત્મક જમીન ઊભી કરો તો મનની અંદર સુંદર ખુદા ઊઠશે.

નવા જીવને સાચવતી માતાના કદમને આવી કેડીની જરૂર પડે છે તેમ માનવીને પણ એની કલ્પનાના બાળક માટે, એના મનોરથના નવા જીવ માટે સુંદર જમીનની જરૂર પડે છે.

જિંદગી એ નર્યો બુદ્ધિનો જ ખેલ છે એમ માનનારાઓને આ ખેલની કરુણતા નજરોનજર જોવાની મળી છે.

બુદ્ધિ જરૂર અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે પણ જિંદગીનાં અંતઃકરણની ભૂમિકા સૌથી નિરાળી છે એટલું જ નહિ, સૌથી મહત્વની છે. અંતઃકરણને દગો દેનારાઓને એક દિવસ આંસુ પાડવાં પડે છે એની વાત ઇતિહાસ વધુ સારી રીતે કહે તેમ છે.

આજે જગતભરમાં સંગ્રામ ખેલાઈ રહ્યો છે પણ જગતમાં એવા અનેક માણસો છે કે જેઓ આખર માટે તો શાંતિ જ માગે છે. લોહીની છાકંમછોળ એ જગતનું ગૌરવ હોઈ શકે નહિ.

ગમે તેવા લયનાક દિવસોની વચ્ચે પણ ઈન્સાન કોઈ સોનેરી દિવસની કલ્પનામાં પડેલો રહે છે.

કારણ કે એના મનને રચનાત્મક તત્વ પસંદ છે. એનો જીવ લીલા બગીચાની આશા કરી રહ્યો છે.

ક્યારે ય નહિ તેવી આજે આવશ્યકતા ઊભી થઈ છે, ઉમદા વિચારનાં પરબ ઉઘાડવાની.

લટકતાં મગજને આ એક પરબ જ શાંતિ આપી શકશે.

માનવમાં મહાન બનવાની બધી શક્યતાઓ છે. આ શક્યતાઓને અંકાર આપવા માટે સોનેરી 'નખલી' ની જરૂર પડે છે. મેલી આંગળીઓથી, સ્વાથી હાથથી એ શક્યતાને બેઠી કરી શકાશે નહિ.

એટલે તો જગતનો કોઈ ફિલસૂફ પગલે પગલે સોનું પાથરવાની વાત કરે છે ત્યારે જગતના કથીરને કેવું શરમાવું પડે છે !

એ પ્રકારનું ઉત્તેજન, એ પ્રકારનું પાત્ર, એ પ્રકારનું સંગીત જ ફરી માનવોને હસતું કરી શકશે.

મતિ બગડે છે ત્યારે હંસ મોતીનો ચારો અળગો કરી અન્ન આગળ બાય છે. મનથી હારી બાય છે ત્યારે સિંહ ઘાસ ભણી નજર નાખે છે. હતાશ થઈ બાય છે ત્યારે હરણ છલાંગ મારવાને બદલે આસ્તે પગલે ચાલવા લાગે છે.

હંસને માટે મોતીનો ચારો છે એમ માનવીઓને માટે વિચારોનાં મોતી ચળકતાં રહ્યાં છે.

ઉમદા વિચાર રજૂ કરવા માટે તમારે કોઈની પર-
 વાનગી લેવાની જરૂર રહેતી નથી, તમારે તમારા અવાજને
 ઓછો કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

એક ઈન્સાન એના જીવન દરમિયાન બીજાઓને
 ફૂલહાર આપ્યા કરે છે, અને બીજો ઈન્સાન બીજાઓનાં
 શરીર પર કચરો ફેંક્યા કરે છે, તો ફૂલહાર આપનારાને
 સામા ગુલાબી ગજરા મળે છે, અને કચરો ફેંકનારાને કચારે
 ય ગજરો તો નથી જ મળતો.

અંધારી ખાણુમાંથી જવાહરો શોધવાં પડે છે એમ
 અંધારાં ઉલેચીને માનવીની અંદર સંતાએલાં જવાહરોને
 બહાર લાવવાં પડે છે.

એ ક્રિયા વળતે આપણે માનવીની અંદરના અંધકા-
 રને જ ન સંભાર્યા કરવો જોઈએ. એને તો દૂર કરવાની
 જ તજવીજ કરવી જોઈએ.

જવાહરનો ઝળકાટ જાગે છે ત્યારે જ સમજાય છે કે
 સાકું ક્યું કે એ માણસનાં દિલનાં અંધારા ઉલેચાયાં.

કરવત એ ભલે એક ઓળર છે પણ એના કરતાં
 સોય, એક નાનું છતાં વધુ અસરકારક ઓળર છે.

સોય સાંધવાનું કામ કરે છે, કરવત કાપવાનું કામ
 કરે છે. કેટલીક વાર માનવી જે ડાળ પર બેઠો છે એ
 ડાળને જ એ એની કરવતથી કાપી નાખે છે.

આજના સંહારની કરવત પણ આજ વાત સમજાવે છે.

ઈન્સાને મસ્તક વાપરી, પરસેવો પાડી, પુરુષાર્થ
કરી, સાહસ ખેડી પૃથ્વી શણગારી.

પૃથ્વી પર માનવીનું રાજ જન્મ્યું.

માનવીએ જે વૃક્ષ ઊભું કર્યું, જે વૃક્ષ પર એ તમામ
માનવીઓ સાથે બેઠો એ વૃક્ષની ડાળ પર જ એ કાપ
મૂકી રહ્યો છે.

વાનરોને આ દ્રશ્ય જોઈ જરૂર ઉત્કાન્તિની દયા જ
આવતી હશે.

૨૧

જીવાનોની સૃષ્ટિ

જેઓ નિશાળમાં જાય છે, કોલેજમાં જાય છે, તેમને
માટે આચાર્યો નવાંનોખાં પુસ્તકો પસંદ કરે છે પણ તેમને
કહેવા જેવા મુદ્દા ખાસ કહેવામાં આવતા નથી.

જ્ઞાન ગમે તેટલું ઊંડું હોય તો ય એ અધૂરું રહેવાનું
પસંદ કરે છે. 'કાંઈક' તો સમજવાનું સદા બાકી જ રહે છે.

સૃષ્ટિ-એની તમામેતમામ સામગ્રી સાથે, તેઓની
એટલે કે જીવાનોની છે. તેઓએ વસ્તુઓ હાથ કરવાની
છે, ચીજો શોધવાની છે. તેઓને આનંદ થાય છે કે કુદરતની

ગમે તેટલી લૂંટ છતાં કુદરત સાવ લૂંટાઈ નથી. જીવાનોને માટે નવી શોધો, નવાં સંશોધનો રાહ જોઈ રહેલાં હોય છે. માનવીએ વરસોથી જ્ઞાન મેળવવા માંડ્યું છે તો એ જ્ઞાનનો દરિયો ખૂટયો નથી.

તેઓને માટે નવી વાણી, નવું ચિંતન, નવી દલીલો બાકી રહ્યાં છે. આજે આપણને પ્રજાવાદની વાતો માત્ર વાતો જ લાગે છે. કાલે પ્રજાવાદ આવશે પછી ય જીવાનોને માટે એ વહીવટમાંથી પણ ક્ષતિઓ જડી જશે. અને તેઓ વધુ આગળ જવાની વાત કરશે.

આજે આપણે જે પ્રકારની આગગાડીમાં, વીજળી ટ્રેનમાં મુસાફરી કરીએ છીએ એ વાહનો નવી બુદ્ધિને સગવડ વિનાનાં લાગશે એટલે એમાં તેઓ ફેરફાર કરશે.

તેઓ નવાં પુસ્તકો લખશે; વરસોથી પ્રસિદ્ધ થયેલા વિચારો ત્યારે જૂના લાગશે, તાજા વિચારો તાજાં માનસ-માંથી રેલાની જેમ દડવા લાગશે.

તેઓ નવાં અખબારો કાઢશે અને એમાં ઘણા સુધારા કરશે. આજ સુધીમાં અનેક નતના સુધારા થઈ ગયા છે એ પછી પણ નવા સુધારાની શક્યતા રહેશે.

તેઓ નવી બેંક ખોલશે. અને એમાં એવી પદ્ધતિ દાખલ કરશે કે જૂની બેંકો જૂના વિચારો પ્રમાણે ચાલતી હતી એમ કહેવાની ફરજ પડશે.

તેઓ નવાં છબીઘરો ખાંધશે. એમાં નવા પ્રકારની રોશની છંટાતી હશે. નવા પ્રકારની સગવડ એમાં રાખી

હશે. વ્યાપારની રીત તેઓ ફેરવી નાખશે. સાહિત્ય અને કલાનાં રૂપમાં પણ તેઓ નવા ઘાટ લઈ આવશે.

તેઓ નવી રમતગમત શોધશે. તેઓ નવાં ચિત્રો દોરશે, એમ માનીને કે ભૂતકાળમાં જે ચિત્રો દોરાયાં હતાં, એ અધૂરાં હતાં. તેઓ એવાં કાવ્યો રચશે કે નવો તાલ ભગશે, ભાષાનો નવો પ્રયોગ ઝળકશે. તેઓ નવું સંગીત રચશે, અને નવી જનતા એ સંગીતનાં મોહમાં પડશે.

વિજ્ઞાન એટલું આગળ વધી ગયું હશે કે તેઓને લાગશે કે આપણે જે કાંઈ કર્યું હતું એ તો રૂપ ટકા નેટલુંય નહોતું. તેઓ માનશે કે ૭૫ ટકા નેટલું વિજ્ઞાનનું વન હજી પ્રવેશવું બાકી છે.

તમારાં બાળકોને તમે તમારી અને એકલા તમારા વડવાઓની જ વડાઈની વાતો કહ્યા કરતા નહિ. એમને કહેજો કે બાળકોને હજી ઘણું કરવાનું બાકી છે, એટલું જ નહિ પણ બાળકો વડવાઓએ જે કાંઈ કર્યું છે એના કરતાં ય આગળ જઈ શકે છે.

મોટાઓ નિષ્ફળ થાય છે, ત્યાંથી નાનાઓએ બાજુ હાથમાં લઈ લેવી ઘટે છે. મોટાઓની નિષ્ફળતા એ નાનાં સંઓ માટેની તક છે.

જીવાનો જગતની કરોડરજીત છે. એને નમવા દેશો નહિ. તમારી કોઈ પણ વાતથી એમની કરોડરજીતને નબળી પડવાનો વખત ન આવે એનું ધ્યાન રાખજો.

મોટાઓએ જે દુનિયામાં ચૂંચ પાડી હોય તો નવો સંતતિ એ ચૂંચ ઉકેલે એમાં એમનું ગૌરવ છે. વડીલો કરે એ ઉચ્ચતર અને સંતાનો કરે એ નકામું એ પ્રકારની વિચારસરણીને તો ફેંકી જ દેજો.

દરેકે દરેક માનવીને, જે આવડે તો જગતની યોજનામાં કાંઈક ને કાંઈક સ્થાન છે. એ તાણાવાણામાં ચૂંથાઈ જવા માટે શક્તિ મેળવવી જોઈએ અને એ શક્તિ આપવાની જવાબદારી કુદરતની છે.

પરીકથાઓથી જીવાનોનાં મગજ આજે ભરાય તેમ નથી. આજે તો તેમની સામે સ્પષ્ટ મુદ્દા રજૂ કરવાની જરૂર છે.

તેમને કહી દેવાની જરૂર છે કે જગત તમારી રાહ જુએ છે. બોલો તમારે જગત સાથે મીઠો સંબંધ બાંધવો છે ? કેટલીય આકાર પામ્યા વિનાની યોજનાઓ તમારી સહાય માગે છે, જીવાનોની બુદ્ધિ અને તાજગી માગે છે, આપવા તૈયાર છો ?

કેટલાયે પ્રશ્નોનું નિરાકરણ તમારા સહકારને સાદ પાડી રહ્યું છે. સોનેરી તક તમારી પાસેથી ઉદ્ધાસ અને પરિશ્રમ પાડવા માટેની તમારી પાસેથી છાતી માગે છે.

જગતના પ્રશ્નોનો આખરી નિકાલ ક્યારે ય થવાનો નથી. સામાજિક જીવનનો ફેંસલો આવી જાય, જગતમાં માનવ સ્વતંત્ર બની જાય પછી પણ જીવનના પ્રશ્નોનો અંત આવી નહિ જાય.

આજે આપણે હિરાન થઈએ છીએ એ પ્રકારની હિરાનગતિ કદાચ ત્યારે નહિ હોય.

પણ જગતમાં ત્યારેય કરુણતા હશે, એ કરુણતા સાહિત્ય અને કલાની માગણી કરશે. આલમમાં પ્રેમ હશે, એ નવાં ગીતોની માગણી કરશે.

જગત ક્યારેય જૂનું થવાનું નથી એટલે જુવાનોએ ક્ષેત્ર માટે ડર રાખવાની જરૂર નથી.

૨૨

જરા, માફ કરજો !

જગતના એક જિગરજન દોસ્તે કહ્યું :-

“હું મરી જાઉં ત્યારે મારી ખાંભી પર આટલું જ લખજો. માફ કરજો, તમને લેવા હું ઊભો થઈ શકતો નથી.”

આ શબ્દો સમજાવે છે, એ આદમીનો માનવસહચાર માટેનો શોખ. એ સમજાવે છે, માનવી જેનાથી ઊંજળાં છે એવો વિનયનો શોખ.

દોસ્તી વિષે આજ સુધીમાં ઘણું લખાઈ ગયું છે. તો એ દોસ્તી એક એવી વસ્તુ છે કે શબ્દોને પણ એની વાત કરતાં થાક લાગતો નથી.

જીવનમાં ખીજા માનવીના સહચાર માટે ઉત્સાહ રાખવો એ પણ એક પ્રકારની દોસ્તી માટેની ઉત્તમ સામગ્રી છે.

જીવતો માણસ ખીજા જીવતા માણસ માટે આવી લાગણી રાખે એ હજુ સમજાય તેવી વાત છે પણ તમારે તમારા કામ સાથે પણ દોસ્તી રાખવી જોઈએ. તમારું કામ એ તમારો જીવતો જાગતો મિત્ર હોય એવી રીતે તમારે એની સાથે હાથ મિલાવવા જોઈએ.

કામ સાથે તમે જેટલી વધુ દિલ્લગી રાખો છો એટલો તમને લાભ થાય છે. માત્ર આર્થિક લાભ જ નહિ, તમારી માનસિક શક્તિ વિકાસ પામે છે. કપરી પણ જીતરી પડે તો જિલા રહેવાની તાકાત તમારામાં આવે છે.

એક કુટુંબમાં અંદર અંદર ઝઘડાઓ ચાલતા હતા. વારંવારે અઢાલતમાં જવા માટેનો ડારો દેવામાં આવતો હતો. ઉશ્કેરાટ આકાર લેતો હતો અને ન જોલવા જેવા શબ્દો એકબીજા વચ્ચે અફળાતા હતા.

આવી હાલત કુટુંબની હતી; પણ એમાંનો એક ભાઈ આ વિખવાદથી અલગ રહી શક્યો હતો.

ઝઘડો પરાકાષ્ટાએ પહોંચ્યો ત્યારે એ ભાઈને ખીજા ભાઈઓએ કહ્યું.

“કેમ, તને કાન છે કે નહિ? આંખ છે કે નહિ? અક્ષર છે કે નહિ? લાગણી છે કે નહિ? વ્યવહારનું જ્ઞાન છે કે નહિ?”

અઘડાથી દૂર રહેનારા ભાઈએ આસ્તેથી જવાળ આપ્યો.

“મારે કાન જરૂર છે પણ એ કાન પર હું મારા કામનો જ અવાજ સાંભળું છું. મારે આંખ છે એ આંખની અંદર હું મારી યોજનાના અક્ષરો જ બીડું છું. મારે અક્કલ છે એનો ઉપયોગ હું મારી પ્રગતિ માટે કરું છું. મારામાં લાગણી છે પણ વઢવાડ કરવા માટે હું એ લાગણીને કામે લગાડતો નથી. એ લાગણી પણ મેં તો મારી પ્રવૃત્તિની આસપાસ જ પાથરી દીધી છે. અવહારનું ભાન મારામાં છે કે નહિ એની મને બહુ જાણ નથી પણ કુટુંબની અંદર ક્યારેય કલેશ ન કરવો એટલું જ્ઞાન મારામાં છે.

એ ભાઈની વાતની અસર એ ક્ષણે કોઈને થઈ નહિ પણ કલાકો ગયા, રાત ગઈ અને ધીરે ધીરે એ ભાઈની વાણીએ કુટુંબના માણસોના મનમાં રૂપ લેવા માંડ્યું.

અને એક દિવસ એવો આવ્યો કે એ ભાઈની જીવન પ્રત્યેની વલણ સહુએ સ્વીકારી.

કનિયો કરવો હોય તો આડા ફાટતા સંજોગો સાથે કરવો જોઈએ અને એ પણ મૂંગા રહીને. સંજોગોનો સામનો કરીને.

ખરી રીતે માનવીને જીવનમાં એટલો ઓછો સમય પોતાને માટે મળે છે કે એ સમયની ઓછું બરાબર વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

અવસ્થાથી લાગણી જેવી લાગણીને પણ શિસ્ત પાળતાં આવડી નય છે.

કામ ઉપરાંત તમને સાહિત્ય, કલા અને બીજાં શોખો સાથે પણ દિલ્લગી હોવી જોઈએ. એમ હોવું એટલા માટે જરૂરી છે કે તમારી મગજની બારીની અંદર જગતની હવા દોડી આવે.

સંગીતની કલાએ કંઈકનાં કાળજાની કળતર ઊતારી છે. પીંછીના રંગોએ કંઈક બળતી આંખોને બગીચાની શાંતિ અર્પી છે. તડપતાં દિલોને સાહિત્યે ગોઠમાં લઈ જાય છે.

હૈયાં પણ ઠરી ગએલાં માલૂમ પડ્યાં છે. હાથ ચાલતા હોય, કદમ ઊપડતા હોય અને હૈયું ઠરેલું હોય તો કિયાની અંદરનો 'સ્વાદ' ચાલ્યો નય છે.

તમારા ઓરડાના દીવા તમે ભલે ફાવે ત્યારે ઠારી દેજો પણ તમારા હૈયાના દીવાને હોલવી નાખવાનો વિચાર કરશો નહિ.

૨૩

વેરાનનાં જળ

આજના ખંડોમાં કદાચ તમને નહિ દેખાય પણ જે ખંડની અંદર બહારથી આવેલાં માનવીઓ મળવાનાં

[૮૬]

આપની સેવામાં

હોય એ ઝોરડાને આંગણે આપણે ત્યાં તોરણ બાંધવામાં આવતું.

તમને બોલાવનાર વ્યક્તિ તમને દેખીને સ્મિત કરે એની સાથેસાથ, તોરણ પણ તમારું 'સ્વાગત' કરતું. એ ચળકતું અને ખંડમાં દાખલ થતાં પહેલાં તમને એ આકર્ષતું.

આ રીતે તમારે તમારી રીતભાતમાં સામા આવનારાની સમક્ષ ચળકાટ ઊભો કરવો જોઈએ. તોરણથી ખંડ રૂડો લાગે છે એમ તમારા ચારિત્ર્યના રંગથી તમારી શોભા જાગે છે.

ખંડ પર તોરણ ચળકતું હોય અને ખંડની અંદર બેસનારાની જીવનની રજૂઆતમાં રંગત ન હોય તો સંબંધ જામતો નથી.

ખીજાઓના વિકાસની વાત સાંભળી સંતોષ લેવાની રીત બરાબર નથી. પારકાં વીરત્વે ઉમળકો રાખવો યોગ્ય છે પણ એ ઉમળકાએ એની પોતાની મનની વાડીને પણ મહેકાવવી જોઈએ.

ખીજાઓના ઉત્કર્ષ એ ક્યારેય કોઈની ઈર્ષ્યા ન બનવી જોઈએ. કારણ કે ઈર્ષ્યા એ અજ્ઞાનનું બાળક છે. બધી જ બાળતમાં ખીજાઓનું અનુકરણ કરી સંતોષ પામવો એ એક પ્રકારનો આપઘાત છે.

માનવમાં જે શક્તિ ભરી છે એ માટેનું એક સરસ વાંકય એક મહાન માણસે ઉચ્ચાર્યું છે.

“માનવીની શક્તિ બાદબાકીના આડા લીટાને પલટાવી,
એના પર બિલી લીટી મારી એને ‘વત્તા’ બનાવી શકે છે.”

એટલે કે રચનાત્મક દ્રષ્ટિબિન્દુ માનવીની આસપાસના
વેરાનમાં જળનો સંચાર કરાવી શકે છે. ‘નથી’ ને ‘છે’
માં ફેરવી શકે છે.

જીવનમાં આવી દ્રષ્ટિ ન હોય તો એ આયુષ્યનું એક
નર્થું ‘જોખું’ બની રહે છે.

નબળા માણસો ઘણીવાર કસરતબાજીની મશકરી કરે
છે. અશુદ્ધિથી ભરેલા માનવીઓ અનેક વાર શુદ્ધિની મજાક
ભેડાવે છે.

તમારામાં જે કાંઈ ‘હોય’ એને તમે સમજો અને
એને તમે આગળ કરો. તમારામાં ન હોય એને માટેનાં
ફાંફાં મારો નહિ.

આ પ્રકારનું ભાન થવું એમાં પણ રાહત છે. તમે
તમારા મન સાથેની એ વાત સમજી તમારી પોતાની
જવાબદારી ઓછી કરી શકો છો.

વારે વારે તમે તમારા જીવન માટે બચાવ કર્યા કરો
નહિ. કોઈવાર તમે આક્રમણકારી વલણ પણ અખત્યાર
કરો. અને તમને જણાશે કે તમે જે વસ્તુ સાધી શકતા
નહોતા એ સાધના તમે તમારી કરી શક્યા છો.

હીણપદ એ કેંટલીકવાર મગજની અંદરના ખોટા
ખ્યાલનું પરિણામ હોય છે. કેટલાક માણસો પોતાની મેજે

હીણપદ સ્વીકારી લે છે. અમુક પરિસ્થિતિએ તમને ઉથલાવી નાખ્યા હોય પણ એનાથી હીણ પડવાની જરાય જરૂર હોતી નથી.

જીવનની અંદર જે એક ખુરશી મંડાણી છે એ ખુરશી તમારી જ માગણી કરે છે, જે તમે એ ખુરશીને ઓળખો, જે તમે તમારા વ્યક્તિત્વને ખીલાવો, અને જે તમે ડહોળા પ્રસંગોને પાછળ રાખો.

જિંદગીએ તમને સુવાળી જગ્યા ભલે ન આપી. ભલે તમને ખડખડી જમીન આપી પણ એથી હતાશ થઈ તમારે એ જમીન ઉપર ફસડાઈ પડવાની જરૂર નથી !

તમારામાં શક્તિ ભરી છે એને એવે સમયે યાદ કરશો તો તમારી જમીન તમારી કદવના પ્રમાણે આકાર લઈ લેશે.

૨૪

માનવીનો સ્વભાવ

ભ્રમર ફૂલ પર ગૂંજવા જાય છે. ક્યારેક એને ગણ-ગણીને રોલું પડે છે, ક્યારેક એનો રંગ ળગીયાને રૂડો બનાવે છે.

માખી પણ ઊડે છે, પણ માખી ધારાં પર જાય છે

એટલે માણીને જગતે વખાણી નથી. માણીનો સ્વભાવ એને ધારાં લાણી લઈ જાય છે, એની ઉડાન વચ્ચે ફૂલ ભરેલો ખાગ આવશે તોયે માણીને તો સડો જ પસંદ પડશે.

એટલે તો કવિઓ અને સાહિત્યકારોએ ભ્રમરનાં ગીતો ગાયાં છે, ભ્રમરનું સાહિત્ય રચ્યું છે. માણીને કોઈએ યાદ કરી નથી. દાકતરોએ એને યાદ કરી છે, ચેપ ફેલાવવા માટે.

આકાશમાં જાતજાતનાં પંખીઓ ભડે છે. એમાં સમગ્રી કોઈ જગ્યાએ મરેલો સાપ પડ્યો હશે એના પર તરત જ ભિતરી પડશે, કારણ કે સમગ્રીનો એ ખાસ સ્વભાવ છે. એ એનો શોખ છે.

કૂતરાંને હાડકાં પડ્યાં હશે એ લાણી હડી કાઢવાનું ખૂબ મન થશે. એટલે સ્વભાવ એ જીવનમાં અતિ અગત્યની ભૂમિકા ભજવે છે.

ખમે તેવા સંજોગોમાં માનવીએ એના મનને કોઈ મેલા આશરા હેઠળ જવા ન જ દેવું જોઈએ. કપરા સંજોગો એ તો માનવી સામેનો એક લલકાર છે. એ લલકારનો જવાબ વાળવો અને એ પણ ઉમદા રીતે એમાં માનવીની શોભા છે.

હલકો વિચાર નખળા સંજોગોને કારણે ધારો કે લમણામાં ધૂસે તો એ વિચારને આવતાંવેંત ફેંકી દેવો જોઈએ, આ પ્રકારની મગજની પસંદગી પછી કોઈ વાર ખોટા વિચારને પેસવા દેશો નહિ.

જગતના મહાનમાં મહાન માણસોની સામે આપત્તિના ભોરિંગો આવ્યા છે પણ તેઓએ મચક આપી નથી એથી એ “ભોરિંગો” ભાગી ગયા છે.

એકવાર માણસ એના નિશ્ચયમાં નળજો પડે છે પછી તો એના નિશ્ચયના પાયાઓને હલી જતાં બહુ વાર લાગતી નથી.

નિશ્ચય એ એક પ્રકારનો મનનો ખબ્બનો છે. એની આગળ બીજી દોલતે ઝાંખી પડી જાય છે.

સોનેરી પાંખવાળો પક્ષીરાજ જે ઘડીએ એના નિશ્ચયના બળને તૂટવા દે છે એ ઘડીથી એ સમજી જોવો બની જાય છે અને એનું એટલું પતન થઈ શકે છે કે મરેલા સાપને ઊપાડવાની એનામાં વૃત્તિ જાગે છે.

લાખોના સૈન્યનો સરદાર માથા પર ઘનઘોર વાદળોં ઘેરાયાં હોય એ વખતે નિર્ણય જાળવી શકે છે, અને યોગ્ય દોરવણી આપી શકે છે, એની સરદારી જગમશહૂર બને છે. એ મરી ખૂટે તોય એની યાદ અમર બની જાય છે.

અને એ જ રીતે જે સરદાર ગાજવીજથી પાછો પડી એની દોરવણીને ઘેરાવા દે છે એને કારણે હાથમાં આવેલો વિજયનો દોર ચાલ્યો જાય છે.

જીવનજંગમાં તમે ય તમારી અનેક પ્રકારની લાજ-શુભા, સૈન્યના સરદાર છો.

તમારી દોરવણી પ્રમાણે તમારો સ્વભાવ ઘડાય છે.

અજંપાનાં અજવાળાં

[૯૧]

તમારા ઉમદા વિચાર પ્રમાણે તમારા કાર્યની ઇમારત બિભી થાય છે. તમારા કાર્યનો ફેંસલો તમારે સાંભળવાનો આવે છે.

એટલે તમે ખીણની અંદર સંજોગોને કારણે ધક્કેલાઈ ગયા હો તોયે જાંચે અને જાંચે જ આંખ રાખજો. સફળતાની પીઠ ઉપરથી તમને પાડી દેવામાં આવ્યા હોય તો તમે તમારી નજર ફરી સવારી પર રાખજો.

તમારા મનમાં બળ હશે તો તમને મેદાન મળી જ રહેશે.

૨૫

અજંપાનાં અજવાળાં

એક આફત બિતરી પડે છે પછી માનવીનો સ્વભાવ એવો છે કે એ આફતનો સરવાળો કરવાને બદલે એ એની બાદબાકી કરે છે.

મુંબઈની અંદર જે ઘડાકા થયા, પારાવાર નુકશાન થયું તોયે તમે આવી બોલી સાંભળી હશે.

“તોય બચી ગયા ! ધારો કે જિંદગી ગઈ હોત તો !”

માણસના આવા ઉમદા સ્વભાવને કારણે એ સંજોગોની અનેક ઠેસ સહન કરી શકે છે.

“સારું થયું આટલેથી જ પત્યું.” આગ લાગ્યા પછી અને ભયાનક તારાજ થયા પછી પણ આવું વાક્ય અબધી જાય છે.

કોઈ માણસ માંદો પડે. હિરાન થાય, અઠવાડિયાઓનો એ આટલો ભોગવે, દાકતરોનાં બિલ એ ભર્યા જ કરે, એનું શરીર ક્ષીણ પડી જાય તોયે એ બોલતો હશે:

“ઈશ્વરની મહેરબાની કે આટલેથી જ વાત અટકી.”

જે આકૃત બિતરી હોય એના કરતાં મોટી આકૃત બિતરી નહિ એવો સંતોષ લઈ માનવી એની જીવનયાત્રા પૂરી કરે છે, એ એાછા ગૌરવની વાત નથી.

એની આંખમાંથી આંસુઓ ટપક્યાં જ કરે છે, કોઈ અશુભ બનાવને કારણે—ને સમય જાય છે એટલે તરત એ એના કામના પંથ પર લાગી જાય છે.

કારણ કે માનવીને બધાનાં કરતાં જીવનમાં શ્રદ્ધા છે. કારણ કે કુદરતે એને જીવન જીવવા માટેનો પરવાનો કાઢી આપ્યો છે. પછી તો કુદરતનો ધર્મ બની જાય છે કે, માનવીને એ ઝૂમવા માટેનું બળ આપે છે.

કાસદની પાસે મુકામનું સરનામું છે અને એને એ મુકામ પર પહોંચવા માટેનો માર્ગ જડતો નથી. તોયે

એ સુકામ પર પહોંચવા માટેની તમન્ના, એ માટે રજાખાટ કરવાનો એનો શોખ ક્યારેય સુકાતાં નથી.

એટલે માનવી કેટલો લોખો છે ! આજના ઉઝરડા ભૂલી એ કાલના ઉમંગ માટેનો કેવો ઉમંગકો સેવે છે.

માટે જ આવા માનવીની કોઈ સસ્તી મશ્કરી કરશો નહિ. એના અજંપાને અવળી રીતે જોખખશો નહિ.

અજંપો એ પણ એક પ્રકારની દિલની જલતી વાટ છે. ભલે એમાં જલન હોય પણ જગત એના ઝગમગાટને કારણે રૂઝું બને છે.

અજંપાને કારણે જગતમાં પ્રગતિનો નકશો ચિતરાયો છે. પ્રગતિ માટે લાગણી રાખવી એ જ એક પ્રકારનો અજંપો બિલો કરે છે.

વેપારીનો દીકરો કે સરસ્વતીનો પુત્ર બનેના અજંપા ભલે જૂદી જાતના હોય પણ બંનેનાં પરિણામ તેમનાં ક્ષેત્ર પ્રમાણે જાણવા જેવાં હોય છે.

નાનું કામ કરતો વેપારી બજારની મોટાઈને મસ્તકમાં રાખી ફરતો હોય છે એને કારણે એના મગજને જંપ વળતો નથી પણ એને લઈને એક દિવસે એ આખી બજારને હલબલાવી નાખે છે.

એ જ રીતે સરસ્વતીનો પુત્ર પણ લખવાની મધ્યમણમાં પડ્યો હોય છે ત્યારે એના મગજને આરામ મળતો

નથી પણ એ જ્યારે પુસ્તક બહાર પાડે છે ત્યારે દુનિયા હલી જાય છે.

ખરા માણસને મળવા માટે તમારે માણસાઈની આખી પહેરવી જોઈએ.

એ પહેરો એટલે તમને સમજશે કે પૃથ્વી અને માનવી; બન્ને મહાન કૃતિઓ છે.

૨૬

નિંદરનો ઉપકાર

ઝગારાનાં સામસામાં રૂપેરી બાણ છોડી રહ્યા છે, આકાશના તારા. રાત ઊતરી રહી છે, દયાની દેવી બની. રાત એની સાથે મલમપટ્ટા લઈ આવી છે. ઈસ્પિતાલમાં નર્સ ને કામ સાધી શકતી નથી એ કામ રાત સાધી શકે છે. દુલાએલા જીવોને એ પંખાજીને સુવાડી દે છે.

જીવનમાં જખરી હાર ખાઈને બિછાને આવેલો માનવી નિંદર મળતાં જીતી જાય છે. બીજે દિવસે દુઃખ સામું આવીને જીભું રહેવાનું હોય તોયે જાંઘમાં ઊતરેલો આદમી એ કણ્ણા પૂરતો સુખી બની જાય છે.

વિસ્મૃતિની આદર બિછાવી નિંદર જગતની સેવા કરે છે! જેમના ગજાની આસપાસ ફાંસીનું દોરડું પડવાનું છે

એ જાણ પાણુ સૂવે છે એટલે એની બધી વેદના આધી રહે છે.

દુઃખ આપવાની સાથે જગત પર નિંદર મોકલવામાં આવી છે એ કુદરતનું ન ભૂલાય તેવું અહેસાન છે. મુંબઈની પગથી પર ત્રણ માણસો સૂવે છે; એ ઘર વિનાના માણસો ઉપર નિંદર હાથ ફેરવે છે ત્યારે પગથી પણુ સુંવાળી બની જાય છે.

નિંદરમાં કોઈ ગરીબ નથી, કોઈ ધનવાન નથી. નિદ્રાવસ્થા એ જગતની એવી અવસ્થા છે કે એમાં સહુ સમાન છે. ઊંચા નીચાનો ભેદ નિંદરે માન્ય રાખ્યો નથી. કોમવાદ નિંદરને ક્યારેય અડક્યો નથી. મુસ્લિમ અને હિંદુ ઊંઘે છે ત્યારે તો તેઓ એક જ બની જાય છે.

માનવીને આ નિંદરની ભેટ ન મળી હોત તો ! તો જીવન અને આયુષ્યનો સંબંધ લાંબો ન જળવાત !

એટલે જ્યારે જ્યારે રાતના તારા જોઈ ખું ત્યારે ત્યારે વિચાર આવે છે કે પૃથ્વી પર ઊતરીને રાત્રિએ મોટામાં મોટો ઉપકાર કર્યો છે.

કામ કરતા માણસો, યોજનાઓ ઘડતા માનવીઓ, જગતની વ્યવસ્થા જાળવતી વ્યક્તિઓ કામની પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે અને તેમના પર થાક આવી પડે છે ત્યારે તેઓ ઊંઘેતા હોય છે:

[૬૬]

“ કાલે વિચાર કરશું. કાલે ફરી આ સુદો હાથ પર લેશું. આજ એ છોડી દો.”

એટલે કે તાજી યોજના, તાજી વિચારસરણી માટે તેઓ એક રાતની નિંદર તેઓ વચ્ચે લાવી મૂકે છે.

માણસ વધુ પડતા ઉત્સાહમાં આવી જઈ કોઈ પગલું ભરે છે ત્યારે એને કહેવામાં આવે છે.

“ આજની રાત સૂઈ જાવ. કાલે તમને જો આવો ઉત્સાહ રહે તો જરૂર એ રીતે પગલાં લેજો.”

નિંદર આ રીતે ઇન્સાનને સમતોલપણ આપી જાય છે. કોઈ યોજનાનો કેદ વધુ પડતો ઉછળી પડે તો કાર્યની અંદર છાકટાપણું આવી જાય છે. આના ઉપર કાંઈ મૂકવા માટે એક રાતની ઊંઘનો આશરો જ કામનો છે.

એક માતાની ગોદ ખાલી પડી છે, પડખે પોઢનાડું બાળક ચાલ્યું ગયું છે. રાત પડે છે ને માતાનો હાથ પડખું પંપાળવા ઊંચો થાય છે, પણ તરત જ ખ્યાલ આવે છે કે બાળક તો જમીનની અંદર સૂઈ ગયું છે. આવા વિચારમાં માતાને ઊંઘ આવી જાય છે, આંખમાં આંસુ ખાઝી ગયાં હોય એ આંસુ નિંદરમાં ચમકે છે.

નિંદર પાસે આવી કરામત છે એ તો આપણે બરાબર જાણ્યું પણ નિંદરનીય મર્યાદા હોય છે. રાત્રિએ જ એનો આશરો લેવાનો હોય છે; પણ રાત પહેલાં નિંદર સિવાય

કોઈ થાકેલા માનવીને રાહત મેળવવી હોય તો કોઈ કીમિયો છે ખરો ?

હા, એક કીમિયો છે, જે કામ કરતા હો અને જે કામનો થાક લાગ્યો હોય એ કામની ચાંપ બંધ કરવી અને કોઈ વિવિધ કામની ચાંપ ઉઘાડી દેવી. આ રીતે મગજ કૂદકો મારશે તો એનો થાક લગભગ ઊતરેલો લાગશે.

એક કામમાં રૂબીને કંટાળી ગયા હો અને મગજ આગળ જવા ના કહેતું હોય તો મગજની એ ટાંકણીને માથે ચડાવજો. કાંઈ નહિ તો તરત જ બહાર નીકળી એક લટાર લઈ આવજો. પંદર વીસ મિનિટમાંજ તમને આ ફેરફારનો બહુ સમજશે.

તમે તમારા કામની જગ્યાએ બેઠા હો, એ જગ્યા થોડો સમય બદલાવી દેશો તો ય તમને તાજગી મળશે.

એટલે નિંદરમાં તાજગી આપવાની જે શક્તિ ભરી છે એ શક્તિ સાથે ઊભી રહી શકે તેવી નહિ પણ કાર્ય અને જગ્યાના ફેરફાર માટેની ક્રિયા પણ જરૂર થોડી રાહત તો આપે છે જ.

કારણ કે, સ્થળબદલી આંખની અંદર નવી સામગ્રી આંજે છે; આંખનું એ આંજણ મગજની નસ પર નવી લહર લઈ જાય છે અને આપોઆપ મગજની નસ પર એકના એક વિચારની ગૂંચ પડી હોય છે એ હળવી બની જાય છે.

સ્થળ અને વિચારનો સંબંધ સમજવા જેવો છે. ચિંતકો શા માટે એકાંત પસંદ કરે છે ? કારણ કે તેમને માત્ર તેમના વિચારોનો સહચાર જોઈએ છે. સ્થળ જો મનોહર હોય તો એની અસર વિચારો પર પડે છે. ગંગોત્રી હરદ્વાર, ગિરનાર, આબુ-આવાં સ્થળો પર કેટલાક ચિંતકો, સાધુઓ શા માટે જોડી જાય છે ? શુદ્ધ વાતાવરણની અસર મગજને શુદ્ધ રાખવામાં સહાય કરે છે.

આપણે આ રીતે રોજ કોઈ ટેકરા પર જઈ ન શકીએ ! કાંઈ નહિ ! પણ ગમે તે સ્થળે થોડી ક્ષણો આંટો મારી આવો તોયે ફેર પડશે. અરે તમારી કચેરીમાંથી નીચે ઊતરી પાન ખાઈ આવો, તોયે મગજ પર જરા ભુદ્ધિ લહર અક્ષળાઈ જશે.

આમ એક કાર્યની 'નિંદર' લઈ લેવામાં આવે તો જ એ કાર્ય જાગે ત્યારે તાજગી સાથે એ જાગતું થાય છે.

મહાન સાહિત્યકારો પણ અવારનવાર ડીટેક્ટીવ કથાઓ વાંચવા માટેની હોંશ રાખે છે કારણ કે ગંભીર લેખનક્રિયા પણ કોઈ ક્ષણે હળવા સાહિત્ય દ્વારા તાજગી લેતી હોય છે.

માનવીના મગજની અંદર આમ એક કામની ચાંપ બંધ કરી બીજા કાર્યની ચાંપ ઉઘાડતાં આવડવું જોઈએ. આ માટે સ્થળનો ફેરફાર, ક્રિયાનો ફેરફાર, ભૂમિનો ફેરફાર એ બધાની જરૂર છે.

૨૭

આરસીનું મુખ

માનવી સામે અરીસો આવ્યો નહોતો ત્યારે એની સામે આરસી જેવાં પાણી આવતાં. એમાં માનવી એનું મુખ જોતો અને એને સંતોષ થતો. પોતાનો ચહેરો જોવાની ઈચ્છા માણસે ક્યારેય રોકી નથી. કારણ કે, આરસી સમજાવતી હોય છે, ટાપટીપને.

અરીસો માનવીને સુધારી શકે છે, અને બગાડી પણ શકે છે. પોતાના પ્રતિબિંબના જ પ્રેમમાં જો આકૃતિ પડી બંધ છે એનાથી જગતના રૂપની કઠ્ઠર થઈ શકતી નથી. અરીસો ટાપટીપ માટે છે, સજ્જવતના સુધારાઓ કરવા માટે આવશ્યક છે, પણ એનાથી જેઓ છાકટા થાય છે તેઓને એ અરીસાને કારણે જ ક્યારેક પસ્તાવું પડે છે. કારણ કે આવા માનવીઓને વારેવારે એમનું પ્રતિબિંબ જ ઠેલ્યા કરતું રહે છે. એ માનવી વિચાર કરે છે, “મને આવો ચહેરો મળ્યો હોત તો! મારી આંખો મોટી હોત તો!”

સ્ત્રી અને આરસીનો સંબંધ જૂનો અને જાણીતો છે. આરસીએ કેટલીયે નારી પાસે આંસુ ટપકાવ્યા હશે. સાચી ‘પાત’ સમજાવવા માટે. જુવાની ચાલી ગયા પછી આરસીએ

[૧૦૦]

આપની સેવામાં

જ એની વસમી બોલીથી સ્ત્રીની કરચલી ઉઠેલી હશે. પુરુષના કરતાંય સ્ત્રીના જીવનની આરસી વધુ મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. પણ આ તો આપણે દેહના પ્રતિબિંબની વાત કરી. વ્યક્તિત્વ પાસે પણ એનું રૂપ હોય છે. એ રૂપ જોવા માટે કાચનો અરીસો કામનો નથી. એ રૂપ જોવા માટે જાતજાતના “અરીસા” કામના છે.

તમે કોઈ સ્થળની મુલાકાત લ્યો, તમે બીજાઓના સહવાસમાં આવો. આવે વળતે તમારું પ્રતિબિંબ તમે કઈ રીતે જોઈ શકો? સામો માણસ તમારું જે રીતે સ્વાગત કરે એના પરથી તમને તમારા વ્યક્તિત્વનો ખ્યાલ આવી શકશે. તમે જેને ત્યાં ગયા હો! એ માણસ અડખાઉ હોય તો વાત જુદી છે પણ એ દુનિયાનો માણસ હોય તો તમારી સાથેના એના વહેવારથી જ તમને તમારી છબી ‘જોવાની’ મળશે.

તમારા વ્યક્તિત્વમાં જાહેર હશે તો એની અસર પડશે. તમારામાં નરમાશ હશે, ગુલાબી સ્વભાવ તમારો હશે તો તરત જ તમને સામો જવાબ મળશે. એટલે કે કાચના અરીસાને બદલે તમને બીજાઓના સંબંધના અરીસા પરથી તમારા પ્રતિબિંબના કારણે એકઠાં કરવાની તક મળશે.

નિગરખાજ માણસોએ, કલાકારોએ, જીવતા માણસોએ તો દીવાનખાનાના અરીસાની સામે ઊભા રહીને નહિ પણ

જીવનવ્યવહારના હોલંબી કાચ આગળ ઊભા રહી એની આકૃતિની અસર પાડવી જોઈએ.

દીવાનખાનાનો મોટો કાચ તો તમે ખરીદીને ખંડમાં ઊભો કરી દીધો છે અને એ તમને જે કાંઈ બતાવે છે એ માત્ર એકપક્ષી દેહનાં કિરણો છે. પણ માનવસંબંધ તમને તમારા વિષેના જે કિરણો આપશે એ તમારું સંભારણું બની રહેશે, તમારું જ નહિ, તમારી આસપાસની દુનિયાનું એ સંભારણું બની રહેશે.

અરીસાની સામે ગુલાબનું ફૂલ રાખો; તમને અરીસામાં ગુલાબનો ગુલાબી રંગ જરૂર દેખાશે પણ ગુલાબની સુવાસ અરીસો બહાર કરી શકશે નહિ. કારણ કે અરીસામાં એ કહેવાની શક્તિ નથી. અરીસો શરીર ઓળખે છે, રૂપ ઓળખે છે, જે કાંઈ દેખાય છે એનો ઉચ્ચાર કરે છે.

પણ તમે જો માનવસંબંધ મીઠો બનાવ્યો હશે તો તમને તમારા દિલગુલાબની બાજુ થશે. માનવસંબંધ નિર્મળ પાણી જેવો છે. ગુલાબના ફૂલને પાણીની ઉપર રાખો તો એ પાણી ગુલાબનું પ્રતિબિંબ ઝીલે છે અને એ ગુલાબને પાણીની અંદર રહેવા દો તો પાણી એની સુવાસને પણ સંઘરી લે છે એ રીતે માનવસંબંધ એ પાણીના અરીસા જેવો છે, રૂપ અને સુવાસ બન્ને સંઘરવાની એનામાં શક્તિ છે.

આવો અરીસો તમને જે ટાપટીપ શીખવશે એ માનસિક ટાપટીપ હશે. તમારી જે ક્ષતિઓ હશે એનો

[૧૦૨]

આપની સેવામાં

એ જ્યાં આપશે. એ ક્ષતિઓને પછી દૂર કરવાની તમને આપોઆપ ઈચ્છા થશે કારણ કે તમને તમારું સરસ પ્રતિબિંબ જોઈતું હશે.

આંખ, કાન અને મુખ સ્વચ્છ છે કે નહિ એ માટે આપણે અરીસાની સંમતિ માગીએ છીએ. એ જ રીતે માનવસંબંધના અરીસા પાસેથી આપણે સંમતિ મેળવવી જોઈએ અને વ્યક્તિત્વની એ રીતે સંબવટ કરવી જોઈએ.

તમારો સત્કાર કરતાં નયન એ પણ આરસીની ગરજ સારતાં હોય છે. તમારી હાજરીની જાણ માટે થતો પહેલો ઉચ્ચાર એ પણ તમારે માટેનો ખાસ ધ્વનિ છે. એ ધ્વનિ પાછળનું હેતુ તમારાથી છુપાયેલું રહેશે નહિ.

માણસે એની દુનિયા પ્રમાણે નવાનોખા અરીસા મેળવવા જોઈએ અને એના પરથી પોતાની છબી હાથ કરવાની મહેનત કરવી જોઈએ.

મારી તો ખાત્રી છે કે, આવી સંબવટનો જ્યાં રાખનાર વ્યક્તિ એનું પ્રતિબિંબ બરોબર ઉપસાવી શકે છે.

તમે પોતે આ અખતરાઓ કર્યા કરજો. તમને પોતાને જ સમજાશે આ મુદ્દો. અને આ મુદ્દો સમજ્યા પછી તમારી આકૃતિ વધુ પ્રભાવશાળી બની હશે એની ખાત્રી હું તમને આપું છું.

૨૮

પંખીનો મેળો

પંખીનો મેળો. આ વાક્ય આને કોઈ વડલા પર જીવતું હશે; જીવન જીવતા માણસોને આ વાક્ય આને બહુ લાગુ પડી શકતું નથી.

આને ઠેરઠેર, વેપારનાં ક્ષેત્રમાં, રાજકારણનાં મેદાનમાં, ઉદ્યોગની જમીન ઉપર, ઘરની અંદર, નવીનોખી પ્રવૃત્તિ આસપાસ ભીંસાભીંસ છે.

એટલે પંખીના મેળાની મીઠી ભાવના ભડકો થઈને ભીડી ગઈ છે.

આ હાડમારીને ઘરાબર તોળ્યા પછી પણ એમ કહેવાની ઈચ્છા થાય છે કે આપણા માણસો અમુક ક્ષણોને યોગ્ય રીતે ટપી જઈ શકતા હોય તો ખારા જીવનમાં પણ કોઈ મીઠી વીરડી સાંપડવાનો સંભવ છે.

ખારા પાણીના દરિયાના કાંઠા ઉપર જ કુદરતે કોઈ જગ્યાએ મીઠી વીરડી મોકલી આપી છે. એ વીરડી અતિશય નાની હોય છે. એની પાડોશનો સાગર કેટલો મોટો હોય છે પણ વખાણાય છે નાની વીરડી, મોટો સાગર નહિ. કારણ કે સાગરનું પાણી ખારું છે.

કુદરતનો આ ઈશારો આપણને સમજાવે છે કે માનવ-
વ્યવહારના ખારા સાગર આગળ જ કોઈક મીઠી વીરડીઓ
બની છલબલી શકે છે.

આજના ઘરની અંદર આપણે જઈએ. આખા દિવસમાં
એકવાર પણ ઘરનાં માણસો એક સાથે બેસે છે ખરાં ?

એક વિચારકે બરાબર સમજાવ્યું છે કે મોટેથી
વાંચવામાં આવતા “ કુટુંબવાચન ” ની પ્રથા એક ઉમદા-
માં ઉમદા પ્રથા છે.

ઘરનાં માણસો સાથે બેઠાં હોય. અને કોઈ એક
ઉમદા પુસ્તકનું વાચન કરે અને બધાં સાંભળે. આને લીધે
એક પ્રકારનો લાભચારો ઊભો થાય છે. વિચારોનો મેળ
મેળવતો પુલ આ રીતે બંધાય છે.

ઉમદા વિચારોનાં રત્નો સહુના જોખામાં આવે એવી
રીતે આ પ્રકારનું સાથે હળીમળીને થતું વાચન કુટુંબને
એક રાખવામાં સહાય કરે છે.

વાચન પછી એની ચર્ચા પણ થવી જોઈએ, આને
લઈને ઘરનાં દરેક સભ્યોના વિચારોને સામસામા મૂકવાની
તક મળે.

કેટલીક વાર લડાલડી કરીને ઘરનાં સભ્યો એમના
વિચારોને સ્પષ્ટ કરવા મથે છે, એના કરતાં ચર્ચાની આ
રીત ઉમદા છે.

એકબીજાના વિચારોને માન આપવાની વૃત્તિ પણ
 આવા 'મેળાએ' કેળવવી જોઈએ.

આ પ્રકારનો ઘરની અંદરનો આનંદ ઘરના સંસ્કારોને
 ઘટે છે એટલું જ નહિ, એકબીજાનાં દ્રષ્ટિબિન્દુ ચોક્કસ કરે
 છે અને ઘરનાં 'સભ્યો' એકબીજાને ઘરાઘર ઓળખતાં
 થાય છે.

આવા સંબંધ પછી સહેલાઈથી ગેરસમજ ઘરના કાંઠા
 ઓળાતી નથી. ગેરસમજ, એ પાંચ અક્ષરોએ જગતની
 અંદર ભયાનકમાં ભયાનક અંધાધૂંધી ઊભી કરી બાણી છે.

પાનીની અંદર કાંટો વાગે, હાથમાં ફાંસ વાગે તો
 એને તરત જ કાઢવામાં હડાપણુ છે કારણ કે એ એ
 શરીરની અંદર પડી રહે છે તો એનાથી પીડા થાય છે, એ
 અંદરને અંદર સડવા માંડે છે.

ગેરસમજ પણ આવી ફાંસ છે. એનો તો તરત જ
 નિકાલ લાવવામાં જ હડાપણુ છે. ગેરસમજ ફાંસની માફક
 જેમ ઊંડી ઊતરતી બાય છે, એમ એને દૂર કરવી મુશ્કેલ
 પડે છે.

અને કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થઈ તો તરત જ એને
 મુશ્કેલી તરીકે ઓળખી લેવી જોઈએ. એને ભૂલી જવાનો
 અર્થ નથી, એના પર તો કોઈ નિર્ણયની કુકાડી તરત જ
 મારવી જ જોઈએ.

[૧૦૬]

આપની સેવામાં

આપણા પોતાનાં માણસો પાસેથી આપણે ઘણીવાર સંપૂર્ણતા માગીએ છીએ. આદર્શ તરીકે આ ધરાધર છે પણ તમારા પાસેના માણસો પણ ક્ષતિભર્યાં હોય એનાથી તમને આંચકાઓ ન જ લાગવા જોઈએ.

માનવસ્વભાવનો નકશો તમે ઉકેલતાં શીખશો તો તમારી આવી માગ અભ્યાસપૂર્ણ બની જશે. તમારી આશાને પણ કિરણો ક્યાંથી હાથ કરવાં એનો ખ્યાલ આવશે.

માનવસ્વભાવની એ એક ખૂણી છે કે ગમે તેટલા મતભેદો છતાં માનવીઓ કદમ મિલાવીને જગતમાં સાથે ચાલતા રહ્યા છે.

આ રીતે વ્યવહારના ખારા મીઠા કાંઠા પર આપણે મીઠી વીરડીઓની સરવાળીઓ ફૂટતી કરી દઈએ છીએ.

૨૯

ગ્લાનિનું મોળું

હુવામાં ઠંડીનું મોળું આવે છે ત્યારે એની અસર મધી વસ્તુઓ ઉપર પડે છે.

હુવામાં જેમ આ રીતે નવાંનોખાં મોળાં આવ્યાં કરે

ગ્લાનિનું મોળું

[૧૦૭]

છે એ રીતે માનવીનો સ્વભાવ પણ નવુંનોખું મોળું બની બિછળતો રહે છે. બારે માસ એક જ પ્રકારનો દિવસ ભગે અને આથમે એમ કુદરત પણ બનવા દેતી નથી.

સૂરજ નવા રંગે આવે છે અને ચાંદ્યો જાય છે. ક્યારેક આકાશમાં એ મૃદુ રંગ આથમી જાય છે; ક્યારેક ભડકો પાછળ મૂકી એ ભાગી જાય છે.

માનવસ્વભાવ પણ ઘરની અંદર એક સરખો રોજ 'ભગતો' નથી અને આથમતો નથી.

ભિર્મિ એવી લાકડર છે કે એ બગીચા ઉપરથી બિડીને આવી હોય તો એ ફોરમ પાથરતી પાથરતી ચાલી આવે છે.

પણ ભિર્મિ કોઈ ઉકળતી કડાઈ ઉપરથી આવતી હોય તો એ એની સાથે વરાળ લેતી આવે છે.

એટલે માનવીનાં રોજિંદા જીવન-સંગીતમાં જિંચા નીચા સ્વર લાગે એનાથી ડરી જવાની જરૂર નથી.

આપણા સહુ ઉપર કોઈકવાર ગ્લાનિનું ટાહું મોળું ફરી વળે છે. એ માટે ક્યારેક તંદુરસ્તીની ગેરહાજરી જવાબદાર હોય છે પણ ઘર વખતે એમ હોતું નથી.

ગ્લાનિનું મોળું પણ જીવનનું એક સ્વાભાવિક મોળું છે. મગજ પર એને અકળાવાનો પૂરેપૂરો અધિકાર છે.

એ પ્રકારની ગ્લાનિ તમારામાં આવી જાય ત્યારે એના પર બહુ વિચાર કરવા બેસી જતા નહિ.

“ આજ કેમ મને આમ વર્તાય છે ? કોઈક અમંગળ બનવાની તો આ આગાહી નથી ને ? ”

આવો ખ્યાલ તમે કરશો જ નહિ. કારણ કે, શોકનું મોળું પણ જીવનસંગીતને વધુ સુરીલું, વધુ કરુણ, વધુ માયાળુ બનાવી દે છે.

ગ્લાનિના એ સ્પર્શ વેળા તમે જરા તમારા મનને મોકળું કરશો તો તમને એક વિચિત્ર પ્રકારની પણ જંગત ના કદયાણુ માટેની ઘેરી, ઉમદા લાગણી થઈ આવશે.

તમારો કોઈ દૂર પડેલો મિત્ર તમને સાંભરશે, એની સાથે ગાળેલું યૌવન યાદ આવશે. સાધારણ રીતે સાવ સામાન્ય લાગતી અવસ્થા તમને એવે વખતે દર્દમય લાગશે.

જે માણસોને તમે ખાસ ઓળખતા નથી એ માણસોની કોઈક વાત તમારા ગળે ખાઝી વળશે.

સ્વાભાવિક ગ્લાનિના મોજની અસર આવી હોય છે. એ નિશ્વાસો લઈ આવનારું મોળું જરૂર હોય છે. મોટું કામ ન કરવાની ‘ પ્રેરણા ’ આપનારી એની હવા હોય છે છતાં ય માનસની આગળ તો એ જીવનનો નકશો ધરી દે છે જ.

આ પ્રકારનું ગ્લાનિનું મોળું ગહુ લાંબું ચાલતું નથી. આ મોળું એ કોઈ ખીમારી નથી, એટલે એનો ઉપચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. એની મેળે જ એ આવું હું, ત્યાં ચાલ્યું જાય છે.

જેઓ ભિર્મિ સાથે વધુ ખેલ ખેલે છે એના પર આવાં મોઢાં વધુ ચડી આવે છે. જેમનામાં ચિંતન કરવાની શક્તિ છે એમના પર આ પ્રકારની કૂંક લાગ્યા કરે છે. જેમની બુદ્ધિ બહુ ખીલેલી હોતી નથી, જેમને ભિર્મિ સાથે ખાસ વહેવાર નથી એમને આ પ્રકારનો 'બુવાળ' અનુભવાનો મળતો નથી.

માનવજીવન એવી રીતે આગળ જાય છે કે એને એ આગે જવા વિના ચેન પડતું જ નથી.

આજે આપણી આસપાસ લયાનક સંહાર ચાલી રહ્યો છે તોય આપણે શેનો વિચાર કરીએ છીએ ? કોઈ રચનાત્મક કાર્યનો, એવી કોઈ યોજનાનો.

કારણ કે, માનવી એનાં ઊંડાણની અંદર એમ જાણતો હોય છે કે સંહાર એ કાંઈ જીવનભર નભાવી શકાય એવો દાવ નથી.

સંહારને એક ક્ષણે તો એની લયાનક લીલા આટોપી લેવી પડશે જ.

એટલે તો યુદ્ધ પછીની યોજનાઓ યુદ્ધ વચ્ચે અવતાર લે છે.

વેરાનમાં ચાલતાં ચાલતાં માણસ થાકી જાય છે. જળાશય નજરે પડતું નથી. એને તરસ કંકડીને લાગી છે.

માણસ જીવનનાં વેરાનમાં ચાલતો જ રહે છે, એવી આશાથી કે જોખાઓ ભરી એને પાણી મળી જશે.

એને રાહત મળવાની છે એ શ્રદ્ધા રાખીને એ વેરાનની હાડમારી સહન કરી લે છે.

અને એ પછી એને જ્યારે જળ મળે છે ત્યારે એની વેરાનની આપત્તિઓને એ વિસારે પાડી દે છે.

માણસની આ શક્તિ કોઈ હણી શક્યું નથી. એ શક્તિ ઉપર તો આખો માનવધર્મિહાસ રચાયો છે.

૩૦

વીણાનો વારસો

એ કલાકારના જીવનનો દીવો ઘેરાણો હતો. એના જિજ્ઞાસા આગળ માનવીઓનું એક સૂમખું એકઠું થયું હતું.

કલાકારની આંખ ખીડાએલી હતી. એ આંખ ક્યાં ગઈ હતી ? આજની નિંદ્રા નવી જાતની લાગતી હતી.

કલાકારનો પુત્ર જિજ્ઞાસા પર બેઠો હતો. બાપનો દેહ એ એના કુમળા હાથથી પંખાળી રહ્યો હતો.

ત્યાં હાજર થએલા સહુ એમ માનતા હતા કે કલાકાર એમની પાછળ પુષ્કળ દોલત રાખી જતા હતા.

પણ એ ભેદ હજી સમજાયો નહોતો. કલાકારના પુત્રના મગજમાં દોલતનો કોઈ અંકારો અંકતો નહોતો.

પુત્રના મગજને તો પિતાએ વીણાની જે સાધના કરી હતી એ જ બધું સાંભરતું હતું.

થોડા સમય ગયો અને કલાકારે એની આંખ ઉઘાડી. એમની આબુખાબુના માનવીઓ તરત એમની પાસે ગયા.

એકઠા થયેલાઓ દુનિયાદારીમાં જ વધુ સમજનારા હતા. એટલે તેઓને લાગ્યું કે હવે એ મરી જતા કલાકાર એમની સંપત્તિની જાણ કરાવશે.

કલાકારનો અવાજ ડુંધાતો હતો, પણ એમની આંખો કાશ્મીરના તળાવની જેમ ચળકતી હતી.

કલાકારે ફૂંચી લણી આંગળી ચીંધી.

“ મારી પાછળ હું મોટામાં મોટો વારસો મૂકતો જાઉં છું. ફૂંચી ઉઘાડજે એટલે તમને એ મળી જશે. ”

પુત્રને એમણે પાસે બોલાવ્યો અને વધુ વાત થાય એ પહેલાં તો એમનો જીવ નીકળી ગયો.

પછી તો એમની મૃત્યુક્રિયા થઈ અને કલાકાર જમીનમાં પોદી ગયો.

વારસો મૂકી ગયાની વાત ખુદી કરતી પેલી ફૂંચી પછી ચમકી ગઈ.

મોટું કબાટ હતું. લાગતાવળગતાઓએ પુત્રને એ કબાટ ઉઘાડવાનું કહ્યું. તેઓની આતુરતાનો અંત આવતો લાગ્યો.

પુત્રે કબાટ ઉઘાડ્યું. આલીશાન કબાટ હતું અને અંદર માત્ર એક વીણા પડેલી હતી.

લાગતાવળગતાઓના મોઢામાંથી વિચિત્ર ઉચ્ચારો નીકળી પડ્યા. પુત્રના મુખ પર ઝલક આવી.

પિતાએ એને માટે વારસો મૂક્યો હતો: સંસ્કારનો, કલાનો. જેને લીધે તેમની પેઢી મશહૂર બની હતી એ વીણા બાપે પાછળ રાખી દીધી હતી.

પુત્રે એ વીણાને હાથમાં લીધી, પૂરા માન સાથે એ વીણાને એણે નમન કર્યું.

અને નખલી પહેરી અણે એ વીણાને છેડી.

વરસોના સંસ્કાર એમાં સૂતા હતા, એ અંકારથી બગી ઊઠ્યા.

લાગતાવળગતાઓ, વહેવારના શોળીનો નિશ્વાસ નાખી ચાલતા થયા.

પણ એ પુત્રે તો એના ઉમળકાને વીણાની આબુ-બાબુ કરતો કરી દીધો.

એ જ તાર. એ જ સાજની નકસી. એ જ અત્તરની સુવાસ. એ જ જગતને કલાવિહાર કરાવતી સ્વરનાડી.

આ આખો કિસ્સો સમજાવી નાંચ છે કે જેઓ પોતાની પાછળ માત્ર દોલત મૂકતા નાંચ છે એ વારસો બહુ અભિમાન લેવા જેવો હોતો નથી.

કેટલીકવાર તો એ પ્રકારના વારસાને કારણે કેટલાયે જુવાનીયાઓનાં જીવન ખારાં બની ગયાં છે.

માત્ર ધનના વારસાને કારણે કેટલાયે જુવાનીયાઓનો પુરુષાર્થ જન્મ્યા પહેલાં મૃત્યુ પામ્યો છે.

જેઓ પોતાના આજથી દુનિયાના કાન ભરતા નથી, જેઓ પોતાની આવડત, પોતાનું સાહસ અને પોતાના કાર્યથી જગતમાં જગ્યા કરતા નથી, તેવાઓ ભલે મહેલમાં રહેતા પણ તેઓનો એ મહેલ તેમને મળેલી એક બક્ષિસ છે, તેમને મળેલી દયાલોટ છે.

દોલત આજે ઇન્સાનને ઇન્સાનિયત આપતી નથી, ઇન્સાન દોલતને અર્થ અપાવે છે.

જેઓને વારસામાં લક્ષ્મી મળી છે અને જેઓ કાંઈ પણ કાર્ય કર્યા વિના એ લક્ષ્મીને સલામ ભર્યા કરે છે, તેઓને આજે ભલે થોડુંઘણું માન મળતું પણ આવતી કાલની દુનિયામાં તેઓની ખાસ કિંમત નહિ હોય.

૩૧

રંગીલો પાનવાળો

શક્તિનો ઝબકારો કોઈ મોટી હોદ્દાવાળી પુરશી
પરથી જ વારેવારે ઝબક્યા કરે છે એમ માનશો જ નહિ.

ઝૂંપડાની અંદર કોઈ મહાન યોગીનો જન્મ થાય છે
એમ વ્યાપારની ઝૂંપડીમાંથી કોઈ જાણુવા જેવું મસ્તક
બહાર પડે છે.

મેદાન મળે એના પર પગ ટેકવીને પોતાની શક્તિથી
મેદાનને ઉજમાળી દેવું એ કામ જે કોઈ કરે એનું માન
આપણે કરવું જ જોઈએ.

એક નાનકડા માનવીનો કિસ્સો કહું. એની પાસે ૩૦
રૂપિયાથી વધારે મૂડી નથી. એની પાસે કોઈ કચેરી નથી.
એની પાસે કોઈ લાગવગ નથી, એની પાસે કોઈ ભણતરની
પદવી નથી.

એક નાનકડી ખોલી છે, પોતાની રોટી પકાવી લેવા
માટેની જૂજ સામગ્રી છે પણ આ નાનો માનવી કાંઈક
કરવા માગે છે.

એને વિચાર આવે છે કે આજકાલ બનારસી અને
મથાઈ પાનપટ્ટીનો શોખ ઠેરઠેર ફેલાયેલો છે.

આવી પાનની પટ્ટી મુંબઈમાં તો મળતી જ રહે છે. પણ મુંબઈ જતા આવતા માણસોને આવા પાનની તલપ લાગે તો તેઓ શું કરતા હશે ?

એની યોજનાને એ મગજમાં વધુ ને વધુ આકાર આપે છે.

સ્ટેશન ઉપર અને ચાલતી ટ્રેને હું મારી સફાઈદાર પાનની પટ્ટી પીરસું તો !

પોતે કાબેલ છે એટલે વિચાર કરે છે. શેરબજાર, ઝવેરીબજાર અને દુકાનો પર બેસતા માણસોને બનારસી અથવા મધાઈ પાન ખાવાનો શોખ છે. એમને એ ખાવાની આદત પડી ગઈ છે. પણ આ આદતને તેઓ માન આપે છે, જ્યારે તેઓ મુંબઈ પહોંચે છે ત્યારે.

એ માનવી એના મગજને આગળ ચલાવે છે.

સવારના દસથી તે બપોરના એક સુધી ધંધો કરવો કારણ કે ઉતારુઓને ભૂખે પેટે પાન ખાવાની મજા આવતી નથી પાનની પટ્ટી જમ્યા પછી આકર્ષણ જમાવી નાણે છે.

આ કારણે પાન વેચનારો આજ સમય પોતા પાસે રાખવાની ગણતરી કરે છે અને એટલો સમય જ પાન વેચવા એવો નિર્ણય કરે છે.

ખીજતો પાનની પટ્ટી વેચે છે, એ પાનને ધરાબર સ્વચ્છ કરવામાં આવતાં હોતાં નથી. એની અંદર ગમે તેસ મસાલો ફેંકવામાં આવે છે.

આ બિરાદર એના એકેયએક પાનને પોતાના હાથથી સ્વચ્છ કરવાની તૈયારી કરે છે, પાનની સારામાં સારી જાત હાથ કરવાની ત્રેવડ કરે છે, અને એની અંદર સોપારી પણ સારી જાતની રાખવાની હોંશ કેળવે છે.

અને પાનની થાળી ચકચકીત ડોકરની એ મેળવે છે. એના પર એ પાનની પટ્ટીઓ ગોઠવે છે. પાનની પટ્ટીઓ ઉપર એ તાબાં ગુલાબનાં ફૂલો મૂકી રાખે છે અને એના ગજવાની અંદર ઉમઢા તમાકુની શીશી રાખે છે.

પહેલેથી જ એ એનો પાન વેચવાનો ધંધો આ રીતે શરૂ કરે છે. સૌની, એની થાળી પર નજર જાય છે અને થાળીની અંદર જે રીતે પાનની પટ્ટી ગોઠવવામાં આવી છે એમાં આમંત્રણની શક્તિ ભરેલી લાગે છે.

આઠ દસ દિવસમાં તો આ લૈયાની પાનની પટ્ટી શોખીનોની વાતચીતમાં આવી પડે છે.

આ જમાનામાં ઘેરથી તરત જમીને પાન ખાવાનો વખત પણ ક્યાં મળતો હોય છે એટલે આ તૈયાર પાનની પટ્ટી સમય બચાવવાની એક તરકીબ તરીકે પણ જાહેર કરવામાં આવે છે.

આ પાન વેચનારો સારા સંવાદો રજૂ કરી શકે છે. શહેરના ગખપાથી એ વાકેફ રહે છે, છળીઘરમાં ચાલતાં ચિત્રોનો અભિપ્રાય આપી જાણે છે, અને રાજકારણની રમૂજ પણ એ મેળવે છે.

રંગીલા પાનવાળો

[૧૧૭]

આ રીતે એનું પાન આપતાં એ એની હાજરીનો સ્વાદ પણ મૂકતો જાય છે.

આને આ પાનવાળો મોટો ધંધો કરે છે અને ખાલી પાનપટ્ટીમાંથી ઘર મહિને દોઢસો રૂપિયાની કમાણી કરે છે.

વેચનારો લેયો છે અને વેચવાની ચીજ પાન છે એમ માનીને તમે આ કિસ્સાની કિંમત જરાય ઓછી ન આંકતા. મહાન વેપારો વચ્ચેનો પણ આ મહત્વનો રહેલો છે.

પોતાની ચીજ જરાજર ગાજતી કરવાની જેનામાં હોંશ છે, વેપાર માટેના જેનામાં નિષ્ઠા છે, એ માનવી કેવું પરિણામ લાવી શકે છે એ આનાથી જરાજર સમજશે.

આ લેયાએ પહેલેથી જ સાધારણ પાન મેળવ્યાં હોત, હલકી સોપારી હાથ કરી હોત તો એનો નાનકડો ધંધો પણ ખેસી ગયો હોત !

એણે મસ્તક વાપરી પાન વેચવા માટેનો સમય અને પાનના શોખીનોનું માનસશાસ્ત્ર જાણી લીધાં એ એની આવડત જ કહેવાય !

પાન વેચનારો પંદર વીસ રૂપિયા જ કમાય એમ પણ એ માનતો નહોતો. એણે દોઢસો રૂપિયાની કમાણી કરવા માંડી, એની પાછળ એ એની માટેની દ્રાજ લેવાની શક્તિ પથરાએલી હતી.

હું તો માનું છું કે, આવા માનવીઓ આપણને વ્યાપારીશક્તિ માટે જે કંઈ સમજાવી જાય છે એનું માપ

[૧૧૮]

આપની સેવામાં

કાઢવું મુશ્કેલ છે. પાનની એક નાનકડી રકાળી ત્રણ ચાર કલાકમાં ફરીને આટલો વેપાર કરી આવે તો એનો અર્થ એ જ કે એ રકાળીનો ફેરવનારો વેપારનો કસળ જાણનારો છે.

હું તો એની પાસેથી ઘણી વાતો શીખ્યો છું, એટલે જ તમને એના આ કિસ્સામાં સંડોવ્યા છે.

૩૨

લાગણીનો વહીવટ

ઘરની અંદરની શાંતિને પણ કેળવવી પડે છે. ભિંની વ્યવસ્થા આ કામ પાર પાડી શકે છે. જેઓ પાસે રહે છે તેઓના ગુસ્સા પણ પાસે જ રહેતા હોય છે. એક ઘરની અંદર રહેતું કુટુંબ એક બીજા પર ક્યારેક મગજ ગુમાવે છે કારણ કે તેઓ સમજે છે કે એમ કરવાનો તેમને અધિકાર છે. કેટલીકવાર આવા અઘડા એ વધુ પડતા હેતુ પરિણામ હોય છે.

અઘડો સાવ ક્ષુદ્રક હોય પણ લાગણી ન્યારે તીખી બની ગઈ હોય ત્યારે અણધારી આગ ફાટી નીકળે છે. મગજનો કાબૂ જાય છે અને અણધાર્યું તોફાન ઊતરી પડે છે. આ તોફાન લાંબુ ચાલતું નથી પણ એવી ઉગ્ર હાલતમાં

જે કાંઈ બની જાય છે એના લિસોટા આખા ઘરને ભોગવવા પડે છે અને ક્યારેક તો આ કારણે કુટુંબની અંદર ફાટફૂટ પડે છે.

લાગણીએ દોડવેલા આ પથ્થરો છે. તમે ટેકરો ચડી રહ્યા હો અને ઉપરથી કોઈ પથ્થર દોડવે તો એ પથ્થર ભયાનક બની કૂદતો નાચતો તમારા પર ફેલી આવે છે. પણ તમારામાં સાચી ક્ષણે એ નેમ ચુકાવી દેવાની શક્તિ હોય તો તમને નુકસાન કર્યા વિના અવાજ કરીને એ નીચે ચાલ્યો જાય છે, નકામો બની જાય છે.

કચેરીની અંદર વ્યવસ્થા રાખવામાં જેટલી કાબેલિયત રાખવી પડે છે એના કરતાં ય કાયાની અંદર કામ કરતી લાગણીએને બરાબર રાખવાનું કામ જરાય સહેલું નથી. એ તંત્ર પણ યોગ્ય વહીવટ માગે છે, યોજના માગે છે, ગમ ખાવાની શક્તિ માગે છે.

આપણું જીવન ભવ્ય ન હોય, આપણી પરિસ્થિતિ સામાન્ય હોય તો ય આપણે એકબીજાને આપણી સરળતાથી નવાજી શકીએ છીએ.

હેતને છાપરે ચડી પોકારવાની જરૂર નથી પણ હેતને ખંસીતું નમાણું રૂપ જરૂર આપી શકાય છે, ખંસી જેવા મધુર સ્વરે હેતને હરતુંફરતું કરી શકાય છે. ઘરના કોઈ જણને અમુક શોખ હોય તો એ શોખનો યોગ્ય ક્ષણે સ્વીકાર કરવામાં એ શોખીન જણના વિકાસમાં વધારો થાય છે, એને એનું ઘર રહેવા જેવું લાગે છે.

આજનાં ઘરો લાંગવા માંડ્યાં છે કારણ કે એકેએક જણ ધાર્યું કરવા માગે છે. એક બીજાની વલણને સમજવાની અનિચ્છા હાખવે છે. ઘર એ જાતજાતની લાગણીઓની કુસ્તી કરવા માટેનો અખાડો છે એમ તેઓ ધારી લે છે.

પરિણામે નાનો જણ ઘરની બહાર નીકળી જાય છે, અલોપ થઈ જાય છે અને મોટો જણ અખબારની કચેરીમાં જઈ જાહેરખબર આપે છે અને નાનેરા જણને મનાવી લેવા માટેના શબ્દો પ્રસિદ્ધ કરે છે.

અખબારની અંદર પ્રસિદ્ધ કરતાં પહેલાં આ પ્રકારના શબ્દો જો ઘરની અંદર જાગ્યા હોત તો આ બધી ઉપાધિમાંથી આખું ઘર બચી ગયું હોત !

ઘરની અંદર રહેતાં સહુને, પોતપોતાનાં વ્યક્તિત્વનો અંકાર જાણવો ગમે છે. પતિ બહારની દુનિયામાં દિગ્વિજય કરીને આવ્યો હોય પણ એની પત્ની એની કદર કરતી નથી હોતી તો એનું મન ખાડું થઈ જાય છે. એજ રીતે પિતા અને પુત્ર, ભાઈ અને ભાઈ બાધા વચ્ચે એક બીજાની શક્તિ માટેનો ઉમળકો વસવો જોઈએ.

એક કિસ્સો યાદ આવે છે. ભૂતકાળના એ દિવસો હતા. ત્યારે રજપૂતો પરાક્રમની પાંખ પર એમનાં નામો લખાવવાની ઉમેદ રાખતા.

એક રજપૂત બુઝર્ગ થયા હતા. ઘોડીની પીઠ પર બેસી એમણે પરાક્રમનો ખરાબર પીછો કરી જાણ્યો હતો અને ઘોડીએ બેસી એમણે બહાદુરીને પોતાની બનાવી

હતી. એમની વય મોટી થવા લાગી. એઓ ખુઝર્ગ થયા. શરીર પર કરચલીઓ પડી ગઈ. મેદાનને બદલે ઢોલીઆ પર જીવન જીવવાનો સમય આવી ગયો.

એમની આંખના ખૂણામાં ચમકાર હતો, એ જે જીવન જીવ્યા હતા એની એ ઉજળી લીટીઓ હતી. એમના એક પુત્ર હતા. પુત્રને એમણે તાલિમ આપી પણ પુત્રનાં પરાક્રમનો કોઈ કિસ્સો સાંભળવાની એમની ઈચ્છા હતી.

અને એ ગામનાં પાદર પર એક વિકરાળ માણસખાઉ દીપડાનાં વાવડ આવ્યા. એ દીપડો એટલો ચળરાક હતો કે શિકારની કોઈ નેમ પર એ આવતો નહોતો.

એ દીપડાએ ઢોરોને ખતમ કરવાની અને માણસોને પણ ફાડી ખાવાની પ્રવૃત્તિ આદરી દીધી હતી.

એક સાંજે એ ખુઝર્ગ રજપૂતના એકના એક પુત્ર ગામની બહાર ફરતા હતા. સૂરજ ડૂબી ગયા પછી પણ એમણે ક્યારું ક્યારું. એમના હાથમાં કડિયાળી એક ડાંગ હતી.

એ બરાબર એક ઝાડ આગળથી પસાર થતા હતા ત્યાં સામેના તળાવ આગળ એમણે કાંઈક જોયું. એ આકાર લપાઈને એમના લણી આવતો એમને લાગ્યો. કાંઈક ચક્રમક થતું હતું. એમને ખ્યાલ આવી ગયો કે નામી માણસખાઉ દીપડો જ એમના પર ચડાઈ લાવી રહ્યો હતો.

આ વિચાર વધુ થંભે એ પહેલાં તો એમની સામે એ વિકરાળ જીનવર આવી પડ્યું—ને એમણે હવામાં ફેરવીને કડિયાળી ડાંગ દીપડાના માથા પર ઝીંકી.

લયાનક મારામારી થઈ. દીપડાની ચપળતા અને લાઠીની વીજળી બન્ને ટકરાયાં. લાઠીની વીજળી જીતી ગઈ. દીપડો હેઠો પડ્યો.

—અને અનેક ઘાવ લઈને પુત્ર ઘેર આવ્યો. પિતાએ એ દ્રશ્ય જોયું. આખી વાત સાંભળીને પિતાની ખાંધેલી છાતી પરની કસ તૂટી ગઈ. એની છાતી ઊંચી ગઈ. એ ખોલી ઊઠ્યા.

“હવે હું ભલે મરું. મારો દીકરો સિંહનું બન્યું જ છે.”

એ પુત્રને આ વાક્ય વારસા તરીકે બાળવી રાખવા જેવું લાગ્યું. જગત આખું એની કદર કરત કે ન કરત પણ એના આપુએ એની કદર કરી એ વિચારથી એનું જીવન એને જીવવા જેવું લાગ્યું.

આજે ન બને એવો આ કિસ્સો છે પણ એના પરથી આપણે આ મુદ્દો સમજવાનો છે કે માનવીને એનાં પોતાનાં માણસો પાસેથી કોઈ ક્ષણે કોઈ ભેટ જોઈતી હોય છે.

જેમ રજપૂત વીરની સામે દીપડો આવ્યો એમ આજે નવાનોળા પ્રશ્નો દીપડાની જેમ જ માનવીને રંજાડવા કૂદી આવે છે; એવે વખતે જ્યોતે એ “જનવર” ને પૂડું કરે છે એનો પુરુષાર્થ આગળ આવે છે. આવા પુરુષાર્થનો સ્વીકાર ધરનાં માણસો કરે તો આનંદનું મોજું ઊછળી પડે છે.

૩૩

મગજનો બળવો

બળવો હિંદુસ્તાનમાં થાય છે. ધરતીના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી બળવો થયા કરતો હોય છે. આવા બળવાઓની માહિતી ઇતિહાસ આપ્યા જ કરતો હોય છે. અબખારે એનાં મથાળાંથી બળવાની આગનો પરિચય આપતાં રહે છે.

પણ એક બળવાની માહિતી સાધારણ રીતે ફેલાવો પામતી નથી. એ બળવો બરાબર બનતો રહે છે પણ એની જાણ ખાસ થતી નથી.

એવો બળવો કયાં જાગે છે ?

એવો બળવો માણસના મગજની અંદર જાગે છે. અને એ બળવો જ્યારે ફાટી નીકળે છે ત્યારે માનસને જ બરાબર એનો કાળુ લઈ લેવો પડે છે.

મગજમાં આવું યુદ્ધ ફાટી નીકળે ત્યારે પાંચમી કતારનું કાળું કામ કોણ કરે છે ?

મગજની અંદરની ઉપાધિ પાંચમી કતારનો બોલો સંભાળે છે અને એ ઉપાધિ માણસને લાંગી નાખવામાં સહાય કરે છે.

ઉપાધિ એની પાસે જાતજાતનાં છૂપાં શસ્ત્રો સાચવે છે. એકવાર મગજનો કબજો લીધા પછી ઉપાધિ એની પચાવી પાડેલી જગ્યા માટે જળરી લડાલડી કરે છે. ઉપાધિનાં છૂપાં શસ્ત્રો તરીકે બીકને બરાબર ઝાળખાવી શકાય તેમ છે. કોઈપણ નિર્ણય લેવા બાબતનો સંકોચ એ પણ એનું છૂપું શસ્ત્ર છે.

ઉપાધિ કોની સામે હાર ખાઈ જાય છે? જેઓ ઉપાધિના બળવાને બરાબર ઢાળી દઈ શકે છે, ‘તને હું જોઈ લઈશ’ એવી વૃત્તિથી જેઓ ઉપાધિ સામે મોરચો ઊભો કરે છે તેઓનો માર્ગ રૂંધાતો અટકી જાય છે.

ઉપાધિને જો તમે તમારા મગજમાં ઘર કરવા દેશો તો તમે તમારા મોટામાં મોટા દુશ્મનને ઘર દેખાડી દીધું એમ જ કહી શકાશે.

કારણ કે એના વસવાટ પછી તમારી સ્મરણશક્તિ કચકાં ખાવા માંડશે, તમે અથરા થઈ જશો, તમારી બોલી થોથાશે, તમે શરમાતા જગતમાં ફર્યા કરશો, ખરે વખતે તમારે જે યાદ રાખવાનું હતું એ યાદ નહિ રહે, તમારી મુલાકાત વખતે તમારે જે મુદ્દો બીજાને બરાબર કહેવાનો હતો એ મુદ્દો જ કહેવાતો રહી જશે અથવા એવી રીતે એ રજૂ થશે કે પાછળથી તમને એ માટે પસ્તાવો થશે. ટૂંકામાં તમારી શક્તિમાંથી તમારો વિશ્વાસ ઊડી જશે.

તમારું મગજ એ તમારી જીવન સવારીનો અસવાર છે. એ મગજમાં અધાધૂંધી ભરી હશે તો તમારી સવારી

ન જવાનું હશે ત્યાં જઈ પહોંચશે અને જળરી ખલેલ પાડશે.

અસવાર જે કુશળ ન હોય તો કઝાડું જનવર એને તરત જ ઉથલાવી નાખે છે પણ અસવાર સાબૂત હોય તો અધને પણ અસવારના વિચાર પ્રમાણે જ ચાલ ચાલવી પડે છે.

જિંદગીને તમે માણુકી ઘોડી જેવી કદખી લેજો. અને એને કઝાડાં જનવર જેવી પણ કદખી લેજો. તમારા માનસની 'રાંગ'માં જે જિંદગી ઝરાળર આવી જશે તો તમને રેવાળ ચાલનો આનંદ મળશે.

એટલે તમારા વિચારો બળવાન હશે તો તમારી જીવનની ક્યને બળવાન બનવું પડશે.

કેટલાક માણસોને એમનાં મુખ મચડવાની આદત પડી ગઈ હોય છે. એ મુખ અમસ્થું સારું છે, પણ વારે-વારે એનાં મુખનાં રનાયુઓ ખેંચાયા કરે છે. મુખ મચડાય છે અને એ ચહેરો કદરૂપો બની જાય છે.

આમ કોણુ કરે છે ? મગજની અંદરના નબળા વિચારો. ઉપાધિની માળા દ્રેશ્વનારાઓ આ રીતે એમના સુંદર મુખને બગાડી નાખે છે.

વિચારોમાં કમળની પાંદડી ઊઘડતી હશે તો વર્તનમાં જરૂર એ કમળની પાંદડી એક દિવસ ઊઘડી પડશે.

ચિંતનમાં ધૂપદાનીની સુવાસ જલતી હશે તો તમારાં નાનાં મોટાં કામો આસપાસ એ ધૂપદાની ફરતી રહેશે.

૩૪

ઈન્સાનની ઉડાન

આજે વહેલી સવારે પરાંની ગાડીમાં બેસીને કામ પર મુંબઈ આવતો હતો. ગાડી ભરેલી હતી. પણ આ ગાડીમાં જરા જુદી જાતનાં ઉતારુઓ હતાં. એ ઉતારુઓના વેશમાં કોઈ ભલકો નજરે પડતો નહોતો પણ તેમનાં મુખ ઉપર એક પ્રકારનું ગૌરવ દેખાતું હતું.

સવારથી સાંજ સુધી કામ કરનારાઓના ચહેરા ઉપર જે ગૌરવની છાપ પડી રહે છે એ છાપ એમના પર હતી.

આજની ટાઢમાં વહેલી સવારનું આ કામકાજ તેમને આકરું નહોતું લાગતું ?

તેમની વાતો ઉપરથી એમ મને જાણવાનું મળ્યું કે તેઓ કામ પર વહેલા જતાં એનું 'લાયક' અભિમાન તેમને થતું હતું.

સવારનો સમય કામ માટેનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ સમય છે. માણસ વહેલો જાગે, તૈયાર થાય અને કામ માટે ઘર છોડે એ આખી ક્રિયા માણસને મહેતવ આપનારી બની રહે છે.

ગૃહિણીને પણ આ આખી ક્રિયામાં રસ રહે છે કારણ

કે વહેલો જનારો આદમી એની સાથે રાજી લેતો આવે છે એટલે તો ગૃહિણી પણ પતિને કામ પર મોકલાવવા માટેની ક્રિયામાં બરાબર સહકાર આપે છે.

પુરુષનું આ પ્રકારનું મહત્ત્વ-એની સામે કોઈ મહિલા મંડળે વાંધો ઉઠાવવો ન જોઈએ.

અને હું તો આ આપણું સામાન્ય ઘરોની અંદરની વાત કરું છું.

હિંદુસ્તાનમાં આ રીતે મોટો વર્ગ પુરુષોનો-વહેલી સવારથી કામ પર જાય છે એમનો પરિચય આપવા પ્રયત્ન કરું છું.

પરાંની ચાલતી ગાડીએ આ બધા માણસો શી વાતો કરતા હતા ? ઘણાંબરા તેમનાં કામની વાતો કરતા હતા.

કચેરીમાં, કારખાનામાં, પેટીમાં ગમે ત્યાં જઈ તેઓ તેમનાં જીવનની ભાતને જાળવી રાખતા હતા.

“હું તો મારા મેજ પર વહેલો બેસી જાઉં છું અને એકદમ મારાં કામનો નિકાલ લાવું છું. બપોર પહેલાં તો હું અગત્યનાં કાગળીઆનો ફેંસલો બોલાવી દઉં છું.”

રોજિંદા કામ માટે આટલી હિંમત જીભ પર આવતી હતી એનું એક કારણ સવારનો સમય હોય એમ મને લાગ્યું.

બીજાએ કહ્યું: “હું કારખાનામાં જાઉં છું ને યંત્રો મને જોઈ રાજી થયાં હોય એમ તરત ચાલવા લાગે છે.”

આ રીતે કામ માટેનો ઉમળકો મેં મારા કાને સાંભળ્યો.

મને વિચાર આવ્યો કે આવી હોંશને કારણે જ જગતનું તંત્ર ચાલતું હતું.

અને મને બીજું ચિત્ર પણ દેખાયું. આવા માણસો કામ પર જતા હતા ત્યારે કેટલાક માનવીઓ પલંગમાં સૂતા હતા.

સૂરજ ઊગી જાય અને ઘરની અંદર તીખો તડકો દાખલ થઈ જાય પછી તેઓ એમનાં સ્વરૂપમાં માંડમાંડ આવતા હતા.

એમના આગસની યાદ ડાંખ દે એવી હતી, કામ માટેનું ગૌરવ તેઓ માણી શકતા નહોતા એ તેમની કમનગ્રીબી હતી એમ મને આ વહેલી સવારે લાગ્યું.

સૂરજ ઊગ્યા પછી પથારીમાં પડી રહેનારાઓ એમની શક્તિને નાહક ઊંઘતી રાખે છે.

તડકા પછી જે હવા મળે છે એમાં એટલી તાજગી હોતી નથી.

અને એટલે એવા આગસ માણસોનો દિવસ જ ખોટી રીતે ઊગે છે.

વહેલી સવારે તમે જાગો તો આપોઆપ તમને 'કાંઈક' કરવાની સ્ફૂરણા થશે.

સવારનો સમય એવો હોય છે કે માનવીની કામ કરવાની શક્તિને એ બમણી બનાવી દે છે.

સવારના નવથી તે બાર વાગ્યા સુધી જે કામ કરી શકાય છે એ કામ રમતમાં બની જતું લાગે છે.

કારણ કે ઊંઘ્યા પછી જાગીને તમે જે કાંઈ પહેલું કરો એની પર તમારું તાબુ મગજ અડકી જાય છે.

કેટલાકો ઘરની અંદરથી મોડા મોડા બહાર નીકળે છે ત્યારે ઘણાઓએ તો એમના કામની જમા બાબત ભરી દીધેલી હોય છે.

જેઓ કોઈ કામ કરતા નથી એ માણસો સવારે જાગીને અભિમાન શેને માટે લઈ શકે ?

યોગ્ય કામ વિનાનો માનવી કપાએલી પાંખના પંખી જેવો છે. પાંખ વિનાનું પંખી ભલે ચારો કરી શકતું હોય પણ એને એ ચારો માણવા જેવો નહિ લાગે.

તમે વહેલી સવારે કાબરોને ઊડતાં દીઠી છે ? એ કાબરો વહેલી સવારે ચાર છ માઈલ દૂર એનો ખોરાક શોધવા જાય છે.

એ જ રીતે બીજાં પક્ષીઓ પણ વહેલાં જાગી જાય છે કારણ કે તેમને કુદરતે એ જાતની ખોરાક શોધવા માટેની જવાબદારી સોંપી છે.

કીડી અને મકોડા પણ આ રીતે સવારથી જ કામ પર લાગી જાય છે.

આવી પ્રવૃત્તિ એ જીવનનું ગૌરવ છે. મધપૂડો ગણ-
ગણાટ કરે છે, કારણ કે એ કામ કરે છે અને એ કામ
કરે છે માટે એ મધ મેળવે છે.

માનવીઓએ સવારથી સાંજ સુધી પ્રવૃત્તિનું મધુર
સંગીત યજ્ઞવ્યા કરવું જ જોઈએ.

૩૫

ધીનો દીવો

ઘરની અંદર ધીનો દીવો કરવામાં આવે છે. અંધારાને
માત્ર હાંકી કાઢવા માટે એ પ્રગટાવવામાં આવતો નથી.
એના અજવાળે કામ કરવા માટે એને જલાવવામાં આવતો
નથી. ઘરની અંદર બીજાં અજવાળાં તો તેજથી ભરેલાં
રહેતાં હોય છે.

પણ ધીનો દીવો ઘરને મંદિર તરીકે ઓળખવાની
પ્રેરણા આપે છે. એ સોનેરી તેજ-લીટી સંસ્કાર માટેની
ચાકી કરતી હોય એમ લાગે છે. એ નાનકડું પ્રકાશનું
પ્રતીક, વાતાવરણને નાથવાનું કામ પાર પાડી શકે છે.

ઘરમાં આમ એકલો દીવો ઝગમગાવવાથી ઘરનો
માણસ જીવનમાં પગ જમાવે છે એમ માની લેશે નહિ.

એ દીવાએ ઊભું કરેલું વાતાવરણ પણ માનવીનો સહકાર માગે છે, માનસનો વિકાસ ચાહે છે.

આપણી માતાઓ ઘણીવાર દિલમાં વેદના રાખીને પણ સાંજ પડે ધીનો દીવો કરવાનું ચૂકતી નથી.

સંતાનો મરી પરવાર્યાં હોય, દીકરીઓ સાસરે જવાને બદલે સ્મશાને ગઈ હોય, દીકરાઓ કામે જવાને બદલે ચિતાના અંગારા પર પહોંચી ગયા હોય, આવાં દુઃખોએ માતાના મુખ પર કરચલીઓ મૂકી દીધી હોય તોય સાંજ પડે એ ઘરની અંદર ઉત્તસ રાખવા માટેના ઉમળકાને કેમ મરવા દેતી નથી ?

મા બાણે છે કે ગમે તેટલી આપત્તિઓ છતાં પણ ઘર તો ચાલવું જ જોઈએ. એનાં જે સંતાનો જીવતાં હોય એમણે જીવન જીવવું જ જોઈએ. અને જીવનની શ્રદ્ધાની આ લાગણી આ રીતે દીવાની વાટે ચડી જાય છે.

ન્યોતને અખંડ કહેવામાં આવે છે એટલે જિંદગીઓ આવે અને જાય પણ જીવનનો ઉમળકો ન્યોત રૂપે જળવાતો રહે છે.

સાંજે જાગતો અને થોડો સમય જીવી જાંઘી જતો ધીનો દીવો આ રીતે જીવનનો મહિમા સોનેરી જલથી સમજાવતો રહે છે.

હવે તમે આવા દીવા પર નજર નાખો ત્યારે આ રીતે એને ઉકેલજો. પછી તો તમે પણ તમારાં પોતાનાં નિરીક્ષણો હાથ કરી શકશો.

આ રીતે આપણે બહારની મદદ લઈ, પ્રતીકની પ્રેરણા મેળવી માનસને ઘડવા મહેનત કરીએ છીએ. પણ એ ઘડતરને અર્થ તો ત્યારે જ મળે છે જ્યારે એના પર માનવી એની પોતાની મહોર મારે છે.

ક્યારેક એમ બને છે કે મગજ ખીલવા માટે તૈયાર થએલું હોય છે, બગીચાની જેમ ખીલી ઊઠવાની એનામાં શક્તિ ભરેલી હોય છે પણ એ બાગ ખીલતો થાય એ પહેલાં એને ઉજ્જડ કરી દેવામાં આવે છે.

શાથી ? મગજને નાહક ઠોલવાથી. નાહિંમતના વિચારથી, ભાવિના ડરના આંચકાઓથી.

વધુમાં વધુ આપત્તિ શી હોય ? એવી આપત્તિઓમાંથી પણ જગતના માણસોએ માર્ગ કાઢ્યો છે.

આર્થિક ભીડ ? એ કોઈ રીતે ભીડ ભાંગી જતી નથી, એની ફિકરને ઉઝેરવાથી.

આર્થિક આક્રમણને કારણે તો કેટલાકોએ એમના પુરુષાર્થને બેઠો કર્યો છે અને મેદાન પર ઉતરી એવા માણસોએ એમની ઝંઝૂમવાની શક્તિથી જગતને ચક્રિત કરેલ છે.

આજની ગરીબાઈ અને આજની શ્રીમંતાઈ-એ કાંઈ કુદરતના જ કાનૂનો નથી-સામાજિક વ્યવસ્થાની અંધાધૂંધીનું એ પરિણામ હોય છે.

બીજી બીકો તમને શીદને ખીલડાવે છે ? તમને લાગે છે કે દુનિયાના નવા પલટાઓમાં તમારું શું થશે ?

આવો ડર કોણ રાખે ? જેણે કંઈ કર્યું ન હોય અને જેણે માખી જ મારી હોય.

જે તમે તમારાથી આજળ આવ્યા હોશો, તમે તમારા ઘડતરને જાણ્યું હશે, કેળવ્યું હશે તો તમારી જગ્યા ગમે તે જમાનામાં થઈ જ રહેવાની.

અને ધારો કે તમે તમારા ઘડતરમાં પાછળ રહી ગયા હો તો ય ગભરાઈ જશો નહિ.

આજથી જ તમારા ઘડતરના મુદ્દાને હાથમાં લ્યો તો દરરોજ તમારો 'ઉછેર' તમને નવી નવી વાતો સમજાવતો રહેશે, નવી સમજણ આપતો રહેશે, નવું બળ આપતો રહેશે.

તમારી જીવાન વય પૂરી થતી હોય તો ઉતાવળ કરી એ અવસ્થાનું અવસાનગીત ગાશો નહિ. જીવાની એ એકલા શરીરનું જ સંગીત નથી.

જીવાની તમારા ઉમંગકામાં જળવાઈ રહે છે. તમારા જીવસાની છોળ પર એ નાચતી રહે છે. તમારી વલણ સાથે કુવારાનાં પાણીની શેડ ઉપર લીંબુ ફૂટે એમ ફૂટતી રહે છે.

મૃત્યુનો વિચાર તમને કોઈવાર સતાવે છે ? એનો ડર તમને હિરાન કરે છે ?

મૃત્યુ આવે એ પહેલાં એનો ડર શા માટે ? ડર રાખવાથી કોઈ અવસ્થાને દૂર રાખી શકાતી નથી.

ધીના દીવાની સામે આંખ માંડોને ! એનું આયુષ્ય કલાકોનું હોય છે પણ એની ઝલક કેવી હોય છે ?

એ અતિ નાનકડા દીવાને જ તમારો ગુરુ બનાવે ને !

તમારાં માનસનાં અંધારા એ ગુરુની સોનેરી દીક્ષા પછી જરૂર આઘાં થઈ જશે.

૩૬

વાવટાની શક્તિ

વાવટો હવામાં ફરકતો નથી અને એ નીચો રહે છે ત્યારે એનામાં જે અદ્ભુત શક્તિ ભરી છે એનો જગતને પરિચય મળતો નથી. એ જ્યાંસુધી લપેટાએલો પડેલો રહે છે ત્યાંસુધી જગત એને સલામ ભરતું નથી, એ ત્યારે જ વિનાના વસ્ત્ર જેવો બની રહે છે, પણ એ જ વાવટો જ્યારે હવામાં ફરફરાટ કરે છે, ત્યારે એની શક્તિ કેવી ખીલે છે !

તમારે પણ તમારા જીવનને વાવટાની જેમ ફરકાવી જાણવું જોઈએ. તમારી ઉપાધિની દુનિયાની અંદર ભરાઈ રહેશે, નાનીનાની વાતોમાં તમારા મનને રોકી દેશે તો તમને પગથા થવાની તક નહિ મળે. તમારા જીવનની વિગતોમાં જરૂર રસ લેશે. સરળ લાગતા તમારા દિવસોને તમે માત્ર સરળતાથી જ ઓળખતા નહિ. એ સરળતા પાછળ તમને કોઈ વસ્તુ દેખાશે, જે તમે ઊંડા જશે તો.

તમે આગળ નથી આવતા, તમારો વિકાસ થતો નથી એ વિષેના સવાલો તમને મળી જશે, તમારી આ સરળતા પાસેથી. પ્રશ્ન જાગવો સહેલો છે, એનો ઉત્તર મેળવવો કઠિન છે.

પણ જો તમે વિચાર કરતાં શીખશો તો તમને એકલા પ્રશ્નો જ સતાવ્યા કરશે નહિ. ઉત્તર પણ તમને હાથ લાગી જશે. અને આ ઉત્તરની અંદર તમારા જીવનવિકાસની ચાવી રહેલી હશે. તમારા ઉદ્ધાર માટેની એમાં કળી છુપા-એલી હશે. એ કળીને ફૂલ કરવાની શક્તિ હાથ કરવાનું કામ પછી તમારું બની રહે છે.

તમે જીવન જીવે જાવ છો પણ જીવન માટેની લાગણી તમે ગુમાવી દીધી હશે તો તમારો રંગ જીવનના વાવટા પર છંટાએલો નહિ હોય.

તમારામાં સંસાર સમજવા માટેનો શોખ હોવો જોઈએ. ઘરની અંદર ગળાતી સરળ સાંજ, રવિવારની રજાનો દિવસ, ઘર ચલાવવા માટેની ચીજોની વ્યવસ્થા કરવાની જવાબદારી—આ પણ તમારી ચીવટ માગી લ્યે છે. એ ચીવટ તમને જીવનમાં કામ લાગશે. સંસારની અંદરની એ તાલીમ તમને સંસારની બહાર પણ કામ લાગશે.

જીવનના સામાન્ય બનાવો પણ બગાસાંથી ઉકેલવા ન જોઈએ. દ્રષ્ટિ હોય તો એ બનાવો અસામાન્યતાનું રૂપ લઈ શકે છે અને તમારી માનસિક રાજધાનીનો વિસ્તાર કરી આપે છે.

આપણે ઘરની અંદર પગરખાં ઉતારીને અંદર દાખલ થઈએ છીએ એટલે આઘા ઊભા રહી માત્ર બનાવો જોવા માટે આપણે પગરખાં ઉતાર્યાં નથી. ઘરની બહાર પગરખાં સહિત તમે બનાવો આસપાસ ઊભા રહો છો પણ તમારા

[૧૩૬]

આપની સેવામાં

ઘરમાં તો તમારે નાના બનાવોની સાથે હુળીમળીને રહેલું પડે છે. દાંલ વિના એની સાથે સંબંધ રાખવો પડે છે. એટલે તો ઘરની વાત થોડી વસમી હોય તોય માનવીને એ વાત જીવવડી ગમે છે. કારણ કે એનું પોતાનું મહત્ત્વ એમાં સમાયેલું છે, એની દ્રષ્ટિ એમાં કામ લાગે તેવી હોય છે, એનું પોતાનું દિગ્દર્શન એમાં સંકળાયેલું હોય છે, એને હિસ્સો નોંધાયેલો રહે છે.

આને લીધે એવી પરિસ્થિતિમાં માનવીની નજર એના બાહુ પર જાય છે, એની મગજની શક્તિ પર જાય છે. એના હૃદયના થડકારા પર એના કાન જાય છે.

બહારનાં જગતમાં જે ચીજો, જે પ્રશ્નો સામાન્ય લાગે છે એ ઘરની અંદર આવું નમણું રૂપ લઈ શકે છે.

જીવનનાં બંધન આ કારણે ખ્યારાં લાગે છે. કોઈ વાર તમને એમ લાગે છે કે જગતના કેટલાક માણસો મહાન બની જીવન માણી રહ્યા છે ને તમે જિંદગીનો ભાર ઉપાડી રહ્યા છો તો આ સરખામણી પણ તમારામાં એક પ્રકારનો બુરસો ભરી દેશે. તમને મોટા જીવનના મિનારાની કલ્પના આવશે. ને તમારું જીવન એ મિનારા આગળ મૂકશે તો એ અતિશય નાનો મિનારો લાગશે. પણ તમારી આ સરખામણી તમને સતત મોટા મિનારા પર નજર કરતા કરી દેશે ને એક દિવસ તમે એ જાંચાઈ મેળવી હશે.

તમારામાં સવાલ જાગ્યો હતો માટે તમને આવો જવાબ મળ્યો. એટલે મગજની અંદર સવાલજવાબને તો વહેતા રાખવા જ જોઈએ. કોઈ મોટો મિનારો જોડો કરી

[૧૩૬]

આપની સેવામાં

ઘરમાં તો તમારે નાના બનાવોની સાથે હુળીમળીને રહેલું પડે છે. દાંલ વિના એની સાથે સંબંધ રાખવો પડે છે. એટલે તો ઘરની વાત થોડી વસમી હોય તોય માનવીને એ વાત જીવવડી ગમે છે. કારણ કે એનું પોતાનું મહત્ત્વ એમાં સમાયેલું છે, એની દ્રષ્ટિ એમાં કામ લાગે તેવી હોય છે, એનું પોતાનું દિગ્દર્શન એમાં સંકળાયેલું હોય છે, એને હિસ્સો નોંધાયેલો રહે છે.

આને લીધે એવી પરિસ્થિતિમાં માનવીની નજર એના બાહ્ય પર જાય છે, એની મગજની શક્તિ પર જાય છે. એના હૃદયના થડકારા પર એના કાન જાય છે.

બહારનાં જગતમાં જે ચીજો, જે પ્રશ્નો સામાન્ય લાગે છે એ ઘરની અંદર આવું નમણું રૂપ લઈ શકે છે.

જીવનનાં બંધન આ કારણે ખ્યારાં લાગે છે. કોઈ વાર તમને એમ લાગે છે કે જગતના કેટલાક માણસો મહાન બની જીવન માણી રહ્યા છે ને તમે જિંદગીનો ભાર ઉપાડી રહ્યા છો તો આ સરખામણી પણ તમારામાં એક પ્રકારનો જુસ્સો ભરી દેશે. તમને મોટા જીવનના મિનારાની કલ્પના આવશે. ને તમારું જીવન એ મિનારા આગળ મૂકશે તો એ અતિશય નાનો મિનારો લાગશે. પણ તમારી આ સરખામણી તમને સતત મોટા મિનારા પર નજર કરતા કરી દેશે ને એક દિવસ તમે એ જાંચાઈ મેળવી હશે.

તમારામાં સવાલ જાગ્યો હતો માટે તમને આવો જવાબ મળ્યો. એટલે મગજની અંદર સવાલજવાબને તો વહેતા રાખવા જ જોઈએ. કોઈ મોટો મિનારો જોડો કરી

શક્યું હોય તો એની અદેખાઈ કરવાનો કંઈ અર્થ નથી. કારણ કે અદેખાઈ કરનાર એના ભાવિ મિનારાના દુશ્મન બની જાય છે, એને બદલે એ ભવ્ય મિનારા માટે ઉમળકો ઊભો કરવાની જરૂર છે. તો એ સરખામણી રૂઠું પરિણામ લાવી શકશે.

જીવનને ધણધણાવતા મોટા બનાવો પહેલાં ભલે રાક્ષસ જેવા લાગે પણ એ રાક્ષસો જ નથી. એ બનાવોથી તમારું સમતોલપણું તમારે ગુમાવી દેવું ન ભેઈએ, દિલની ધરા ભલે ધૂળ ઊઠે પણ તમારું મન સાખૂત હશે તો એ રાક્ષસો તમને ઓળખીને ખીજે ઘેર ચાલ્યા જશે.

હું તો તમારી પાસેથી એટલું જ જાણવા માગું છું કે તમે સોએ સો ટકા જીવન જીવો છો કે નહિ? તમે ભલે ભારૂતી ઘરમાં રહેતા હો, તમે ભલે સુંદર મકાનમાં રહેતા હો, તમે ભલે તમારી માલિકીનાં મકાનમાં રહેતા હો. સોએ સો ટકા જીવન જીવતા હશે તો જીવનની નોબત તમે સાંભળી શકશો, તમે એની સારેગમ ઓળખી શકશો.

દુઃખ આવે તોયે જીવન જીવવા માટેની લાગણી ખરાબર સજીવન રહેવી ભેઈએ.

તો તમે જીવનનો વાવટો જાળવ્યો ગણાશે, ફરકાવ્યો કહેવાશે, ઊડતો રાખજો એ ધ્વજ !

ફૂલવાડીની હવા

મને કુરસદ છે, સાહિત્ય અને કલાના પુસ્તકો માણવા માટેની. મને કુરસદ છે, જીવનનો રંગ ઘૂંટવાની. મને કુરસદ છે, આકાશ અને દરિયાની મોકળાશ સમજવાની. મને કુરસદ છે, શિખર પર પહોંચવાની અને શિખર પર પહોંચ્યા પછી વધુ શિખરો પર જવાની અને ત્યાં પહોંચીને નમ્રતાને ભેટવાની.

મને જરૂર કુરસદ નથી, બીજાઓના ધંધામાં નાહકતું માથું મારવાની, બીજાની દુકાનદારીમાં મારો ફાલતુ અવાજ ફેંકવાની, બીજાઓના ખાનગી જીવનમાં અમસ્થું ડોકિયું કરવાની.

કામગીરીના આજના જમાનામાં માનવીને મુશ્કેલીએ કુરસદ મળે છે. અને આ કુરસદને એ જો નરી જાળ સમજી બીજાના દરિયામાં એનો ઘા કરે તો એને રૂપેરી શંખલા તો મળતા નથી જ પણ એને એની પોતાની કુરસદની લાશ મળી આવે છે.

તમે જગતના ભલા માટે જગતનો જરૂર વિચાર કરો, બીજા કોઈના કલ્યાણ માટે બીજાઓનો વિચાર કરો પણ

કૂલવાડીની હવા

[૧૩૯]

માત્ર તમારી ઉત્સુકતાને ખાતર તમે પારકી પંચાતનાં
ખારણાં ખખડાવો નહિ.

ખીજો માણસ ખીણની અંદર ગળડી જવાનો છે
અથવા તો એ આમ કરવાનો છે કે તેમ કરવાનો છે એની
ચિંતા તમે એ માણસને જ સોંપી દો.

તમને સમય મળે છે એમાં તમે તમારા જ ઉદ્ધારની
મોંપાટ લીધા કરોને ! ઉદ્ધારનો વિચાર કરવો એટલે તમારા
સ્વાર્થનો જ ખ્યાલ કરવો એમ નથી.

પેલાએ આમ ક્યું હોત તો એ વધુ કાવત. આવું
વાક્ય તમે વારેવારે બોલતા હો તો તમે એ વાક્યને ભૂલી
જઈ એમ મનમાં નક્કી કરો : “મેં આમ ક્યું” હોત તો
હું વધુ આગળ જાત.” મારી ખાત્રી છે કે એક દિવસ આ
નાનકડું વાક્ય અને આ નાનકડો નિર્ણય તમારી વાહવાહ
પોકરાવશે.

મસ્તકમાં તમે પરાયા જીવનનો મેલ ભરો એનાં
કરતાં તમારા મસ્તકમાં તમે જીવનની કૂલવાડીની હવા
ભરો તો !

એવી રીતે જ વિચાર કરતાં શીખો કે મસ્તક ગરણી
ખની કચરા કસ્તરને બહાર રાખે ને અંદર તો નિર્મળ
ચીજને જવા દે.

સારો વિચાર કરવો હોય તો એને માટે પણ આ

પ્રકારની માનસિક કસરત કરવી પડે છે. તમે પોતે જ એ અજમાવી જોશો.

આંખને વહી જતું સ્વચ્છ પાણીનું ઝરણું જોવું ગમે છે, કોઈ સુંદર રંગીન વસ્તુ જોવી ગમે છે, એ જ રીતે મગજને પણ એવી સામગ્રી પર થોભવા દેજો કે મગજને તાજગી મળે.

આંખ એકને એક દ્રશ્યથી થાકી જાય છે પછી એ જ આંખ સામે હરિયાળી જમીન આવી પડે છે તો આંખને કેવો આરામ મળે છે !

મસ્તકને પણ એ રીતે કોઈ વિચારના કોઈ લીલા છોડ પર મૂકી દેજો.

દોરડા ઉપર ચાલનાર મદારી ભાંચા વાંસડા પર બાંધેલાં દોરડાં પર ચાલી શકે છે. કારણ કે એ માત્ર એના પોતાનાં પગલાંનો વિચાર કરે છે. એ જો નાહકનો વિચાર કરે તો જરૂર એનું સમતોલપણ એ શુભાવે અને દોરડા પરથી એ પડી જાય.

એટલે ધનિસાને એની નસનો ઉપયોગ ઉમદા જિંદગી માટે કરવો જોઈએ.

गुरुकुल कंगड़ी

३८

पूतणीना याणा

બનાવટ-તમારા જીવનમાં પાત્ર બનવા હમેશાં પ્રયાસ કરે છે. તંદુરસ્તીથી એના હોઠ લાલ બન્યા નથી પણ એણે તો એ રંગની મિલાવટ કરી તમને ઠગવા એ રૂપ ધર્યું છે. તમારું મન હારી જતું હોય છે ત્યારે આ બનાવટ તમારા મન પર ગુલાબી ફૂંક મારવા આવે છે. તમે એના ખોટા ખ્યાલમાં તણાવ છો. તમે એમ માની લ્યો છો કે આ બનાવટનો સંગાથ કરી તમે જગતને જીતી શકશો.

તમારામાં આ ખ્યાલ જાગે છે કારણ કે બનાવટે તમારા કાનમાં કહી દીધું હોય છે:

‘જેયાને એમને ? એાળખ્યા ? જગતને બનાવીને ધનવાન બની ગયાને !’

‘ધંધો ન ચાલ્યો તો પછી લેજસેળનો આશરો લીધો. અસલ માલ દપટાવી દીધો ને નકલી માલનો ફેલાવો કરી દીધો-લાખખો રૂપિયા મળ્યા.’

બનાવટ કાનની અંદર આવી વાતોનો ગણગણાટ કરી તમારા મનને ભ્રષ્ટ કરવા મહેનત કરશે. કારણ કે તમને એમ લાગી ગયું છે કે દુનિયા સાચકલા માણસોની છે જ નહિ. એને તો એક જ લાખા ગમે છે, બનાવટની.

હારેલું મન આ વિચાર સુધી પહોંચે એ સમજી શકાય તેવી વાત છે પણ આ હારેલું મન બનાવટના દાખલાઓનો જે સરવાળો કરે છે એ બરાબર નથી.

બનાવટ કરીને સફળ થએલા માણસોની સંખ્યાના કરતાં પોતાની શક્તિથી જાંચા આવેલાની સંખ્યા કેટલી હશે ?

બનાવટ કરીને જેઓ પૈસા બનાવે છે એ કારણે જ તેઓનાં જીવન સફળ થઈ ગયાં છે એમ માનશો નહિ. જગતમાં દાખલા દેવાય છે, શક્તિશાળી પુરુષોના: બનાવટી સફળ માણસોના નહિ.

જગતના મહાન માનવીઓ સમૃદ્ધિનો ખોળો દીઠા વિના મરી ગયા પણ એમની પાછળ તેઓ એમનાં નામો મૂકતા ગયા છે.

બનાવટ કરનારાઓ પુરુષાર્થની આંકણી કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે એમ સમજી લેજો.

અને માનવી સમૃદ્ધિની આશા રાખે એમાં જરાય ખોટું નથી પણ એ સમૃદ્ધિ, સુખ માત્ર બનાવટને કારણે જ આવી પડે છે એમ માનવાની જરૂર નથી.

બનાવટ એક પ્રકારની થાકેલા માનસ માટેની પૂતળી છે. એ પૂતળીમાં આકર્ષણ છે પણ એ એક નરી પૂતળી છે એનો આપણે વિચાર કરી લેવો જોઈએ. એ પૂતળી તમને ધારો કે મોટરમાં બેસતા કરે તો એમાં ગૌરવ લેવા જેવું છે ?

આખરે તો પુરુષાર્થને બદલે એક પૂતળીની આંગળી
ઝાલી ઊંચા આવ્યાને ! એમાં ખુમારી શી છે ? જગતની
આંખમાં ધૂળ નાખવાની પૂતળીમાં શકિત છે એટલે એ
પૂતળી બીજાઓને ઠગીને તમને સાથ આપી જાય અને
તમને “શ્રીમંત” કરી જાય એમાં જીવનનો કયો લક્ષ્યકાર છે ?

અને બનાવટ નામની આ પૂતળીની એક આદત બહુ
ખરાબ છે. તમને એ કોઈક વાર અર્થે રસ્તે જ રાખી જાય
છે. બનાવટની પૂતળી સાથે જોયો “ખ્યાર” કરે છે તેઓને
ઠેક સુધી બનાવટને નભાવવી પડે છે પણ જગત એ નભા-
વવા દર વખતે તૈયાર હોતું નથી એટલે બનાવટનો ‘ખ્યાર’
ખુલ્લો પડી જાય છે.

એના કરતાં મન હારી ગએલું હોય ત્યારે એકબીજા
ઝંકાર પર મન વાળવાની હું વિનંતિ કરું છું. એ ઝંકાર
છે વાસ્તવિકતાનો.

વાસ્તવિકતાનો સંગાથ વસમો છે, મૂંઝવે તેવો છે,
નિરાશ કરે તેવો પણ છે. પણ એ શુદ્ધ સંગાથ છે. મનને
મેલું કરવાની લક્ષામણ વાસ્તવિકતા નહિ જ કરે.

વાસ્તવિકતાનો ખરાબર અંદાજ કાઢી માનવી એનાં
પગલાં ભરે છે તો જીવનના કેટલાક ક્રટકાઓ ખાવા માટે
એ તૈયાર રહેલો હોય છે. આવે સમયે મનમાં જરા ચૂંચ
પડે છે પણ વાસ્તવિકતાની એ ખૂબી છે કે એ જ એ ચૂંચ
ઝાડવા માટેની સમજ ઇન્સાનને આપી દે છે. વાસ્તવિકતા-

માંથી સ્વાભાવિક જીવનની ઈન્સાનને ઉમદામાં ઉમદા ભેટ મળે છે.

અકસ્માતથી જેઓ “ મોટા ” થઈ ગયા છે એમની “ મોટાઈ ” ઉપર જગતે અકસ્માત નામનું લેખલ ચોરી દીધેલું જ હોય છે.

સફળતા પણ સ્વાભાવિક હોય તો એવી જીવનખ્યાલી પીવાની મળે છે.

તમને નવાઈ લાગશે પણ કેટલાકે ધન ગુમાવીને સફળ થયા છે અને કેટલાકે ધન મેળવીને નિષ્ફળ થયા છે.

કોઈ એક પ્રયોગ કરનારનો દાખલો લ્યો. પ્રયોગ એટલે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં. વ્યાપાર હોય, વિજ્ઞાન હોય, કલા હોય ગમે તે.

પ્રયોગ કરનાર માણસ પૈસા ગુમાવે છે પણ એના પ્રયોગને એ ઘટ્ટ કરે છે. પ્રયોગને વધુ ને વધુ સફળ બનાવવા માટે એ નાણું રોકે છે, નાણું ચાલ્યું જાય છે પણ પ્રયોગની સિદ્ધિ પછી એ માનવીનું નામ જગતમાં ગાજતું થાય છે.

એના પ્રયોગથી જીવન શ્રીમંત બને છે. દુનિયાનું જ્ઞાન વધે છે. એની ખુવારી જગતને સમૃદ્ધિ આપે છે. હું એવા માનવીને જરૂર સફળ ગણું.

ત્યારે એની સામે જેઓ નાણું મેળવી નિષ્ફળ થાય છે એમની વાત કરું. નાણું જીતી રાખે, એનું વ્યાજ ખાવ અને એને એમને એમ રાખી મૂકે. પછી જે સરવાળો

થાય એ સરવાળાની બેંકની પોથી પર કોઈ એમ લખે કે
'વિધવાનું ધન' તો શુદ્ધ થવાનો અર્થ નથી.

પૈસો પણ પ્રવૃત્તિ માગે છે, પ્રવાહ માગે છે, જીવતી-
જાગતી માનવીની હૂંફ માગે છે. નહિતર એ ધાતુ, એ
સોનું ખાણની અંદર પથ્થર બની રહ્યું હતું ત્યાં એ શું
ખોદું હતું ?

ખાણની અંદરથી સોનું બહાર આવ્યું, ને કોઈની
બેંકની ચોપડીમાં એ ફરી પાછું દટાઈ જાય તો એ સોનાની
અંદર જે "સુગંધ" છે એનો લાભ કોઈને મળતો નથી.

એક રૂપવતીની વાત યાદ આવે છે. આ રૂપવતી
પહેલાં એકલા અરીસાના રૂપ પર જ જીવતી નહિ, એનો
આત્મા પણ રૂપાળો હતો, એનું જીવન પણ સ્વચ્છ હતું.

પણ આ રૂપવતીને ત્યાર પછી વારે વારે અરીસામાં
જોવાની ટેવ પડી. એની આકૃતિ ઉપર જ એ આંખ રાખવા
લાગી. શણગાર એ જ એનું પછી જીવન બની ગયું. હીરાનો
હાર એ જ એનું 'ધ્યેય' બની ગયું.

જેઓ એને હીરાનો હાર આપે તેમનાં એ માન
કરે, અને એમાંથી હીરાના હાર માટેની હરીફાઈ જાગી.

અને એક દિવસ એવો આવ્યો કે એક પુરુષે કંટા-
ળીને, આખરે એ રૂપવતીને હીરાના હારથી જ ફાંસી
દઈ દીધી.

ધન એકઠું કરવાનો સાવ એકપક્ષી શોખ આ રીતે
ક્યારેક વરવું પરિણામ લાવી આપે છે.

એટલે માનવીએ બનાવટ નામની પૂતળીને બરાબર
એળખી એને આઘી રાખવી જોઈએ અને જીવનની
વાસ્તવિકતાને સદા સલામ ભરવી જોઈએ.

હારેલું મન આ રીતે સલામ માટે હાથ ઊંચો કરી
શકશે તો જીવન એની સલામ ઝીલ્યા વિના નહિ રહે.

એક દિવસ જીવન જ એના પર આશીર્વાદ ઉતારશે.
સૂરજનો તડકો સોનું બની એનાં ગજવાં ભરી દેશે.

૩૯

એક હતું ગામડું

એ ગામ ઉપર આફતો ઊતર્યા કરતી. કોઈનું બાળક
મરી જતું. કોઈના ઘરનો મોલ તૂટી પડતો. કોઈના ઉપર
ખીમારી હુમલો કરતી. કોઈને ત્યાંના ગોળાની અંદર પાણી
પૂરતું હતું પણ એ પાણીની સાથે ભળી જતો રોટી માટેનો
લોટ નહોતો.

કોઈના ઘરમાં દીકરીઓની સંખ્યાને સાપના ભાર
સાથે સરખાવવામાં આવતી હતી. કોઈના ઘરમાં ઘંટીનો
અવાજ ચાલતો અટકી ગયો હતો. અશક્તિ એ ઘંટી દળ-
નારીને દળી રહી હતી.

કોઈના ઘરની અંદર ઘોડિયું બંધાતું નહોતું એ કારણે આખું ઘર ઉદાસ દેખાતું હતું. કોઈના ખોરડામાં કોઈ નાલાયક પુરુષ પેચી ગયો હતો ને એણે સંસાર ધૂળધાણી કરાવી દીધો હતો.

કોઈ ઘરમાં અપ્રીણ પેચી ગયું હતું ને અપ્રીણ માટેના પૈસા ખૂટી ગયા હતા.

કોઈના ઘરની અંદર કોઈ સ્ત્રીનો આંદલો ભૂંસાઈ ગયો ને કોઈની ગોદ ખાલી પડી ગઈ હતી.

કોઈના ઘરમાં બાપ બહારગામ કમાવા ગયેલા દીકરાના પૈસા આવવાની રોજ રાહ જોતો હતો અને ગામનો ટપાલી ના પાડે ત્યારે ટપાલી સાથે એ બાપ બઘડો કરતો હતો.

કોઈ ઘરમાં શહેરથી કાગળ આવ્યો હતો. વધુ પૈસા મોકલ્યા વિના એ ઘરનો જુવાન શહેરની અંદરનો એનો અભ્યાસ ચાલુ રાખી શકે તેમ નહોતો.

કોઈ ઘરની અંદર કોઈને કૂતડું કરડયું હતું અને હડકવાનો ભય પ્રસરી રહ્યો હતો.

કોઈ ઘરમાં સુખ પણ હતું. કિલ્લોલ હતો. સંતોષ હતો. સમૃદ્ધિ હતી.

કોઈ ઘરમાંથી કોઈ બાઈ ભાગી ગઈ હતી; ને એની શોધ માટે ઉપાધિ કરતો કોઈ અશક્ત બુઢો પતિ જુવાની સામે ગાળો દેતો હતો.

કોઈ ટોડલા પર તોરણ હતાં. કોઈના ટોડલા ભાંગી ગયા હતા. ઘરની ગાર પર કોઈ રીખવા શીખેલા બાળકના હાથ પડી રહ્યા હતા અને સંસાર હસી રહ્યો હતો.

કોઈના ઘરમાં દીવા થઈ રહ્યા હતા ને ઈશ્વર આગળ માનતાઓ લેવાઈ રહી હતી.

ગામનાં એ ઘરો સાથે ગામના એક એલિયા જેવા આદમીને મીઠો સંબંધ હતો. કોઈ ઘરની અંદર સુખ હોય તો ત્યાં પણ એ એલિયો જાય ને સુખમાં ભાગ લે, પણ કોઈ ઘરની અંદર દુઃખ હોય તો ત્યાં એ પહેલો દોડી જાય.

સહુ કોઈને રાહત આપવાની કલા એની પાસે હતી. એને સહુનાં આંસુ લોતાં આવડતાં ને હસતાં ય આવડતું.

કોઈ માંદું હોય તો એ એલિયા એના ખાટલા પાસે જ બેસતા ને એવી વાતો કરતા કે દર્દીને હિંમત આવી ઘર આખું આશાવાદથી રંગાઈ જતું.

ગામડાંના જીવનની જે ભાત છે એની અંદર જ એ એલિયાના જીવનની ભાત મળી ગઈ હતી.

એક દિવસ એ એલિયા માંદા પડ્યા ને કોઈને પણ હેરાન કર્યા વિના એ મરી ગયા.

એમના પર મંદવાડ આવ્યો ને મંદવાડ લાંબો ચાલ્યો જ નહિ. આખા ગામને એમ લાગ્યું કે એમને એ એલિયાની સારવાર કરવાની તક પણ ન મળી.

એ એલિયા જેવો આદમી ઝાઝું લખ્યોલણ્યો નહોતો.
એણે કોઈ જીવનશાસ્ત્ર સમજાવતું પુસ્તક પણ વાંચ્યું નહોતું.
એણે માનસશાસ્ત્રનો એક પણ ગ્રંથ જાણ્યો નહોતો.

પણ એણે એના હેતાળ સ્વભાવને એવી રીતે એમના
જીવનમાં જગ્યા આપી દીધી હતી કે એનામાં જીવનની
ધન્યતા સમાઈ ગઈ હતી.

એમની આંખ બિડાણી ત્યારે એમના બિછાના પર
આખું ગામ હાજર રહ્યું હતું. સૌની આંખમાં આંસુ હતાં.
એ આંસુ એલિયાના અનેક ઉપકારોની કથા સમજાવતાં
હતાં.

ગામ આખાએ એલિયાને ખબ્લો આપ્યો. ગામનાં
સ્મશાનની અંદર એમને લઈ જવામાં આવ્યા. એક રૂડા
ઝાડ હેઠળ એમને અગ્નિદાહ આપવામાં આવ્યો.

પૂરા પાંચ કલાક એમને સાવ બળતાં લાગ્યા. ત્યાં
સુધી આખું ગામ ત્યાં રહ્યું ને એમનું શરીર બળતું હતું,
નાશ પામતું હતું ત્યારે ગામની જનતા એમને જિવાડતી
હતી.

લાકડાં એમના દેહને રાખમાં ફેરવી રહ્યાં હતાં પણ
લોકો એ માણસને મરવા દેતા નહોતા.

આખરે એ દેહ બળી રહ્યો. ચિતાને ઠારવામાં આવી
ને ગામ ઘરભણી વળ્યું.

થોડા માણસો એ ચિંતાના અંગારા ઠરી ગયા પછી વિચાર કરી રહ્યા હતા.

તેઓ કહેતા હતા, “જીવન જીવવું તો આવી રીતે ફરી ફરી ક્યાં માણસનો અવતાર મળે છે ?”

જીવનશાસ્ત્રના કોઈ પણ પુસ્તક કરતાં ગામડાંના એ ઓલિયાના જીવન પર મન રોકવાની હું લલામણ કહું છું.

એવા માણસો મરવા માટે જન્મ લેતા નથી.

૪૦

ભીંતના કરોળિયા

માનવીનું મગજ એ કરોળિયાનું બળુ નથી. ગમે તે વિચારને ફસાવનારું એ શિકારચોગદું ન જ બનવું બેઠએ. કરોળિયો વાટ બેઠને બેસે છે, કોઈ નાનેરા જીવને ભરખવા માટે—ને એ એના ફાંસલા ગૂંથે જ બાય છે.

જે મગજની અંદર માત્ર પોતાના સ્વાર્થના તાંતણા એકઠા કરવામાં આવે છે એનું પરિણામ એ આવે છે કે એ મગજને એવો વિચાર, એવી યોજના જ પસંદ પડે છે કે જેમાં એમનો એકલાનો જ, એમની નાનકડી દુનિયાનો જ પડઘો હોય. પોતા માટે વિચાર કરવો એ તો બિલકુલ

બરાબર છે પણ બીજાઓને ફસાવ્યા પછી પોતાના લાભનો માનસિક ઉત્સવ ઉજવવાનો જેમને શોખ છે, એમનું માનસ અંધારી ભીંતના ખૂણા પરના કરોળિયાનું અનુકરણ કરે છે.

શુદ્ધ રીતે માનવી એના લલાનો વિચાર કરે છે, એને માટેની યોજના કરે છે, એ એની જીવનધર્માત્મકતા જાગૃતની ધર્માત્મકતાને લઈ જનારમાં પોતાનો હિસ્સો આપે છે. પોતાની શક્તિ ઓળખવા માટે, એને બઢાવવા માટે માનવીએ એની જિંદગીના છેલ્લા દિવસ સુધી પ્રયત્ન કર્યા જ કરવો જોઈએ.

એ ભુલાવું ન જોઈએ કે માણસ માત્ર એના ચહેરાથી જ ઓળખાતો નથી. એની જીવનશૈલી એ એની ખરી પિછાણ છે, દેખાવમાં કોઈ સુંદર હોય પણ એની જીવનશૈલી દેખાવડી ન હોય તો એ સુંદરતા જન વિનાની લાગે છે.

માનસિક સામગ્રીની યોગ્ય સારવારથી માણસ રૂપ હાથ કરી શકે છે. આ રૂપ શિમળાના ફૂલ જેવું હોતું નથી. આ રૂપ એવાં તત્ત્વોથી નથી ઘડાયું કે એ આજે જાણે ને કાલે ઓલવાય.

માનસને રૂપાળું બનાવવા માટેનો ઇલાજ ? પેલાં નટનટીઓ જેમ હોઠ રંગે છે, મુખને મારકણું બનાવે છે એ આયોજન આંહીં કામ નહિ લાગે, કારણ કે એ બધી તો બહારની વસ્તુઓ છે, માનસ રૂપાળું બનાવવા માટે અંદરની સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવો પડે છે.

રૂપ અને શક્તિનો તફાવત સમજવા જેવો છે.
દાખલો આપું:

એક કવિ છે. એ રૂપાળી કવિતાઓ લખે છે. ગુલાબ ઉપર એની કલ્પના ખુલખુલ બની ઊઠે છે. મોરગલના ઢોળાતા રાતા રંગને એ એના ખોખામાં ભરી લે છે અને કાવ્યમાં એ મોરગલ ખિલાવે છે. એ રીતે શબ્દોની સજ્જવટ કરી કલ્પનાની ઉડાનથી એ એનું રૂપ જમાવે છે.

ત્યારે એક ચિંતક, એક ફિલસૂફ એના વિચારોને ભાષામાં મૂકે છે, ત્યારે ભલે એમાં શબ્દોની ભલક ભળી ન હોય, પણ એના વિચારોમાં એવી શક્તિ ભરી છે કે એ શક્તિ એકલા રૂપાળા શબ્દોને પાછળ રાખી જગતનું ધ્યાન ખેંચે છે. કવિ પાસે ભાષાનું રૂપ છે, ફિલસૂફ પાસે વિચારની શક્તિ છે. ચિંતકની ભાષા રૂપ વિનાની હોય તો ય કવિની કલ્પના કરતાં ફિલસૂફની શક્તિનો અવાજ જગતે વહેલો સાંભળ્યો છે.

ચિંતક પ્રજાજીવનનાં વહેણ પલટાવી શકે છે. ચિંતક એના ચિંતનના દીવડાને અંધારી જગતરાતમાં જલાવી રાખે છે. ચિંતક વિના જગતને ચાલ્યું નથી. વ્યાકરણશાસ્ત્રી જેમ ભાષાને દુરસ્ત કરી આપી જનતાને ભાષા શીખવે છે એ જ રીતે ચિંતક સામાજિક જીવનભાષાનો ઘડવૈયો છે.

સમાજના રંગખેરંગી પલટાઓ, નવીનોખી વિચાર-સરણી, નવા અને જૂના વિચારોની અથડામણ, વ્યવહારુ જીવન અને આદર્શનું જીવન-આ બધા વ્યાકરણમાંથી એ

જીવનભાષાની રચના કરે છે અને જગતને દેખાડી આપે છે, એક દેડી.

દુનિયામાં ચિંતકો બહુ ઓછા છે. આ માણસોએ સંસ્કૃતિને જીવતી રાખી છે. આ ઓછા માણસોએ જગતને મસ્તકની તાકાત સમજાવી છે. જે દેશમાંથી ચિંતકો રુખસદ લઈ દેયે છે એ દેશમાં માનસિક અંધાધૂંધી વ્યાપે છે.

મોટી રીતે નહિ તો નાની રીતે પણ તમારે ચિંતન કરવાનો શોખ ઊભો કરવો જોઈએ. તમારા પોતાના ક્ષેત્રને, તમે માત્ર ધંધા ઉપરાંત એ ક્ષેત્રને વિચારવાહન તરીકે ઓળખશો તો તમને તમારા કામકાજમાં લિનજત આવશે.

દરેક ધંધાને વ્યવહારુ બાબુ સિવાયની એક બીજી ખાસ બાબુ હોય છે. એ બીજી બાબુનાં વહેણે જેઓ સમજે છે એમના હાથમાં એ ધંધા વધુ શોભે છે. શેર બજારમાં, રૂં બજારમાં, કચેરીની અંદર, પેઢીની અંદર તમે માત્ર તમારા ધંધાના અક્ષરો બુઝો, વાંચો, લખો; એનાથી તમે તમારો પોતાનો સ્પર્શ ઊભો કરી શકતા નથી કારણ કે એ તો બધા જ કરે છે. પણ તમે જે કાંઈ વાંચો, તમે જે કોઈ સોદો કરો, તમે જે હિસાબ લખો એની પાછળ ચાટ્યા જજો.

હિસાબના આંકડાને તમે મરેલા ન સમજતા. એને તમે જીવતા કરી એની મૂળ જગ્યાએ મોકલજો. અમુક લાવ ઊંચો શા માટે ગયો અને નીચો શા માટે ગયો એ હકીકતને સફાના ત્રાજવામાં જ જોખતા નહિ.

જગતના હૃદયના ધબકારા સાથે વેપારને એનો વેગ લેવાની ટેવ છે એટલે કોઈપણ મોટા વેપારી બનાવને તમે તમારા વિચારે રંગજો. તમારા જ્ઞાનથી એને તમારી રીતે ઉકેલવા મહેનત કરજો. તો તમને સમજશે કે વેપાર એ પણ ચિંતક માટેનો એક વિષય છે. મસ્તક વિના જેઓ વેપાર કરે છે એ સંભવ છે કે કોઈક અકસ્માતથી ધનવાન બની જાય છે પણ એવો અકસ્માત એ વેપારીનું ગૌરવ ન હોઈ શકે.

વેપારીનો દીકરો ગણતરી કરે. અને ગણતરી કરે એનો અર્થ એ જ કે એ એના મસ્તકની વીજળી ઝબકાવે.

ભલે ગમે તે ક્ષેત્ર તમારું હોય, તમારો સ્પર્શ એ તમારી ઓળખાણ બની જવી જોઈએ. આ સ્પર્શ ઊભો કરવાની શક્તિ તમે જરૂર મેળવી શકશો. જો તમારામાં અખતરા કરવાની હોંશ હશે અને એ અખતરા પછી તમને એના પર વિચાર કરવાનો ઉત્સાહ હશે.

બાકી જ્યાં ખેઠા છો એટલા ખૂણાથી જ સંતોષ માનવા માગતા હો તો તમારા સ્પર્શને તમે જ કેમ કરી ઓળખશો ?

નિષ્કુળતાની નોંધપથી

કારાવાસની અંદર એ માનવોએ છે. સજિયાની પાછળથી તેઓ નજર નાખે છે. એક જણની નજર પગ આગળના કીચડ પર જાય છે અને બીજા માનવીની નજર આકાશના તારા પર જાય છે.

બન્ને આંખોનો ઉપયોગ કરે છે પણ બંનેની નજરમાં જબરો ફેર છે.

આકાશની અંદર આંખ મૂકનારાને કીચડ ઉપર નજર નાખવાની 'તક' હતી પણ એણે તો એ તક લઈ જાંચે જવાની કલ્પના કરી. બીજાને જાંચે જવાની તક મળી હતી; પણ એણે પગ આગળનો ગારો જ આંખથી ઉલ્લેચ્યો.

એમાં દોષ આંખનો નહોતો, દ્રષ્ટિનો હતો.

જીવનને કારાવાસ તરીકે ઓળખવાની બહુ જરૂર નથી. છતાં એને એ રીતે ઓળખી લ્યો. અથવા તો તમારા સંજોગોને એક કારાવાસ જેવા માની લ્યો. પણ એની અંદર રહીને પણ તમે જાંચે જવા માટેની નજર વાપરી શકો છો. સંજોગોએ તમારા પગ આગળ કીચડ ભલેને એકઠો કર્યો, એનાથી તમે તમારી આંખની દ્રષ્ટિને ટૂંકી કરો નહિ. ટૂંકી નજર જીવનના આગળ જનારા કદમને પકડી રાખનારી હોય છે.

ટૂંકી નજરમાંથી ટૂંકું કૃત્ય જન્મ લે છે. આંખના ખૂણા છે તો સાવ નાના પણ એની અંદર જીવનના સારાચે ચોકને સમાવવાની શક્તિ ભરી છે. આ શક્તિને શીઠને તમે હણો છો ?

આ પૃથ્વી જેમણે શણગારી એ માણસોની સામે પૃથ્વી કેવી રીતે પથરાણી હતી ? ખાડા હતા, ટેકરા હતા, ખીણો હતી, નદીઓ હતી, મહાસાગર હતો, રણ હતું, ગાઢ જંગલ હતું, અને જંગલની અંદર જોખમો હતાં.

તો એ જે માણસોએ પહેલવહેલી આ પૃથ્વીને શણગારવાની લાગણી અનુભવી એમને એ કેવી વહાલી લાગી હતી ! એ વહાલી લાગી હતી કારણ કે એમને એ પૃથ્વીના ભાવિ રૂપની કલ્પના હતી.

એને રૂડી બનાવવા માટે જીવન આપી દેવાની પણ તૈયારી તેઓએ સ્વીકારી લીધી હતી. એટલે તેમની મુશ્કેલીઓ એક પછી એક દૂર થતી ગઈ.

માનવીએ અશક્ય ગણાતા પહાડો ઓળંગ્યા, અશક્ય ગણાતી સાગરતર પાર પાડી, પથ્થર ડોરીને તેઓએ દુનિયા વસાવી.

પણ એ ક્રિયા વખતે તેઓ રોતલ બની ગયા હોત તો પૃથ્વીને આ રૂપ મળ્યું હોત ?

સામે આકૃતનો પહાડ હોય એટલી હકીકતથી જ ધૂણ જનારાઓ પહાડની ઉપર પગ મૂકવાની કોઈ દિવસ તક મેળવતા જ નથી.

રોતલ માણસોની સેનાને પીછેહઠ સિવાયની કોઈ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. આસાનીના રેશમ પર જ લસ-રવાના જેમને કોડ છે, એમને આસાની માણવાનો હક્ક નથી. મુશ્કેલીઓની કાળી રોતો વિતાવનારા વીરલાઓ માટે જ આસાનીનો સૂરજ કલ્યાણકારી ઠર્યો છે.

બાગબાનને જ્યારે એના બગીચાને પૂરેપૂરો શણગારવાનો હોય છે, તો એના કૂલોની આચુબાચુના તમામ લગાડ છોડ એને શોધી શોધીને ફર કરવા પડે છે.

તમારે આ લગાડ છોડને ઊગવા દેવા છે અને સરસ બાગ બનાવવો છે એ બે વાત સાથે બની શકવાની નથી.

રોતલ સ્વભાવ જીવનના બાગની અંદર લગાડ છોડ જેવો બની રહે છે. એને તો ફર જ કરો પછી કૂલોને તક મળશે ખીલવાની.

કેટલાક માણસોની સિદ્ધિને બરાબર ચમકવાની તક મળે છે, પણ એ પહેલાં જ તેઓ થાકી જાય છે અને તેમના પુરુષાર્થને તેઓ ખોટી રીતે થકવી દે છે. કસોટીનો કાળ આવે એ પહેલાં હારવા જીતવાની વાત પર મગજ રોકવાનો અર્થ જ નથી.

પહેલાં કસોટીને આવવા દો. ભલે લીંસ આવે, તમારા માનસિક બળની બરાબરીને ત્યારે ખ્યાલ આવે છે. એ ક્ષણ જીતવી લેશો તો પછી તમારે માટે જીવનનો નકશો એવી રીતે પલટાઈ જશે કે તમને કોઈ સિદ્ધિનું પાટનગર હાથ લાગી જશે.

એક ભાઈની મને પિછાણ છે. આજે તો એમનું નામ બુલંદ અવાજે જ્યાં ત્યાં બોલાઈ રહ્યું છે. એમની સાથે એકવાર હું વાતો કરતો હતો ત્યાં ઘણી વાતો પછી એમણે મને એક નોંધપોથી આપી.

એ નોંધપોથીનાં પાનાં હું એક પછી એક ફેરવવા લાગ્યો પણ મને ખાસ સમજ પડી નહિ.

એ ભાઈએ તરત જ મને જણાવી દીધું :

“ આ મારી નિષ્ક્રિયતાઓની નોંધપોથી છે. મારા જીવનની બધી નિષ્ક્રિયતાઓ મેં આમાં નોંધી રાખી છે, અને એ કારણે જ હું સફળ થયો છું. ”

નિષ્ક્રિયતાની નોંધપોથી ? અને હું વિચાર કરવા લાગ્યો. નિષ્ક્રિયતાને એ ભાઈએ એના પૂરતી નિષ્ક્રિય જવા દીધી નહોતી. દરેક નિષ્ક્રિયતા ઉપર વિચાર કરી, એણે એના વિચારો ટપકાવી લીધા હતા એટલું જ નહિ પણ નિષ્ક્રિયતાનાં બની શકે તેટલાં કારણો એમણે લખી રાખ્યાં હતાં.

પછી તો એ ભાઈએ નિષ્ક્રિયતાનો જ અભ્યાસ કરવો શરૂ કર્યો હતો. એ એવા માણસોના સહવાસમાં આવતા કે જેઓ વધુમાં વધુ નિષ્ક્રિય થયા હોય ! એમની પાસેથી એ ભાઈ મુદા મેળવતા અને પછી એમના મગજની અંદર નિષ્ક્રિયતાને એ તોળી જોતા.

એમને પછી જ સમજાયું હતું કે સફળ માનવીઓનો અભ્યાસ એ એકપક્ષી અભ્યાસ હતો. સફળતા જેમ વિચાર

અને યોજના માગતી હતી તેમ નિષ્કળતા પણ મનન અને મંથન માગતી હતી.

માનવી ગોથું ખાય છે એ વખતે એના મગજની સ્થિતિ કેવી હોય છે, એની આસપાસ મિત્રો કેવા હોય છે, સંજોગો કેવા હોય છે, વાતાવરણ કેવું હોય છે, બજાર કેવી હોય છે, વેપાર-ઉદ્યોગ કેવા હોય છે, અને એની માનસિક સામગ્રી કેવી હોય છે—એ સમજવા જેવો વિષય છે.

એટલે માણસે એના મગજને વહેતું રાખવું, જોઈએ. કોઈ પણ ફટકો પડી જાય એનાથી એના જીવનમાં ભલે ફેરફારો થઈ જાય, એની સાહ્યબી ભલે ઓછી થઈ જાય, પણ એના મગજને એણે વહેતું બંધ કરવું ન જ જોઈએ.

પૃથ્વીને શણગારનારો માનવી ડરી જાય એ કામનું નથી, યોદ્ધો શરીર પર ઘાવ લઈને પણ એના જુસ્સાને લગીરે ઈજા પામવા દેતો નથી.

કારાવાસ જેવા બંધનમય સંજોગોમાં પણ તમે તમારી નજરને પગ આગળના કાદવ પર એકઠી કરી મેલતા નહિ. એ નજરને તો આઝાદ જ રહેવા દેજો.

એમાં તમારું કલ્યાણ છે, દુનિયાનું એમાં મંગળ ગીત છુપાયેલું છે.

૪૨

પંદર પળોનું સ્વર્ગ

થાક લાગવાની ક્રિયાદ આને એટલી બધી વધી પડી છે કે એના પર હવે કોઈના કાન ઠરતા જ નથી. આજના દિવસો જ એવા છે કે મગજ પર એના હથોડા પડ્યા જ કરે છે. મસ્તકની અંદર આંચકાઓ ઝીલવાની જે શક્તિ સંઘરાએલી છે એ શક્તિનો વધુ પડતો વ્યય કરવામાં આવ્યો છે.

જગત આને સમાચારો અને એને અંગેનો ઉશ્કેરાટ માગે છે. આ આદતને કારણે જો કોઈ ગરમ સમાચાર સાંપડે નહિ તો કોઈ ધૂનરી ભરેલી નવલકથાનો આશરો લેવામાં આવે છે.

નવલનાં પાનાં પરથી આ સનસનાટી મળે છે એટલે ઉશ્કેરાટનો ખોરાક મગજને મળી શકે છે. આ રીતે તસ એટલી ધગધગેલી રહે છે કે એને ટાલી પડતાં વાર લાગે છે.

આ પ્રકારનો માનસિક ઘસારો માનવીની અંદરનાં શક્તિનાં ઝરણુને સૂકવી નાખનારો હોય છે.

આજનો ખોરાક શરીરને જે તત્વો ભેઈએ એ પૂરાં પાડતો હોતો નથી એટલે એ રીતે આરોગ્ય જાળવવાને અદલે ખોરાક આરોગ્ય ઉપર આક્રમણ કરે છે.

શરીરમાં આ રીતે અશક્તિ એકઠી મળે છે ને એમાં મગજની નસ ધમધોકાર ઉશ્કેરાટના તાકા વણ્યા જ કરતી રહે છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે માનવીએ મીઠી નિદ્રા ગુમાવી છે.

આપણે ગુલાબી નિદ્રા અને નિદ્રાની અંદરનાં સ્વપ્નાંની ઘણી વાતો કરી છે પણ આજની પથારી પણ એક અથાના પાથરણા જેવી બની ગઈ છે.

અનિદ્રાનો ભોગ થનારને બિછાનું સૌથી અપ્રિય લાગતું હોય છે. આ અનિદ્રા માટે કોણ જવાબદાર છે ?

આજની રહેણીકરણી અને આજનાં મગજની નસ પર ક્રૂરતા પ્રસંગો અને એ પ્રસંગોના લીસોટા !

આ કારણે કેટલાક કાબેલ માનવીઓએ જણાવી દીધું છે કે આજના માનવીને જો એના મગજને સમાલતાં નહિ આવડે તો એના શરીરની સરહદ ઉપર લયાનક તોફાન આવી પડશે.

માનસશાસ્ત્રના એક અભ્યાસીએ આ માટે એક સહેલો ઇલાજ બતાવ્યો છે. એમણે અખતરાઓ કરી પુરવાર કરી આવ્યું છે કે બપોરના આપણે દસ પંદર મિનિટનું ઝોકું ખાઈ લઈએ તો જિંદગી 'સુધરી' જાય છે.

આ ઝોકું ભલે થોડો સમય એનું 'રાજ' સ્થાપે પણ એને લઈને મગજની નસ તાજગી ભરેલી બની જાય છે.

બપોરના આંખનું ઝેર ઉતારવા માટે, ઝોકું ખાવા માટે તમને સમય નથી એમ તમે કદાચ કહેશો. પણ તમારું આ બહાનું ચાલે તેવું નથી.

તમારા કરતાં જેઓ વધુ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે, કલાકોના કલાકો સુધી જેઓ કામ કરે છે તેઓ પણ આ રીતે દસ પંદર મિનિટ મેળવીને નિંદરને, માનસિક આરામને સ્થાન આપી દે છે.

ચર્ચિલ, રૂઝવેલ્ટ, નેપોલીયન, બેન્જમીન ફ્રાંકલીન— આ બધાં નામો જગતમાં જાણીતાં છે. આ માણસો થોડો સમય બપોરે ઝોકું ખાઈ જતા. એટલે તેમનાં મસ્તક સ્વચ્છ બની જતાં.

આજે દાકતરો પણ કહે છે કે જેઓ વારેવારે ગભરાયા કરે છે, જેઓ વારે વારે નિશ્વાસ નાખ્યા કરે છે, જેઓનો ‘જીવ’ ઊંડો ચાલ્યો જાય છે તેઓ જો બપોરની થોડી મિનિટો આંખ મીંચીને કાઢે છે તો તેમને પુષ્કળ ફાયદો થાય છે.

આ પ્રકારની આંખ મીંચી બેસી રહેવાની આદત કેળવવામાં આવે તો થોડી ક્ષણોની નિંદરની ભેટ પણ મળી જાય છે. લોહીનાં દબાણની જેમને હરકત હોય છે એમને આનાથી ખૂબ ફાયદો થયાના દાખલા નોંધાયા છે.

આવા આરામ પછી તમને જીવન વધુ જીવવા જેવું લાગશે. તમારામાં વધુ ઉત્સાહ આવશે.

લોજન લીધા પછી, અથવા વધુ પડતું કામ કર્યા પછી માત્ર પંદર મિનિટને જ તમારી પાસે બોલાવો ને કહો કે તમને એ જાંઘાડી દે.

પંદર મિનિટના પંદર આંકડા સામું જોશો નહિ. પંદર મિનિટ તો તમારા જીવનનો રંગ બદલી નાખી શકે છે. તમે વહેલી સવારે વધુ સૂવો એના કરતાં બપોરે પંદર મિનિટ આરામ લઈ લ્યો એનો ફાયદો વધુ હોય છે.

આ પ્રકારના કામ વચ્ચેના આરામને લઈને કામનો બોલો એવો લાગે છે અને તમે તાબામાં થઈ નિંદ્રાના પ્રસંગ-શુભાષ ફેંકી શકો છો અથવા ઝીલી શકો છો.

આ રીતે ઝોકું ખાવામાં જેમને શ્રદ્ધા છે અને જેમની એ શ્રદ્ધા ફળી છે એવા એક આદમી કહે છે:

“મારી પાસે નિંદ્રાની એક બેંક છે. પંદર મિનિટ સુધી આ બેંક એનું કામ કરે છે અને ત્યાં તો બેંક એક-દમ સમૃદ્ધ બની જાય છે. નિંદ્રાની બેંકમાંથી હું મારે જોઈએ તેટલી નિંદ્રા લીધા જ કરું છું. ક્યારેક નિંદ્રા વધુ વપરાઈ ગઈ હોય તો જમા કરેલી નિંદ્રામાંથી હું મારો ‘ચેક’ મેળવું છું.”

આ રીતે એમણે નિંદ્રાને ચોપડે એમનો હિસાબ રખાવ્યો છે.

ઝોકું ખાવામાં પણ એક પ્રકારની આવડત કેળવવાની જરૂર છે. પહેલાં તમને નિંદ્રા ન આવે તો પડ્યા રહેજો

[૧૬૪]

આપની સેવામાં

અને કોઈ સુખી અનુભવને સ્મરણમાં પાંખાળને. કોઈ ગુલાબી વિચાર પર મગજને રોકે. આપોઆપ તમારી નસને રાહત મળવા માંડશે.

આ કસરત કર્યા જ કરને પછી તમને પંદર મિનિટનું સ્વર્ગ મળી જશે.

આ બધું તમને સાવ સામાન્ય લાગશે પણ એનું પરિણામ અસામાન્ય હોય છે.

તમારી થાક વિપેની દ્રિયાદ પછી ઓછી થશે અને તમને જીવન ઉમંગના અવતાર જેવું લાગશે.

૪૩

એનું નામ ચિંતારાણી

એક લાઈ છે. ચિંતારાણી સાથે એમણે એમની મેળે લગ્ન કરી નાખ્યાં છે. આ લગ્નમાંથી જે સંતાનો જન્મ્યાં છે એમાંની મોટી દીકરીનું નામ ઉપાધિ છે. નાના દીકરાનું નામ આદિત છે અને બીજા એક પુત્રનું નામ સંતાપ છે. એમનો સંસાર સુખી છે એ એમણે એમના વિચિત્ર મગજને કારણે દુઃખી બનાવી દીધો છે.

ચિંતારાણી સાથેનાં એમનાં લગ્ન માનસલગ્ન છે,

ચિંતાને એમણે એમનું મસ્તક સોંપી દીધું છે પણ દુનિયાની દ્રષ્ટિએ એમના ઘરમાં એક ગરવી ગૃહિણી હરેફરે છે. ઘરનું કામ કરે છે. સ્વભાવે એ ગૃહિણી શાંત છે. એમનાં એ બાળકો પણ છે. ઘરસંસાર સુખી છે તોયે આ સંસારી ચિંતારાણીને કારણે વધુ ને વધુ સુખ માટે અંવા નાખી રહેલ છે અને એ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી એથી એ દુઃખી છે એમ મનાવી રહેલ છે.

એ જ્યારે રમત રમવા જાય છે ત્યારે રમતને એ એટલી ગંભીર બનાવી દે છે કે હારજીતની એમના પર સીધી અસર થાય છે. નાનામાં નાની વાત. પાનાં રમતાં હોય છે અને ઊતરમાં થોડી ભૂલ થાય છે તો એ ત્યારપછી વિચાર્યા જ કરતા હોય છે કે એ બરાબર પાનું ઊતર્યા હોત તો એમની હાર ન થાત.

એટલે રમત એમના મનને આનંદમાં રાખવાને બદલે ઘણીવાર એમના મનને ઊથલાવી નાખે છે.

એમની કમાણી જરાય ખોટી નથી પણ એ માને છે કે એમના પર જગતનો અન્યાય ઊતરી રહ્યો છે, વધુ કમાણી કરવાની નક્કર યોજના કરવાને બદલે એ ઓછી કમાણીની બથા જાળવી રાખે છે.

મોતી હાથ કરનાર એક તરૈયાની વાત સમજવા જેવી છે. એણે સારામાં સારાં આઠ મોતી એકઠાં કર્યાં. દરિયાને તળિયે જઈ એણે આ સાહસ કર્યું. એનું સાહસ સફળ થયું. પણ એ સફળતા ઊજવવાને બદલે એ તરૈયાએ તો રીતસર રોહડાં રોવા માંડ્યાં.

“ અરર ! જો બીજાં જે મોતી હાથ લાગી ગયાં હોત તો મારી પાસે દસ મોતી થઈ જાત ને હું મોટો વેપાર કરત. ”

આઠ મોતી મેળવ્યાનું સુખ એની પાસેથી ઝૂંટવી લેનાર માત્ર જે મોતી જ હતાં. એણે એના પુરુષાર્થને આ રીતે જે મોતીની ખોટથી ફિફ્કો બનાવી દીધો.

આ રીતે ઘણા માણસો પાસે આઠ મોતી હોય છે પણ એમની પાસે દસ મોતી હોતાં નથી એની ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેઓ મેળવેલાં આઠ મોતી પણ ગુમાવી જાય છે.

આનો અર્થ એવો નથી કે જે કંઈ મળે એનાથી સંતોષ લઈ લેવો અને નવા ક્ષેત્ર પર તાણું લગાડી દેવું. આનો અર્થ એ છે કે, માણસે એની આગેકદમને પીછેહઠમાં ન જ ફેરવી દેવી જોઈએ.

કેટલાક ધનવાનો વધુ પડતા દુઃખી થાય છે કારણ કે તેઓને લાખોનાં સ્વપ્નાં ખોટી રીતે સતાવતાં હોય છે. પાંચ લાખ હોય એ દસ લાખ મેળવવા માટે પુરુષાર્થ ભલે કરતો પણ પાંચ લાખ ઓછા છે એની વ્યથામાં એ બિતરી પડે તો એના જીવનમાં અંધાધૂંધી પેસે છે.

અમુક ચીજ નથી એટલા ખાતર માનવીએ એના મનને ભાંગી નાંખવું ન જોઈએ. ‘નથી’ એ એવો શબ્દ છે કે ગમે તે ક્ષણે એ બિપટી જાય છે. “ નથી ” ને ઉચ-

લાવવા માટે તમારામાં વ્યક્તિત્વ નથી એમ પુરવાર કરવાની જરૂર નથી.

‘મારી પાસે આટલી સગવડ હોત તો હું આમ કરી નાખત’—આવું વાક્ય બધી વખત માન વધારનારું હોતું નથી. સગવડ હોય એ તો સંજોગો ઉપર આધાર રાખે છે. સગવડ ન હોય છતાં ઇન્સાન સગવડવાળાઓને પાછળ રાખી શકે ત્યારે એની શક્તિનો પરિચય જગતને મળે છે.

તમારી પાસે વિમાન હોય તો એની અંદર બેસી તમે તરત જ આકાશમાં ઊડી શકો છો પણ તમારી પાસે વિમાન ન હોય તે છતાં તમારામાં તાકાત હોય તો તમે તમારી આગળ વિમાન બોલાવી શકો છો અને તમારી શક્તિથી હાજર થયેલું વિમાન બીજાં વિમાનોને પાછળ રાખી દે છે, એમાં મજા છે.

તમે દૂબળી કલ્પના કરશો તો તમારી સિદ્ધિ દૂબળી જ હશે. તમારી ઉડાન બળવાન હશે તો તમે જે જમીન પર ઊતરશો ત્યાં તમને લેવા માટે બીજું બળ હાજર થશે.

સરવાળાના નર્ચ શોખ ખાતર કેટલાક માનવીઓ એમની રિદ્ધિસિદ્ધિને ઓળખતા રહે છે. આમાં રિદ્ધિસિદ્ધિનું અપમાન છે.

કાળાં પાટિયા ઉપર સરવાળા સારા લાગે. ચોપડા ઉપર સરવાળા સારા લાગે પણ હૈયા ઉપર આખો દિવસ સરવાળો જ મૂકનાર હૈયાની ગુલાબીને મારી નાખે છે.

એક શોખીન પાસે ગુલાબનું રૂઢ હોય અને ખીજ પાસે ગુલાબના અત્તરની આખી શીશી હોય પણ જેની પાસે રૂઢ હોય છે એની સુવાસ જગતમાં તારીફ પામે છે. કારણ કે સુવાસને પણ સંયમ રાખતાં આવડવું જોઈએ. સુવાસ પણ વાસનો સરવાળો જ કર્યા કરે તો એ જલદ યની જાય છે.

ખીજાઓ લહેર કરે છે માટે તમારે લહેર કરવી જોઈએ એ લાગણી એક વાત છે. પણ ખીજાઓ લહેર કરે છે માટે તમને એટલી લહેર ઓછી મળે છે એવી વલણ રાખનારા માણસો જીવનની લહેરને સમજતા નથી.

જીવન જીવવા માટે પહેલી જરૂર પડે છે, તમારા શ્વાસની. આ શ્વાસનો તાલ બગાડવો હોય તો ચિંતારાણી સાથે લગ્ન કરજો.

ફિકર કરવી એ કોઈ ક્ષણે જરૂરી હશે પણ ઉપજાવી કાઢેલી ફિકર તો માણસને વહેલો તારાજ કરે છે.

નાનકડામાં નાનકડું સસલું પણ એનો જીવ બચાવી શકે છે. કારણ કે એ ચોક્કસ ક્ષણે લોંચી ખાઈ શકે છે. સસલાની પાછળ શિકારી કૂતરો પડે છે પછી સસલું લાગે છે. સીંધેસીંધું એ લાગે છે પણ શિકારી કૂતરો બરોબર પાસે આવે છે ત્યારે સસલું એકાએક લોંચી લઈ લે છે અને એ ઊગરી જાય છે.

તમારી પાછળ આકૃત શિકારીની જેમ દોડી આવે

તો એ લગોલગ થાય ત્યાં સુધી તમે જરૂર એમાંથી ઊગરવાનો માર્ગ સસલાની પેઠે શોધી કાઢજો.

આફત પાછળ પડી છે એનો ખ્યાલ રાખી તમે પહેલેથી પડી ભાંગશો તો તમારો શિકાર પણ સાવ સસ્તો બની જશે. આફતને પણ એની તાકાત અજમાવવા દેજો.

તો જ તમારા બળનો તમે ખરાબર અંદાજ કાઢી શકશો.

૪૪

શાહમુગની જેમ કુદો

તમે અત્યારે શું કરી રહ્યા છો ? તમે એનો જવાબ તરત જ નહિ આપી શકો. હું તમને કહી દઉં ? તમે અત્યારે આ લખાણ વાંચી રહ્યા છો. અને ?

તમને વિચાર આવે છે કે આ વખતે વળી કેવા ઘડતરની વાત હશે ? જોઈએ તો ખરા કે કાંઈ બાણવાનું છે કે નહિ ?

તમને કોઈ તેજની ચપટી આપી બાય છે તો તમને એ જરૂર ગમે છે. તમને કોઈ તમારો સાવ દોસ્ત બની તમને નિખાલસ રીતે કાંઈક કહી બાય એ તમને ગમે છે.

તમને મોટી મોટી વાતો નથી જોઈતી. આચરણમાં મૂકી ન શકાય એવા આદર્શો તમને જોઈતા નથી.

તમને સંસાર સાથે પ્રેમ છે. તમને તમારી પેઢીનાં કામકાજમાં રસ છે. તમને તમારી કચેરીની ખુરશી પર ખ્યાર છે. પણ તમારી એ ખુરશી પરથી તમે કોઈ દિવસ કોઈ જાંચી પદવી પર જઈ બેસો એ માટેનો મને ઉમળકો છે એટલે તમારાં ઘડતર માટે હું તમારો જ સહકાર માગું છું; સ્વાભાવિક રીતે તમને મારી આ વલણ ગમે.

જીવનના શ્વાસમાં એક એવો તાલ ઊપડતો રહે છે કે એ મધુર ગીત માગે છે. એ તાલ કોઈ બેસુરાઈ સાથે ગૂંથાતો હોય તો એ બેતાલ બની જાય છે.

માનવીનું મગજ એવું છે કે જિંદગીની ઘરેડમાંથી નીકળી એને લાગણીનું ઘરેલું ઘડવાની ઇચ્છા થાય છે. મળમલ મળે અને ઝીંકની દોરી મળે તો ઝીંકનાં ફૂલ ભરવાનું કામ સાધ્ય બને છે પણ એ બન્ને વસ્તુઓનો અભાવ હોય છતાં તમારો કસબ તમારે હાથ કરવો જોઈએ.

આજે તમે જીવનનાં રૂડા મળમલ પર ભલે એકઠા ન થતા. તમારા હાથમાં ભલે નોકરીની સૂતળી હોય. પણ તમારા મસ્તકની અંદર બે જીવનની ઝીંકની ભાતની કલ્પના જીવતી જાગતી પડી હશે, તમારા હૈયામાં એ માટેની લાગણી આછો ધૂધવાટ કરતી હશે તો તમને તક મળવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે.

તમારી લાગણી પણ ઉમદા વિચારનો શણગાર ચાહે

છે. એ શાહુગાર વિના લાગણી નર્યું નાટક બની જાય છે.
 એ શાહુગાર વિના તમારું જીવન આવે છે, જલે છે ને
 આલવાઈ જાય છે.

હું જે કાંઈ લખું છું એ લખાણની અંદરના મુદ્દા
 તમે તમારી લાગણીની અંદર મૂકી રાખો ને તમને કેઈ
 મુદ્દો તમારા જીવનના વ્યવહારમાં ઉતારવા જેવો લાગશે.

તમે કદાચ કહેશો કે આ લેખક બધી વાતો કરે છે
 પણ તમારામાં કશો ઉત્સાહ રહ્યો નથી ! જીવન અકારું
 બની ગયું છે ! જો તમારી આવી લાગણી હશે તો હું તમને
 કહું છું કે ઉત્સાહ એ તો જિંદગીનો મંગળ સંગાથી છે.
 તમે એને ધક્કો મારી હાંકી કાઢો તો એ વાંક તમારો છે,
 એનો નહિ. કમાનની અંદર છટકવાની શક્તિ ન હોય તો
 એ કમાન શા કમની ? ભરતીનાં પાણીની અંદર છોળ
 ફેંકવાની શક્તિ ન હોય તો જગત ભરતીને ઓટ તરીકે
 જ ઓળખત ! ઉત્સાહ એ પ્રકારનો એક જીવાળ છે.

કલાકાર અને કડિયો-બન્નેને ઉત્સાહની જરૂર પડે
 છે. ચિત્રકાર હાથમાં પીંછી લઈ જોખનવાંતીનું ચિત્ર દોરે છે
 ત્યારે એની પીંછી વળ ખાઈ જાય છે. એની કલા ઉત્સાહમાં
 આવી જાય છે. રંગની છોળ ઊડે છે. રેખાઓ રૂપની સરહદ
 નક્કી કરે છે. એ જોખનવાંતીના કેશની એક લટ ગૂંચળું
 બની ચિતારાની પીંછીની છોળ સમજાવે છે.

તમે હાથમાં પીંછી લઈને નહિ પણ હાથમાં પ્રવૃત્તિ
 લઈ જીવનના કંતાન પર ચિત્ર ચીતરનારા માનવી છો.

તમારી નજરમાં ડોઈ કરુણ બનાવ આવે. તમારા અનુભવમાં નિરાશા જ સામી મળે તો ય તમે એમને ઊંચકોને ને તમારા ઉત્સાહને મારી નાખ્યા વિના એ ચિત્રને ચીતરી લેજો.

એક મિત્રે મને એકવાર કહ્યું હતું: “ મને ભારે નવાઈ લાગે છે કે ડોઈ દુઃખી માણસને મેં સુખી ન જોયો. ” આ વાક્ય એ તો જોલીને ચાલતો થઈ ગયો પણ એનો અર્થ એની ગેરહાજરીમાં વધુ ને વધુ ખૂલતો ગયો. એણે કેતું કહી નાખ્યું હતું ?

દુઃખી માણસને સુખી ન જોયો ? એટલે ? તમે જ જરા વિચાર કરો. આ વાક્યનો કરો અર્થ નીકળે છે ? ના પાડો છો ?....હું હા પાડું છું. એનો અર્થ છે.

દુઃખી માણસ સુખી હોઈ શકે છે. કેવી રીતે ? દાખલાઓ આપું:

એક માતા એનાં બધાં બાળકોને એક પછી એક ગુમાવે છે. એ દુઃખી છે. પછી એ એનું મન રોકે છે. એની કૂખે નહિ પાકેલાં બાળકોમાં એ એનું મન પરોવે છે. જેમ જેમ એ મન પરોવે છે એમ એમ એને એ બધાં બાળકો એનાં જ લાગે છે. એ બાળકોને રાહત આપવાની એ પ્રવૃત્તિ હાથ લે છે. એ મા પછી એનાં પોતાનાં બાળકોની મા મઠી બધાં બાળકોની મા બની જાય છે, એટલે દુઃખી મા સુખી બની જાય છે.

એક પુરુષ છે. એક દિવસ એનું ઘર હયુલયુ હતું.

ઘરની અંદર કિલ્લોડ હતો. પણ સંજોગોને કારણે એ ઘરની અંદર એ એકલો જ રહ્યો છે. એ દુઃખી છે. પણ એનું દુઃખ હળવું થાય છે, જો એ એના એકલા ઘરના વિચારને જરા આઘા કરી એના કામના વિચારને ઊજળો કરે તો. એનાથી કોઈનું કલ્યાણ થતું હોય તો એ કારણે પણ એ સુખી થશે.

કેટલાક એમ કહે છે કે આપણા આદર્શો, જીવનની ખૂબસૂરતીના આપણા ખ્યાલો, સેવાની આપણી વાતો, નિઃસ્વાર્થી કામો, માનવકલ્યાણની યોજનાઓ આ બધું માત્ર નવરા મગજે ઘડેલું ઘરેલું છે. એનો જીવનને કશો ઉપયોગ નથી. એ એક પ્રકારનું માનસિક ઘેન છે. એ તમારા મનને ઊંચું ચડાવે છે અને તમારા મનને નીચું પછાડે છે.

પણ આવાં ઘરેણાંની, આવાં પેયની એટલા માટે જરૂર પડે છે કે એને લીધે જીવનની કડવાશ ચાલી નય છે. યાતનાઓ એ કારણે સહન કરી શકાય તેવી બની નય છે અને જીવન માટેની ખુમારી જીવતી રહે છે.

હજાર વાર આપણે સાંભળ્યું છે કે જિંદગી ચાર દિવસની ચાંદની છે. પણ આપણને આ ચાર દિવસની ચાંદની માટે કેટકેટલું વહાલ છે ! આપણે તો એટલા ટૂંકા સમયને પણ ઘણો સમજી સંસારનો રંગ ઘૂંટીએ છીએ.

આકાશની અંદર સંધ્યા, રાત્રી રાત્રી થઈ આંખની અંદર રંગ આંજે છે. એ સંધ્યા ઓછું જીવે છે પણ એનો રંગ કેવો છોળ મારે છે ! જિંદગી ચાર દિવસની છે એ

કારણે આપણે હતાશ થતા નથી. ચાર દિવસ પણ જીવન જીવી જાવને ! ચાર દિવસ પણ ઘણા છે, જે માનવી એની શક્તિનો પરિચય આપી શકે તો !

હું તો તમને કહું છું ને કે જંગલની અંદર શાહમૃગ છલાંગ મારી માર્ગ કાપે છે એમ તમે કરો. શાહમૃગો શું જોખમમાં નથી જીવતાં ? પણ એનાં પીછાં તપાસો ! જંગલની રૂપરાણીઓ એ પીછાંનો શણગાર સજે છે. એ સુંવાળાં પીછાંની હજારો રૂપિયાની કિંમત અંકાય છે !

શાહમૃગ સુંવાળાં છે અને સાથે સાથે ચપલ છે, એને ખબર છે કે ક્યારે છલાંગ મારવી ! એને જ્યાં છે કે ક્યારે ઊભા રહી જવું ! જે અને આ જ્યાં ન હોત તો એમને કાઢી ખાનારાં જનવરોએ ક્યારની શાહમૃગની ઓલાદને પૂરી કરી હોત !

તમારો બીજાઓ સાથેનો જીવનવ્યવહાર એ તમારી જિંદગીનાં, શાહમૃગનાં જેવાં પીછાં છે, એનો પરિચય આપણે ને સાથે સાથે પ્રસંગ પ્રમાણે તમે શાહમૃગની જેમ કાં તો ઊભા રહેજો ને કાં તો છલાંગ મારજો, જોખમને પણ આ રીતે જ ઓળખજો.

રંગ મૂકજો તમારી જીવનની બધી પ્રવૃત્તિઓમાં અને પછી બીજા રંગ નિહાળજો. તમને લાગશે કે ગુલાબ તમારી દિલગુલાબીનો રંગ એની પાંખડી પર છાંટી રહ્યું છે.

૪૫

માથા પરનું છોગું

છોગું. આ શબ્દ તમે ઘણીવાર સાંભળ્યો છે. કદાચ તમે પોતે પણ એ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો હશે. એ શબ્દને તમે બરાબર ઓળખો. એક ખાસ અર્થ એમાંથી આપણે તારવવો છે.

આદમી બધો પોશાક પહેરી લે છે, પછી એના માથા પર જ્યારે સાફ પહેરે છે અને એ પછી જ્યારે એ છોગું ફરકાવે છે ત્યારે એના આખા પહેરવેશને રૂપ મળી જાય છે. છોગું હોય છે તો નાનું પણ એ આદમીનો મહિમા વધારે છે.

પહેરવેશના સંબંધમાં છોગું જે રીતે એનું નામ ઉજ્જવળ રાખે છે એ જ રીતે તમારા જીવનની યોજનાઓમાં કોઈ યોજના છોગાળી બનવી જોઈએ. એ યોજનાને આકાર તરત આપી ન શકાય તો તમારી મુશ્કેલી, છોગું બની તમારી સાથે રહેવી જોઈએ.

કારણ કે એવા છોગા વિના માનવી જીવનના મેદાનમાં શોભતો નથી. છોગાના પ્રકારો હોય છે.

એના પર નજર મૂકીએ. કોઈ વેપારી એની પીઠમાં

દાખલ થાય છે. વેપારની વીજળી એ એના મગજની અંદર
ખરાબર જાળવી રાખતો હોય છે. એ વીજળીને ક્યારે
ઝબકાવવી અને ક્યારે દાખી રાખવી એની સમજ એને છે.

ખીલ્લો પાણી વેપાર કરે છે પણ આ વેપારી વેપારને
માત્ર નફોતોટાનું યંત્ર સમજતો નથી. વેપારને એ
એક જગતના મહાન પ્રવાહ તરીકે ઓળખે છે. જગતના
કિનારા પર વેપારના ભરતી અને ઓટ અફળાય છે એને
એની જાણ છે. માહિતીઓ એ એકઠી કરવા માંડે છે અને
એ માહિતીઓમાંથી એ જ્ઞાન મેળવતો જાય છે.

માહિતી અને જ્ઞાનનો ભેદ સમજવા જેવો છે. કેટલાક
માનવીઓ અમેરિકાની વોલસ્ટ્રીટની માહિતીને, એ આંકડા-
ઓને રજૂ કરી એમ મનાવે છે કે એને વ્યાપારનું જખડું
જ્ઞાન છે પણ એ આંકડા અને એ માહિતીને તમારે તમારો
ભૂમિ ઉપર યોગ્ય રીતે ઉતારવાં જોઈએ.

જેમ પરદેશી સાહિત્યનો અનુવાદ કરવાનો હોય તો
એનાં પાત્રોને આપણાં જનાવવાં પડે છે, આપણી ભાષા
પર આખી કથા મૂકવી પડે છે, આપણો રંગ એના પર
ચડાવવો પડે છે એ જ રીતે વ્યાપારના આંકડા અને પરદેશી
વ્યાપારના સાહિત્યનો પણ સમજપૂર્વક આપણા વેપારીઓએ
એમના મગજની અંદર અનુવાદ કરવો જોઈએ અને એ
પછી એ જ્ઞાનનો સંગમ આપણા વ્યાપારના સાગર સાથે
મેળવી દેવો જોઈએ.

આ સંગમ મેળવવાની જેની પાસે યોજના છે એને

હું છોગાળી યોજના કહું છું. વેપારીનું એ છોશું છે. એ છોશું એને એના ક્ષેત્રમાં મશહૂર બનાવી શકે છે.

આપણા કેટલાક વેપારીઓ, કેટલાક મારવાડી લાઈઓ પરદેશી વ્યાપારશાસ્ત્રની વિગતો જાણતા નથી. તેમણે એ માટેનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં હોતાં નથી પણ તેઓની પાસે વ્યાપારનું જે આયોજન હોય છે, તેમની પાસે ગણતરીની વીજળી હોય છે, એ એવાં પરિણામો લાવી શકે છે કે પરદેશી વ્યાપારશાસ્ત્રીઓને એમાંથી ઘણું શીખવાનું મળે છે. આવા આપણા વેપારીઓ માત્ર આંધળુકિયા કરી વેપારના કૂવામાં ઝંપલાવે છે એમ જરાય માનશો નહિ. ચોક્કસ કયાસ કાઢવાની શક્તિ તેમણે હાથ કરેલી છે.

તેમને તો તેમની બજાર એ વેપારની કિતાબ જેવી લાગે છે, ટેલિફોનની વાતચીતો એ તેમને વ્યાપારીશાસ્ત્રની વાણી જેવી લાગે છે અને બોલેલો શબ્દ તેમને જીવનનું જાળવી રાખવા જેવું સત્ય લાગે છે. અનુભવ એમના વ્યાપારી જીવનનો ઉસ્તાદ બની રહે છે.

આવી માનસિક સામગ્રી સાથે રાખી જેઓ ધંધો કરે છે, એમનાં છોગાં ફરકતાં જ રહે છે.

છોશું એ તો માનવીની વ્યાજબી ખુમારીનું નિશાન છે. એ બડાઈ માટેનું નિશાન નથી જ. અને જેઓ એમના કાર્ય અંગે વારે ને તહેવારે બડાઈઓ મારે છે એમની પાસે આવું છોશું રહેતું જ નથી. છાકટા થવા માટે છોશું ફરકાવવાની જરૂર નથી.

જીવનના કોઈપણ ક્ષેત્રમાં, વ્યાપારના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં જેઓ છાકટા બને છે એમની પાસેથી શાસ્ત્રીય વેપાર રુખસદ લઈ લે છે.

ધારો કે તમારી પાસે વધુ ધન નથી. એનો અર્થ એવો નથી કે તમે તમારું છોશું ફરકાવી ન શકો. તમે કાંઈક એવું કરો, તમે કોઈ સાધના સાધો, તમે કાંઈ નહિ તો વાતચીતની કલા હાથ કરો તો તમારા શબ્દો તમને છોશું અપાવી દેશે. મિજલસમાં તમારું નામ ગવાશે ને એ નામ પછી તો મોટાં મંડળોમાં પણ જઈ શકશે.

ઘોડો જગતનું એક તબિયતવાળું જનવર છે. આ ઘોડાને જ્યારે શણગારવામાં આવે છે ત્યારે એના માથા પર છોશું મૂકવામાં આવે છે. પછી એ એકલો ચાલે છે ત્યારે સૌની નજર એના છોગા પર જાય છે. કલગી એને શોભે છે કારણ કે બીજાઓના કરતાં એ ઘોડામાં પાણી છે. કોઈનો ટકોરો એ સહન કરી શકતો નથી. એક ઇશારો ને એ બિપડે છે.

મોરલાને તો કુદરતે જ છોશું આપ્યું છે. મોરનું બધું રૂપ એ છોગલા આગળ નમી પડતું લાગે છે. આ બધાં નજરે દેખાય તેવાં છોગાં છે પણ એમને આંહીં એટલા માટે યાદ કરવામાં આવ્યાં છે કે એ છોગાંની જે અસર પડે છે એવી જ અસર માનવી એની સિદ્ધિનાં અદીઠ છોગાંથી બિલી કરી શકે છે.

કોઈ એક બીનકાર બળવતાં બળવતાં એવી અવસ્થાએ

માથા પરનું છોશું

[૧૭૮]

પહોંચી જાય છે કે એ ક્ષણે એ તારને સ્પર્શ કર્યા વિના, તારને છેડ્યા વિના, માત્ર આંગળાં મૂકી મીંડ કાઢી શકે છે. બીનકારનું એ છોશું બની રહે છે. સાંભળનારાઓ એને એ રીતનું માન આપી દે છે.

નાની દુકાન લઈ કોઈ દુકાનદાર એનો ધંધો શરૂ કરે છે પછી એ એના ધંધાને ચગાવતો ચગાવતો એવી પરાકાષ્ટા પર લઈ જાય છે કે મોટી પેઢીઓ એના નામની રટ લગાવતી રહે છે. એ વખતે એ દુકાનદાર પર છોશું ફરકે છે. એ છોશું એટલે બીજાઓએ સ્વીકારેલી એની શક્તિ.

જેને છોશું ફરકાવવું છે એ સાધારણ જીવનથી સંતોષ ન જ પામી શકે. સાધારણ એ વિશેષણ માત્ર આર્થિક અર્થમાં સમજવાનું નથી.

વિચારની આગેવાની, વર્તન માટેની હોંશ અને એ બંધાં માટેનું નમ્રતાનું વાહન-આ સામગ્રી માનવીને જીવનનો એવો અર્થ સમજાવી દે છે કે એને જીવનની આશા-નિરાશામાં પણ એક પ્રકારની મોજ આવે છે.

આશાવાદીના જીવનમાં પણ એવા પ્રસંગો બને છે કે એ નિરાશ થાય પણ આશાવાદી નિરાશ થયા પછી ફરી આશાના દીવડાને પ્રગટાવે છે. નિરાશાનાં અંધારાં મન-ઓરડામાં આ દીવો થાય છે ને નિરાશાનાં અંધારાંને એ ફિરણો હાંકી કાઢે છે.

જિંદગીના પ્યારમાં જેઓ પડેલા છે તેઓ જ જીવનના

કોઈ ક્ષેત્રમાં જઈ તેમની કલગી ફરકાવી શકશે. જિંદગીના પાક ખ્યારમાંથી એવી લાગણી જન્મે છે કે માનવીને જિંદગી સામે અમસ્થી ગાળ કાઢવાનું દિલ થતું જ નથી. ખ્યાર ક્યારેક કાંટાય આપે અને ફૂલ પણ આપે. કાંટા મળે ત્યારે ખ્યારને તરછોડવો ને ફૂલ મળે ત્યારે ખ્યારને પાસે બોલાવવો એ રીત બરાબર નથી.

જિંદગીના તમારા ખ્યારને તમે જાળવી રાખો. પછી તમને એ ખ્યારથી કોઈ જુદા નહિ પાડી શકે.

જિંદગીનો આ ખ્યાર તમને એની નવીનોખી અનુભવ-ઓરડીમાં લઈ જશે. કલા, સાહિત્ય, વ્યાપાર, પ્રવૃત્તિ-આ બધાંનો તમને સહવાસ થશે. એ સહવાસને સ્મરણીય બનાવવો એ તમારા હાથની વાત છે.

ખીજી બધી વાત જરા બાબુએ રાખો. આટલું જ સમજો. જિંદગી સાથેના તમારા ખ્યારને ઝબકાવવા તમે કોઈ ને કોઈ છોશું ફરકાવો. એ અદીઠ છોશું માત્ર તમારું જ નામ પુકારશે એમ ન માનશો. એ તો જિંદગીનો જય પોકારશે. એનાથી મોટો જય જગતમાં બીજો કોઈ નથી.

૪૬

રસિયો વાલમ

એમના હું પરિચયમાં છું. મારા જેવા કેટલાયે એમના પરિચયમાં છે. એમની આસપાસ આકર્ષણનું મનોહર ક્રંડાણું રહે છે. એમના સહવાસ માટે સહુ કોઈ ઉમળકો સેવે છે. કોણ છે એવા એ આદમી ?

એમનું નામ આપવાની જરૂર નથી. તમારા પરિચયમાં પણ એવા બીજા આદમીઓ આવ્યા હશે. જો કે આજે એમના જેવા હેતાળ માનવીઓ ઠેરઠેર પથરાયેલા હોતા નથી.

એમનામાં શક્તિ શી છે ? તેઓ શું એક સાહિત્યકાર છે ? સંગીતકાર છે ? કલાકાર છે ? દેશસેવક છે ? પત્રકાર છે ? વકતા છે ? ખેલાડી છે ? અમલદાર છે ?

ના, આ કોઈ રંગ એમના પર નથી. એઓ એક માનવી છે. બીજા માનવી માટે લાગણી રાખતા. એમનામાં કોઈ અસાધારણ ગુણ નથી. કોઈ તેજસ્વી લક્ષણો નથી. જોલવામાં એઓ ઝાઝા શબ્દોનો ઉપયોગ કરતા નથી પણ એમના થોડા શબ્દો, હૃદયની અંદર પલળેલા હોય છે.

એમના ઓળખીતાના ઘરમાં એ જાય છે કે તરત જ

એમના સ્વભાવ પ્રમાણે એ બાળગોપાળને એકઠાં કરે છે અને એમની મસ્તી શરૂ થાય છે. માળાપનાં ફરમાનોને સિક્કતથી હઠાવી દેવાની આ આદમી પ્રેરણા આપે છે.

“ શું તમને દરિયે લઈ જવાની ના પાડે છે ? મારી સાથે આવો. ધમાચકડી કરશું. ”

પછી બાળગોપાળ કંપનીસાહેબને એ સવાલો પૂછે છે:

“ પતંગ બિડાડો છો કે નહિ ? ”

અને એ માનવી પતંગનો સરળ ઇતિહાસ સમજાવી દે છે એટલું જ નહિ પણ પતંગ માટે એ એક ભૂમિ બિલી કરે છે.

“ પતંગ ઉડાડવાથી તો તમારી આંખ તેજીલી થાય. પેચ લેવાથી તમારામાં લડતનો બુસ્સો આવે. દોર છોડવાથી તમારામાં એક પ્રકારની આઝાદીની સમજ આવે. પતંગ જેમજેમ ભંચો જતો જાય, એમએમ તમને થાય કે પતંગનાં બધાં બંધનો તૂટી ગયાં ને એ એકલો આકાશની આઝાદી ભોગવી રહ્યો છે. ”

આમ બોલીને એ પતંગનાં વિરોધી માળાપને પતંગના શોખથી રંગી દે અને બાળકોને પતંગ માટે પૈસા મળે એ રીતે મોટેરાંઓને એઓ દીક્ષા આપી દે.

બળેવનો મેળો હોય તો એ કોઈ ઘરમાં જઈ બિલા રહે.

“ એલા હાલને ! ચકડોળમાં જરા ફરી આવીએ. ”

દિવાળીના દિવસોમાં એ વખતસર એમનાં ઘરોની મુલાકાત હ્યે અને કંઈક બાળકોને એ ફટાકડાની આખી પેટીમાંથી એક એક ફટાકડો બુલો કરી આપે.

“ એક એક ફટાકડો ફેડવામાં ભારે મોજ આવે છે. તમે શાંતિ કેળવતાં શીખો. તડાફી ક્યારેક હોય, વારે વારે નહિ. છોકરાઓ ! આ ફટાકડાની પેટી પણ માણસના સ્વભાવ જેવી છે. એ પેટીને એક સાથે સળગાવો તો એનો મિજાજ જાય. તડ ને ફડ એ એનો રોષ ઠાલવે. તમે એક એક ફટાકડો હ્યો તો દરેક ફટાકડાને એમ થાય કે તમે એને દરેકને માન આપ્યું અને તમે અનુભવ કરી ને ને ! ફટાકડાની પેટી આખી સળગે છે એમાં ઘણીવાર થોડા ફટાકડા ફૂટ્યા વિનાના રહી જાય છે. ”

આમ દારૂખાનાની અંદર પણ એ જીવનની ભાષા પૂંથી દે છે અને એમના પર માબાપ ખુશ થઈ જાય છે. કારણ કે બાળકો આખી પેટીનો ફેંસલો બોલાવવાના કરતાં એક એક ફટાકડો ફેડે છે.

અને એમની હાજરી માત્ર સાકર પીરસવાની હોય ભારે જ હોય એમ માનવું નહિ.

કોઈ માંદું પડ્યું કે તરત જ તેઓ એ બિછાના આગળ પહોંચી જાય.

“ વારા કાઢજો હાં ! ઉજગરા એક જણથી ન થાય. હું આજથી તો જાગવા આવીશ. ”

અને દહીં માંદું હોય, એની સ્થિતિ ગંભીર હોય ત્યારે ઘરનાં માણસોને ધીરજ આપવાનું કામ પણ એમનું જ.

અને અમંગળ બનાવ બની જાય તો એમની આંખ-માંથી દડ દડ આંસુ સરી જાય પણ એ તો શાંતિના શબ્દો બોલ્યા કરે.

ખીજાઓ સ્મશાનેથી ઘેર ઊપડી જાય, એ તો પછી ય ઘરમાં આવે. ઘરનાં માણસોએ કાંઈ ખાધું ન હોય તો એમને સોગન આપી એ કાંઈક ખવડાવે ને પછી મરેલા માનવીનાં સંભારણામાં એમના કલાકો વીતે અને મોડી રાતે એ ઘેર જવા ઊપડે.

“રજા છે ને ?” એમ કહીને એ ઊભા થાય અને એમની ગેરહાજરીમાં એમની પ્રશંસા થાય.

સલાહ આપવાનો એમને ખાસ શોખ નહિ. સલાહ આપવી હોય તોય એ મિત્રભાવે જ આપે, વયમાં એમનાથી નાના માણસો સાથે એ હળીમળી જાય અને પછી એમના અંતરમાં એ પેસે.

કોઈ રજા હોય અને જીવાનિયા પાનાં કે સોગડાંખાજી ખેલતા હોય તો તરત જ એ એમાં સામેલ થઈ જાય.

‘દીકરાઓ ! તમે શું ચોપાટ રમવાના હતા ? અમે તો રાતુંની રાતો જાગ્યા છીએ. લાવ દાણા. તમે કંહો એટલા નાખી આપું.’”

સોગડી મારવાની હોય ત્યારે એ એટલા જોરથી મારે કે એમ કરતાં એમને હસવું આવી જાય.

પાનાં રમતાં એ ટીચકી મારવાનું ચૂકે નહિ. ક્યારેય એ ગૂંઈ કરે નહિ પણ ગૂંઈ કરે, અંચી કરે તો તરત જ એનો એકરાર કરી દે અને પછી કહે.

“ મારે માટે આ શરમભરેલું છે. ” વધુ તો રમૂજ માટે જ એ આવી અંચી કરે.

કોઈ જગ્યાએ ચોર આવ્યો હોય અને ચોરના નામની ખૂમ પડી હોય તો લાકડી લઈ તરત જ એ ઘરની બહાર નીકળવાના. પછી ચોકી કરવાની વાત નક્કી થાય તો ચોકી કરવામાં એ ખરા.

એમની ઓળખાણની કોઈ કન્યા સાસરે જાય ને એમના આશીર્વાદ લેવા આવે ત્યારે એમની આંખમાં પાણી આવવાનાં જ.

કોઈ યુવાન જરા નેટલો પુરુષાર્થ કરે એટલે એમનો પોરસ માય નહિ.

એમણે કોઈ કીર્તિ માટે કામ કર્યું નથી. એમણે સેવાની વાતો કરી કોઈ સેવા હાથ પર લીધી નથી. એમણે કોઈ પુસ્તક માટે બોલીને બહલાવી નથી.

શિખર જેવા લલે એ ન રહ્યા ! પણ એમનામાં જે માનવતા છે એ જ એમની હાજરીને ગુલાબ ભરેલી કરી આપે છે.

આવા માનવીના પરિચયમાં આવો તો જરૂર તમે એમને ઓળખવા મહેનત કરજો. આવા માણસો દિવસે દિવસે ભૂંસાતા જાય છે. બનાવટી તરવેા જીવનમાં એટલાં દેલાતાં જાય છે કે આવા માનવીઓનાં સંભારણું જ આપણે માટે રહી જશે.

એમના જેવાનાં જીવનની વાતોથી તમે તમારા જીવનના સાજને સુરીલું બનાવજો. નાની વાતો, નાનો સંસાર, ઘરનો આનંદ, ઘરની વ્યથા—એ બધાંને તમે એવી રીતે ઓળખજો કે તમારી માનવતા વધુ ને વધુ ખીલી ઊઠે.

૪૭

રોશનીધરમાં

એક હતો રાજા ને....ના, આ રીતે આ લખાણની શરૂઆત કરી શકાય તેમ નથી. ત્યારે ?

ચાંદની નીતરતી હતી, નયનનો ખ્યાલી છલકાતી હતી, પ્રણયની અંસી વાગતી હતી....ના, આ સંગીતથી પણ આ લેખનો આલાપ કરી શકાય તેમ નથી.

કારાવાસની દીવાલ રોતી હતી અને એનો અંદર એ

હસતો હતો....નહિ, નહિ. આ રીતથી પણ આ કિસ્સા ઉપરનો પડદો ઉપાડી શકાય તેમ નથી.

આ કાંઈ કોઈ નવલકથાકારના લમણામાં જાગી અને અબકી જતી કથા નથી. જીવનની જમીન ઉપર એ જાણી રહી છે અને જેમનામાં જીવનનો અભ્યાસ કરવાનો ઉમંગકો છે એના ગળામાં એ ફૂલહાર બની વીંટળાઈ જાય છે.

વરસો પહેલાં એક વિદ્યાર્થી પાઈ પણ આખ્યા વિના એક વિદ્યાર્થીલવનમાં રહેતો હતો. એ નાનકડી બોર્ડીંગ વિદ્યાર્થીની મા હતી. એણે જ એને ભણાવ્યો, ગણાવ્યો ને મોટો કર્યો.

દાતાઓ એના એ લવનની મુલાકાત લેવા આવતા ત્યારે એને સહુને પ્રણામ કરવા પડતા. ક્યારેક એમને માટેનું સ્વાગતગીત એને ગાવું પડતું.

સવારે અને રાતે જમવાનું પણ એને ત્યાં જ મળતું— દામ દીધા વિના. બહારની નિશાળની અંદર એને બધી જ રીતભાતો રાખવી પડતી.

પરીક્ષામાં સારું પરિણામ એને લાવવું પડતું અને નિશાળની એક પણ ફરિયાદ એના લવનના ‘રક્ષક’ સુધી પહોંચતી તો એના પર નેતરની સોટી સમસમી જતી.

નિશાળના વર્ગમાં બીજા વિદ્યાર્થીઓ એને “વધારા” ના વિદ્યાર્થી તરીકે ઓળખતા. કોઈ નાલાયક વિદ્યાર્થી તો એની હાલતની મશ્કરી પણ કરતો.

“ એને ક્યાં કાંઈ શ્રી બી આપવાની પંચાત છે ! ”
આ વાક્ય એના કુમળા દિલમાં કાંટાની જેમ ગોઠવાઈ
જતું. આંસુ પાડવાની આદત એણે તજી દીધી હતી.
ઓશિયાળું જીવન માનવીને જે અનોખા પ્રકારનું શિક્ષણ
આપે છે એ લાગણીનું શિક્ષણ એણે મેળવી લીધું હતું.

પણ એનામાં ભણવા માટેનો શોખ લીલોછમ
રહ્યો હતો.

ભવનની અંદર પણ એને સમય મળતો ત્યારે એ
વાંચન કરતો. રાતના પણ એને વાંચવાની ઇચ્છા થતી પણ
ભવનનો નિયમ હતો કે અમુક વાગ્યા પછી બત્તી બાળી
શકાય નહિ.

પણ એ વિદ્યાર્થીથી વાંચન ન બની શકે ત્યારે એ
મનન કરતો, મંથન કરતો.

પછી તો એ દરેક પરીક્ષામાં પસાર થવા માંડ્યો.
અને એક દિવસ એને ભવન છોડવાની ફરજ પડી.

કારણ કે ભવનની અંદર રહી જેટલું ભણી શકાતું હતું
એટલો અભ્યાસ એણે પૂરો કર્યો હતો.

મેટ્રીક પસાર થઈ ગયા પછી એ વિદ્યાર્થીને ભવન
છોડવાની પણ આવી ત્યારે એને ખરેખર એમ લાગ્યું કે
એની માતાની એ વિદ્વાય લઈ રહ્યો હતો. એનું જગતમાં
કોણ હતું ? માળાપ તો મરી ચૂક્યાં હતાં. દૂરનાં સગાં
એની સંભાળ રાખવા માગતાં નહોતાં.

એટલે તો ભવનનું મકાન છેડતાં એને એમ લાગ્યું કે એ એક જીવતા જાગતા જીવને સલામ ભરી રહ્યો હતો.

એ જવાનો હતો એની આગલી સાંજે એણે ભવનના ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને સંબોધી કાંઈક કહ્યું:

“આપણી જવાબદારી બીજા નિશાળિયાઓ કરતાં ઘણી વધુ છે. વિદ્યા મેળવતાં આપણે પૈસા ન ખર્ચી શકીએ પણ આપણે પરિશ્રમ કરવાનો છે. એટલું જ નહિ, આપણે એ રીતે આગળ જવાનું છે કે એક દિવસ આપણા ભવનને આપણા નામમાં ગૌરવ લેવાની ઈચ્છા થાય.”

અને પછી તો એમણે એ ભણતરની દુનિયા છેડી. “મક્ત” જીવનની “હૂંફ” પણ છેડી.

વધુ ભણવાની શક્તિ નહોતી. એટલે એ વિદ્યાર્થીએ એમના જ્ઞાનની ગંગાને બીજી રીતે વહાવવાની તરકીબ કરી.

એણે બજારમાં નોકરી લીધી, નામું લખવાની. નામું લખતાં લખતાં પત્રવહેવાર લખવાનું કામ એણે માથે લીધું. એમાંથી વળી બજારની અંદર જઈ પેઢી તરફથી જે કાંઈ કરવા જેવું હતું એ કામ હાથ પર લીધું.

દિવસો ગયા, મહિનાઓ ગયા, વરસો ગયાં ને એક વખતના, અને હવે તો મોટા થયેલા વિદ્યાર્થીના નામનો રણકો બજારમાં વાગવા લાગ્યો. વિદ્યાર્થી તરીકે નહિ, વેપારી તરીકે.

એ રણકા માટે એમનો પુરુષાર્થ જવાબદાર હતો. જે રીતે એમણે એમનો અભ્યાસ આગળ કર્યો હતો એ જ રીતે એમણે એમની નોકરીને વિદ્યાપીઠની અંદરની એક પદવી જ માની લીધી.

અને સ્વતંત્ર વેપારી તરીકે એમની નામના ચોમેર સંભળાવા માંડી.

વરસોની એમની મહેનત ખર આવી.

પોતાની માલિકીના મકાનને આંગણે એમની મોટર ઊભી રહેવા માંડી.

એક દિવસ એકાએક એના મગજ પર એક વિચાર ઝબક્યો !

એને યાદ આવ્યું, એનું લવન. એ સંસ્થા ! એ સંસ્થા તો એની મા હતી.

તરત જ વેપારીએ હિસાબ લખવા માંડ્યો. જેટલાં વરસ એ લવનમાં એમણે ગાળ્યાં હતાં એ વરસોના ખર્ચાનો એમણે સરવાળો કર્યો, ગણતરી કરી. એમણે એક રકમ કાગળ પર મૂકી.

એ રકમને એમણે ખેવડી બનાવી. વળી 'કાંક' ઊમેર્યું અને પછી પચ્ચીસહજાર ને એકનો એક લખી એમણે એ લવન પર રવાના કર્યો.

એ એક લખતી વખતે એમના અંતરમાં ઊર્મિ ફરવા લાગી. એના જેવા હજારો ગરીબ વિદ્યાર્થીઓનાં મોં એની

રોશનીઘરમાં

[૧૯૧]

આંખની અંદર ગોળગોળ ફરવા લાગ્યાં. એના કાન પર અનેક જાતનાં વાક્યો અફળાવા લાગ્યાં.

“પુસ્તક બગડે નહિ. તમારે પાછું આપવાનું છે. આ ઘોઠી છ મહિના ચલાવજો. પહેરણને થીંગડું મારી દો. સારા ગુણ નહિ લાવો તો તમને આંહીં રાખવા ભારે પડશે.”

એ રકમ મોકલ્યા પછી દર વરસે અમુક રકમ એ સંસ્થાને આપવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો.

એમણે એમનો ભૂતકાળ વિસારે પાડ્યો નહિ.

જૂના દિવસો ભૂલી જવામાં મજા નથી. એ યાદ માનવીને વધુ બળ આપનારી નીવડે છે.

રોશનીમાં આવી ગયા પછી જેઓ એમના ભૂતકાળનાં અંધારાંને તુચ્છકારી કાઢે છે અને એને વિષેનો ખ્યાલ રાખતા નથી તેઓ રોશનીને બરાબર ઓળખનારા નથી.

અંધારું એ પણ એક એવી નીસરણી છે કે એના પરથી રોશનીઘરમાં પગ મૂકી શકાય છે પણ અંધારું ય દ્રષ્ટિ માગી લે છે, માવજત માગી લે છે.

કાલે તમારી આબુબાબુ રોશની પ્રગટે ત્યારે જરૂર આનંદ પામજો કારણ કે તમારા પુરુષાર્થે એ રોશની ચેતાવી હશે. પણ એ રોશનીનો નશો ન કરતા. રોશની જીરવવી એ પણ એક ઇલિમ છે. એ કાંઈ છાકટા કરે એવું બિજળું પીછું નથી. તમને કેફ ચડાવવા માટે રોશની તમને મળી નથી.

૪૮

નાનું વાક્ય

મુશ્કેલ છે. આ એક નાનકડા વાક્ય પછીથી પૂર્ણ-
વિરામ મૂકી દેવાની ઘણાંને આદત પડી ગઈ છે.

આસાન છે. આ એક નાનકડા વાક્ય આગળ અર્ધ-
વિરામ મૂકી, ઘણાંએ આગળ આદ્યા છે પણ તેમની યાત્રા
મંગળ થતી નથી.

મુશ્કેલ છે એ એક વાક્ય સામું આવીને ઊભું રહે
પછી જ આદમીનું ખરું કાર્ય શરૂ થાય છે. સંજોગ 'ના'
કહેતા હોય એની 'હા' કરાવવી એમાં તો માનવની શક્તિની
કસોટી છે.

એટલે તમે જ્યાં હો ત્યાંથી તમારે કદમ ઉપાડવા
જોઈએ. તમારે ઉપડવું જોઈએ.

જગદીશચંદ્ર બોઝ જ્યારે એના ઘરના ચોરડામાંથી
બહાર આવ્યા અને વાડાની વનસ્પતિએ એને માટે મુશ્કેલી
ઊભી કરી, એટલે કે વનસ્પતિશાસ્ત્ર એટલું અઘરું નીવડ્યું
ત્યારે એ અટકી ગયા નહિ.

વનસ્પતિની ઓળખ લેવા એમણે કદમ ઉપાડ્યા હતા.

અને એક દિવસ વનસ્પતિએ જ જગદીશચંદ્ર બોઝના નામનો જગત આખાને પરિચય આપી દીધો.

લજ્જામણીના છોડે શરમાયા વિના જણાવી દીધું કે ઝાડપાનમાં ય જીવ છે.

જગદીશચંદ્ર બોઝને આ બધી પહેલેથી કાંઈ ખબર પડી નહોતી. એમણે કુદરતની ‘ના’ ને “હા” કરાવી જાણી. એમણે એક કામ આક્રમમાં ય આદર્યું અને એ અધૂરું ન રહ્યું.

“અરર ! મેં આમ કર્યું હોત ” આવું વાક્ય બોલવાનો સમય ન આવે એને માટે પહેલેથી જ માણસે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ.

એક મહાન પર્વતની તળેટીએ ઊભા રહી તમે જો ત્યાંથી પર્વતને જોયા કરશો તો તમને એ પર્વત જિવડાવી દેશે, એનું શિખર તમને ‘ના’ ‘ના’ ‘ના’ કહેતું સંભળાશે પણ તમે એ પર્વત પર ચડવાનું શરૂ કરો.

એક ઘડી એવી આવશે કે તમે શિખર પર હશો. ત્યાંથી તમે તળેટી પર નજર કરશો ત્યારે તમને ખ્યાલ આવશે કે તમે કેટલે ઊંચે પહોંચી ગયા.

હિમાલયને ઓળંગવા માટેનો પુરુષાર્થ પણ માણસોએ કરી જોયો છે.

પણ તમારા ધ્યેયના શિખર પર તમારી નજર ચોંટેલી હોય તો જ તમારા કદમ ઉપર ને ઉપર જઈ શકે છે.

ખીણની અંદર નજર ખૂંતાડનારો પહાડ ઓળંગી શકતો નથી.

એક કાર્ય જરા બહોળું હોય તો એના ભાગલા પાડી નાખવા અને દરેક ભાગલાને શાસ્ત્રીય ચડાણ આપી દેવું. તો બહોળા કામનો ખરાબર ઉકેલ થઈ શકે છે. ઘરના ચણતર માટે એક પછી એક ઈંટ મૂકવામાં આવે છે અને એનું પરિણામ મહાન મહેલાતમાં આવે છે, એમ કામની પણ છૂટક વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. એમાંથી કાર્યનો પૂરો આકાર હાથ લાગે છે.

દાખલા તરીકે એક દિવસમાં તમારે આઠ દશ વ્યક્તિઓની મુલાકાત લેવાની છે. તમારા કાર્યની તેમને ઓળખ આપવાની છે અને એ બધા પછી તમારે અમુક સમયે અમુક જગ્યાએ પહોંચવાનું છે.

આવી પરિસ્થિતિમાં આ પહેલું કરું કે તે કરું, એની મૂંઝવણમાં વણાયા વિના, તમારી આંખ સામે કાગળ મૂકજો. હાથમાં પેન્સિલ લેજો અને આખા દિવસના કાર્યક્રમને એક પછી એક મૂકતા જાઓ.

એક મુલાકાત, એની સામે જેટલો સમય જાય એની ગણતરી કરી એની મિનિટો મૂકજો. એટલી મિનિટમાં તમારે કેટલા મુદ્દા કહેવાના છે એની મગજમાં નોંધ લઈ લેજો એટલે તમારી મુલાકાતની એકેય ક્ષણ નકામી નહિ જાય; એટલું જ નહિ પણ તમે દરેકે દરેક મિનિટ મુદ્દાસર વાત કરવામાં જ વિતાવશો.

આ પ્રકારની કાર્યની રેખા દોરવાથી મગજમાં પણ એક જાતની વ્યવસ્થાશક્તિ આવી જાય છે. અને આનું પરિણામ સુંદર આવે છે.

વિગતોની ખાખતમાં પણ અંધાધૂંધી ન ચાલી શકે. દરેક કામના ભાગલા એટલે નાનામાં નાની વિગત, અને આ નાની વિગતમાં જેટલું અંધારું એટલું કાર્યની અંદર અંધારું.

કાર્ય પાર પડવા માગતું હોય પણ એમાં તમારો સહકાર હોય તો જ એમ બને.

સહકાર એટલે કાર્ય પાછળ તમે એકલી ધમાલ કરો, સમય વિતાવો એમજ નહિ પણ કાર્યની આસપાસ બરાબર ફરી વળો, એ માટેની તમારી ધીરજ રહેવી જોઈએ.

જેઓ સારા તરૈયા થયા છે તેઓની શરૂઆત કેમ થઈ છે ?

પાણી આગળ આવી, પાણીની અંદર પડતાં પહેલાં તેઓ બહુ વિચાર કરે તો તેઓ ધૂબકો મારી જ શકતા નથી. તેમના ઉસ્તાદ બાબુમાં હોય તોય વધુ પડતા વિચારને કારણે તેઓ હિંમત હારી જાય છે.

પણ જેઓ તરવાના હેતને ખ્યાલમાં રાખી પાણીમાં અંપલાવે છે તેઓ ઊંડા પાણીને પણ એક ક્ષણે તરી જઈ શકે છે.

કાર્ય માટે કદમ ઉપાડતાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

કદમ ઉપાડો, કેડી મળતી જશે.

જગતની મહાનમાં મહાન શોધો શોધાઈ એ પહેલાં
એ ગર્ભમાં પડી હતી પણ એનો જન્મ થયો કારણ કે
માનવે એ અજવાળું હાથ કરવા ચત્ન કર્યો. એ શોધ કાંઈ
એના છેલ્લા રૂપમાં પહેલેથી હાથ લાગી નહોતી.

સોનાની ખાણની અંદર સોનાના નક્કર ટીમ કાંઈ હાથ
લાગતાં નથી. પથ્થરની ઉપર સોનાની નસ ચાલી જતી હોય
છે એ નાનકડી નસ પર જેની નજર પડે છે એ જ કરોડો
રૂપિયાનું સોનું હાથ કરે છે.

કાર્ય પહેલાં કાર્યની નાનકડી લહર જ ઓળખાય
છે એટલે નાનકડી સિદ્ધિથી નાખુશ થઈ જવાની જરૂર નથી.

કાર્યની સિદ્ધિ વીજળીવેગે જ સાંપડતી નથી. કોઈ
વાર આસ્તે ચાલીને એ ઈનામ આપી જાય છે.

એક યોજના તમે કાગળ પર મૂકો અને એ યોજ-
નાને તમે પહોંચી વળશો કે નહિ એના વિચારમાં તમે
દિવસો લાંબાવો છો તો એ યોજના તમને રાક્ષસ જેવી લાગે છે.

એના કરતાં યોજનાને તમે તરત જ તમારા કાર્ય
સાથે જોડી દો. અને તમારો તાલ જોયા વિના તમે તમારો
ભૂલો સુધારતા જાવ.

માનવીને એનાં સ્વપ્નાં આ ક્રિયા દ્વારા જ હાથ
લાગ્યાં છે.

સ્વપ્નનું ચાલતા માણસને ચારી આપે છે અને સ્વપ્નનું પરિશ્રમ પાડનારા આદમીનું કપાળ લૂછી આપે છે.

ચોજનાના ખાટહિંચકા પર જૂલનારાઓથી સ્વપ્નનું આધુન જ રહે છે.

સ્વપ્નનું પણ 'વાસ્તવિક' પ્રયત્નો માગે છે.

૪૯

કુદરતની કિતાબ

આકાશ એ કુદરતની એક કિતાબ છે. તારકો એનાં નવાંનોખાં ચિહ્નો બની જાય છે, સૂરજ, ચાંદો એના ખાસ અક્ષરો છે; પણ આ આકાશમાં એકલો સૂરજ વસવાટ કરતો નથી. કોઈ વાર સૂરજના પ્રકાશને પાછળ રાખી દેનાર વાદળ પણ ચડે છે પણ વાદળ એ રોજનો ખેલ નથી. સૂરજના સોનાના ખેલને સદા માટે વાદળું રોકી શકતું નથી.

આકાશની આ વાદળ અને સૂરજવાળી કિતાબ, માનવીને સુખેદુઃખનો સુંદર પરિચય આપી જાય છે. માનવીના જીવનઆકાશમાં પણ આવી ભાત આવે જાય છે. વાદળથી કરનારો સૂરજની પ્રચંડ છડી પોકારી શકતો નથી. કારણ કે, આકાશનું વાદળ એવા માનવીને કમતાકાત બનાવી દે છે.

વાદળ વિના આકાશની કલ્પના થઈ શકતી નથી, એ જ રીતે જીવનમાં પણ આપત્તિ વિના આનંદની કલ્પના થઈ શકતી નથી.

પણ વાદળ એ કાંઈ સૂરજ માટેનો સદાનો નકાર નથી એટલે એ રીતે જ માનવીએ પણ એની આસપાસના ઝનાવોની ભાષા વાંચવાની જરૂર છે.

હું જ્યારે સોજ વરસનો હતો અને શેરડીના કારખાનામાં કામ કરતો હતો ત્યારે એક દિવસ એક ઝનાવ ઝાલી ગયો.

જે યંત્રથી આખું કારખાનું ચાલતું એ યંત્રનું ચક્ર એકાએક અટકી પડ્યું. હું એ વિભાગમાં કામ કરી રહ્યો હતો એટલે મને પોતાને તો ત્યારે એમ લાગેલું કે, તમામ મુખનો અંત આવી ગયો હતો.

હજી તો કારખાનું શરૂ થવાનું હતું. મેં પોતે એની ભવ્ય કલ્પના કરી રાખી હતી અને ઉદ્યોગનો વિકાસ થાય પછી સમૃદ્ધિ આસપાસ ફરતી થશે એવી કલ્પના પણ કરી હતી, મને ત્યારે કારખાનાની આજીવણાજીવના રાજકારણની કાંઈ ખબર નહોતી.

યંત્રનું મુખ્ય ચક્ર ખોટકાઈ ગયું એની ખબર પડતાં, જેમણે કારખાનું ઊભું કર્યું હતું એ ઇજનેર આવી પહોંચ્યા.

મને તો એમના આવ્યા પહેલાં એમ લાગતું જ હતું હતું કે એમની સાથે એ સ્વભાવનું તોફાન લઈ આવશે.

ધ્વજનેર આવ્યા. એમણે ચક્ર નિહાળ્યું. હું બાજુમાં જ ઊભો હતો. હમણાં એકાદો 'હોકારો' પડ્યો એ માટે મારા કાનને તૈયાર કરી રહ્યો હતો.

મારા મોઢા પર પસીનો થઈ ગયો હતો. આંખ થોડી લાલ થઈ ગઈ હતી. હું ઝિનઝનુલવી હતો. જીવનમાં પગલાં મૂકી રહ્યો હતો.

એ હતા, ગોરા ધ્વજનેર. વિલાયતથી ખાસ કારખાનું ઊભું કરવા એ આવેલા હતા.

ધ્વજનેર મારી પાસે આવ્યા, મારી પીઠ થાબડી અને લગભગ હસીને બોલ્યા :

“આ તો સાવ સામાન્ય અકસ્માત છે. આ આખું ‘ફ્લાઈ ઓફીસ,’ આ આખું ચક્ર કારખાનાના છાપરાને ફાડી અદ્ધર ઊડી જાય તો ય હું તો જરાય ગભરાઉં નહિ. કારણ કે આવા અકસ્માતો જ્યાં યંત્ર હોય ત્યાં ન બને તો ક્યાં બને ? આમ બનવું જ જોઈએ. આમાં મોટું થઈ શું ગયું છે ?”

અને પછી ધ્વજનેરે મને એમના જીવનની જાણવા જેવી ઘણી વાતો કહી. એમણે મને સમજાવ્યું :

“ગમે તે થાય તોય મેદાન છોડવું નહિ. આ યંત્રનો આવો અકસ્માત થઈ ગયો; કાચોપોચો માણસ આ પછી મેદાન છોડી જવાની ઇચ્છા કરે. પણ આવા ભાગેડુઓ માટે જીવન નથી.”

નાની વાત હતી. સહેલી ભાષા હતી. પણ મને એમાંથી જીવનની ભાષા સંભળાઈ.

આફત એ તો જીવનની ઘણાંમાંની એક શરત હતી. એવા આફતના વાદળને તો કેમ વિખેરવું એનો જ વિચાર હોય.

વાદળ કેમ આવ્યું ? એ એક પ્રશ્ન માનવીને કોઈ કાંઠે લઈ જતો નથી.

કારખાનાનો કિસ્સો એટલા માટે મેં રજૂ કર્યો છે કે ત્યાર પછી હું મોટી આફતોનો અને મોટા અકસ્માતોની કલ્પના કરતાં શીખી ગયો. પરિણામે ખમીરનો મને ખ્યાલ આવતો ગયો.

દરેકના જીવનમાં આ પ્રકારના સંભેગો ઊતરી પડે છે. સંભેગોનું સ્વરૂપ બુદ્ધ બુદ્ધ જરૂર હશે પણ એ સંભેગોનો નિકાલ કરવા માટે માત્ર રૂપિયા, આના, પાછની જરૂર પડતી નથી પણ યોગ્ય માનસની જરૂર પડે છે.

ભાગેડુઓની જગતમાં કિંમત નથી. મેદાનમાં રહી ઉઝરડા જીવનનારની કિંમત છે.

એટલે વિચિત્ર સંભેગોના ઉપચાર તરીકે નિરાશાને પાસે બોલાવવા કરતાં આશાને બોલાવવાની જરૂર છે.

નિરાશા બહુ ઓછા માણસોને કવિ બનાવી બાણ છે પણ મોટા ભાગના માણસોને તો એ કમતાકાત બનાવે છે.

આકાશ છે, માટે વાદળ છે અને વાદળ છે માટે સૂરજ છે; આ કુદરતની પાટીના અક્ષરો ભૂલી શા માટે જવ છે ?

જીવનના રંગો આકાશની માફક બદલાતા રહે છે માટે જ જીવન 'ધ્યાતું' લાગે છે અને માટે જ આકાશ 'ધ્યાતું' થઈ પડે છે.

એક માનવીની આખી જિંદગી સુંવાળા સુખમાં જ પસાર થઈ હોય તો એવા માનવીને કમનસીબ ગણવો જોઈએ.

હલેસાં વિના હોડીને દૂર કરવામાં મજા નથી, તોફાન વિના શાંતિનો રસ માણવામાં લિજ્જત નથી.

'અને તો એ મૂંઝાઈ જવ તો આકાશ ભણી જોજો. તમારી નજર તમારા પગને વટાવીને દૂર જતાં શીખશે. એક પ્રકારનું મનોહર દર્દ તમને પછી ઢંઢોળશે.

તમારી આંખમાં છૂપાયેલાં આંસુ તારાઓ બિટકી આપશે. વાદળની પાછળ છૂપાયેલો સૂરજ તમને એ 'ધાણી આપી જશે. કુદરતની ક્રિતાબ—આ આકાશ—તમને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપી જશે.

નિયમ ખાતર નિયમ પાળવાનો બહુ અર્થ નથી. નિયમ એ એક વાહન છે. એની દ્વારા યોજનાને આકાર આપી શકાય છે. કાર્યને વ્યવસ્થિત બનાવી શકાય છે. પણ નિયમની પાછળ કાર્ય કે યોજના ન હોય તો એ નિયમ નીરસ બની જાય છે.

ખાખરા ભૂતને કાંઈ કરવાનું નહોતું, કોઈ હેતુ નહોતો. અને એની સામે નિયમ ઊભો રહ્યો, સમય ઊભો રહ્યો. ત્યારે ઊંચા વાંસડા પર ચડી એ ઊતરવા લાગ્યો. ફરી ને ફરી એ આ નિયમ પાળી રહેતો.

ખાખરા ભૂતે આ રીતે કામ કર્યું; પણ એના કામ પાછળ કોઈ ચમકાર ન રહ્યો. ભૂત નવરો ન રહ્યો પણ એની પ્રવૃત્તિ વાંઝણી જરૂર રહી.

કેટલાક માણસો આ રીતે યોજના વિના વાંસડા પર ચડે છે ને ઊતરે છે. ખાખરા ભૂતના આ વારસદારો જો તેમની નાનીશી શક્તિને પણ સારી રીતે રોકી શકતા હોય તો તેમના કાર્યને અર્થ સાંપડી શકે.

જેમને 'કાંઈક' કરવું છે એમને નિયમ જરૂર સહાય

કરે છે કારણ કે યોજનાનો અમલ, યોજનાનું સ્વરૂપ તો જ બહાર આવે, જો એનું સંચાલન નિયમિત હોય.

કાર્ય અને નિયમની આ મિલાવટ પછી વધુ આગળ આવવું હોય તો રચનાત્મક તત્ત્વ પાસે રહેવું જોઈએ. આ તત્ત્વને કારણે કેટલીક જિંદગીઓના સ્પર્શ માત્રથી જગતમાં ભવ્ય ઈમારતો ઊભી થઈ શકી છે.

આ ઈમારતો ઉદ્યોગની હોઈ શકે, વ્યાપારની હોઈ શકે, કીર્તિની હોઈ શકે, અને ચારિત્રની પણ હોઈ શકે.

જેઓના હૃદયમાં મંગળ લાવના વસવાટ કરતી હોય છે એમનો સ્પર્શ મંગળમય પરિણામ લાવી શકે છે.

મંગળ લાવના સંસારીઓના જીવનમાં અમૃત ઘોળવા માટે કામની તો છે જ પણ જીવનના દરેકે દરેક ક્ષેત્રમાં મંગળ લાવના મંગળ દર્શન કરાવી આપે છે, સાધનાનાં મંગળ દર્શન.

મંગળ લાવના કેને સાદ દે છે ? રચનાત્મક કાર્યને.

એક માનવીએ એક ગામડામાં ગામડીઆઓની નિરાધાર હાલત નિહાળી. નિરક્ષરતા નિહાળી. અજ્ઞાન અને વહેમનાં અંધારાં નિહાળ્યાં. આ માનવી માત્ર નિશ્વાસ નાખીને બેસી રહ્યો તો એનો નિશ્વાસ ભલે સહાનુભૂતિવાળો હોય પણ આ નિશ્વાસને સાવ સાચો બનાવવા માટે એ માનવીએ એ નિશ્વાસને કાર્યની જમીન પર ઉતારવો જોઈએ. એ નિશ્વાસને ફરવો કરવો જોઈએ. એ નિશ્વાસ સામુદાયિક અને નહિ ત્યાંસુધી એને જળવી રાખવો જોઈએ.

જરૂર એ પછી અમુક પરિણામને આવવાની તક મળશે. ગામડીઆઓની ખૂરી હાલત દૂર કરવા માટે કોઈ રચનાત્મક કાર્યક્રમ ઘડાશે. નિશાળો ત્યાં ઊઘડી પડશે.

અને ત્યારે સમજાશે સાચા નિશ્વાસની કિંમત.

એ જ રીતે વ્યાપાર અને ઉદ્યોગનાં ક્ષેત્રોમાં અંપલાવનાર ઈન્સાન આસપાસ વ્યાપારનાં બાવાં નિહાળે, તો એણે એનાથી ત્રાસ પામી જવું જોઈએ નહિ.

એ બાવાંનો નિકાલ લાવવા એણે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. એ ક્યારે બને ? હૃદયની અંદર મંગળ લાવના હોય.

રશિયાએ કાઝકીસ્તાન જેવા રણના પ્રદેશમાં પાણીનાં ઝરણાં વહેતાં ક્યાં કારણ કે જે ઈજનેરે, એ રણને જોતાં નિશ્વાસ ઠાલવ્યો અને એ નિશ્વાસ સાથે એની કલ્પનાને સળગાવી અને એ કલ્પનાને સળગાવ્યા પછી એણે જે ભાવિ ચિત્ર દોર્યું, અને એ ચિત્ર દોર્યા પછી એણે એ ચિત્રને ખડું પાડવા માટે પ્રયત્નો કર્યા, એને લીધે વેરાનમાં જળ વહ્યાં.

એનો નિશ્વાસ મંગળમય પરિણામ લઈ આવ્યો. એટલે નિશ્વાસ એ માત્ર નિરાશાનો સંગાથી જ ન બનવો જોઈએ.

આજનો નિશ્વાસ આવતી કાલનો ઉમંગ બની ભય, જો હૃદય સ્વચ્છ હોય તો. જો મગજનાં તંતુઓમાં શક્તિ હોય તો. જો રચનાત્મક વૃત્તિ કેળવી હોય તો.

એટલે યોજના, નિયમ અને ભાવનાના સંગમ ઉપર જીવનને રોકતાં આવડવું જોઈએ.

૫૧.

છાતીના કાંગરા.

ભૂયની સાથે ભાઈબંધી રાખવી કોઈને ગમતી નથી. તોયે લય ઘણા માણસોનાં બારણાં ખખડાવે છે.

લય માત્ર એક જાતનો ચહેરો લઈને આવતો નથી, માત્ર એક જાતની બોલી લઈને એ આવતો નથી. એ તો એના 'હૃતો' દ્વારા માનવીને રંબડવા બહાર પડે છે.

બાળકોને લય લાગે છે અને મોટાંઓને લય લાગતો નથી: આમ માનવાનું કશું કારણ નથી.

એથી ઉલટું કેટલીકવાર તો એમ બને છે કે બાળક એના અજ્ઞાનને કારણે નિર્ભય રહે છે.

માનવીની આસપાસ લયની વાડો રચવાનું કામ, આજના વધુ પડતા જ્ઞાને હાથમાં લીધું છે.

રોગનાં મૂળ પર ઘા કરવાની વાતને અજાણી રાખી જંતુઓના ચેપની વાતને એટલી ચગાવવામાં આવી છે કે આ વાતો ઘણાના મગજમાં ભૂતની જેમ ફરતી રહે છે.

આરોગ્યના સિદ્ધાંતો માણસ સમજતો થઈ જાય તો આજે એ જે રીતે કૂંડી કૂંડીને એના જીવનની પગલીઓને આગળ કરે છે એ હાલત એની ન હોય.

ઘરની અંદર સૂતા હો અને ચોર આવે અને લય લાગે એ લય તો સાવ “સરળ” લય છે.

આજનો લય આના કરતાં વધુ ગૂંચવાળો બન્યો છે. આજનો લય ગભરાઈ ગયેલાં માનસમાંથી બાગી ગયો છે.

સંસારની અંદર આ લય એનો પગ જમાવતો બળ છે. કેટલાક પતિને લય લાગે છે, પત્નીના સુધરતા જતા વિચારોનો કેટલીક પત્નીઓને લય લાગે છે, અણમાનીતી બનવાની ભાવિ શક્યતાનો. પિતાને લય લાગે છે, પુત્રની ઝડપી ચોજતાઓનો.

આ લયની પાછળ દૂબળું મન સંતાયેલું છે. જેમણે જીવનની પિછાણ મેળવી છે, જેમણે માનવતાની કેડી પર ચાલવાની કાળજી રાખી છે, જેણે પુરુષાર્થ અને સાહસનો સાથ રાખ્યો છે, જેમણે સ્વચ્છ માનસનો ટેકો મેળવ્યો છે, એ માણસો પાસે આવો લય આવી જ શકતો નથી.

લય સામો આવે ત્યારે એ ક્ષણે એનો નિકાલ કરવા માટેની આવડત માણસ ભલે રાખે પણ ‘આવે છે’ ‘આવે છે’ એમ મનમાં માની, લયની તસવીરને બિહામણી કરનારાઓ લયના વિચાર માત્રથી પણ ભોંયભેગા થઈ બળ છે.

જેમની જીવનની પ્રવૃત્તિ ઉપર અંતઃકરણ એનો આશીર્વાદ ઉતારે છે એને કોઈ ડર નથી. આ રીતે જેઓ ઘરની બહાર નીકળે છે, એમને બીજાઓની શંકાઓના વાઘદીપડા સામા મળે તોયે એને આંચ આવતી નથી.

પારેવાંનું દિલ વધુ પડતું ઘૂજી ગયું છે એટલે એના શિકાર સહેલો થઈ પડે છે. પારેવાનાં કરતાં નાનાં પક્ષીઓ ઉપર શિકારી પક્ષીઓ તરત ચોટ મારતાં નથી કારણ કે, શિકારી પક્ષીને પણ ખબર પડે છે કે મરેલું મન સહેલાઈથી તાગે થાય છે.

તમે ક્યાં જીવનને એકલી રેશમની યાત્રા માની બેઠા છો ? અને તમે ભૂલશો નહિ કે ચાંદની પણ અંધકાર હોય છે માટે ખીલી ગયું છે. તમારા મનની ચાંદની તમારી આબુખાબુના અંધકારની અંદર ચળાશે તો જ એની ખિલાવટ દુનિયાને દેખાશે. જીવન એ એક ગઢ છે અને તમારી છાતી એ ગઢના કાંગરા છે. આ ગઢને ઘેરવા આફતો આવે ત્યારે તમારું બળવાન મન પ્રથમ સામનો કરે છે. આ મન જો દૂબળું હશે, બિચારું હશે તો તમારો ગઢ 'બિચારો' બની જશે.

જીવનના આવા દુર્ગ પર તમે જે પુરુષાર્થનો હૃદયરંગી વાવટો કરકતો રાખ્યો છે એને હેઠો ઉતરાવી દેવાની શક્તિ કોઈનામાં નથી, એની તમે તમારા પૂરતી ખાત્રી રાખજો.

હા, મધ લેતાં મધમાખી ડંસે, સાહસ કરવા જતાં છરકો થઈ જાય પણ જેનો હંસલો જાગી ગયેલો છે એને નિંદર અને રાત્રિના અંધકારનો ડર નથી.

હિંમત ઉપર આકાર પામેલા તમારા છાતીના કાંગરા પરથી તમે સાચી ધારાળી દ્રષ્ટિ ફેંકશો તો તમારી સામે બેસી થયેલી મુશ્કેલીઓની સામે તીર જઈ પડશે. ને તમારા જીવનના દુર્ગનો ડંકો વાગી જશે.

૫૨

તમારું નામ

મેદાન પર વિજય મરચાંટ એના કાંડાની શક્તિનો પરિચય આપે, ને તમે એ નામમાં ગૌરવ લ્યો છો.

કૃષ્ણાલાલ શ્રીધરાણી અમેરિકામાં જઈ પુસ્તક પ્રગટ કરે છે ને શ્રીધરાણીનું નામ તમે ફરી ફરી બોલ્યા કરો છો.

કોઈ જલસામાં કોઈ ઉસ્તાદ એની કલા અબકાવી નાચે છે ને તમે એ ઉસ્તાદના નામનું ગૌરવ આગળ કરો છો.

ગાંધીજીના નામનું ગૌરવ તમે તો દિવસ રાત સાથે રાખો છો.

બીજાં નામોમાં તમારે ગૌરવ લેવું હોય તો જરૂર લ્યો. ગુણીજનની અસર ઓલવી એ શુભ વલણ છે.

પણ તમે તમારા પોતાનાં નામમાં પણ ગૌરવ લઈ શકો એવી દુનિયાને તમે હાથ કરો.

તમે તુરંત ને બીજા બાદશાહ-આ પ્રકારની માનસિક નાનપથો તો તમે છેટા રહેજો. ગર્વ અને ગૌરવમાં મોટો તફાવત છે.

ગૌરવ એ ગર્વનો હુણહુણટ નથી. એટલે ગર્વને તારવી તમે તમારા નામનું ગૌરવ જગાવજો.

આખો સમય બીજાઓનાં નામની પૂજામાં તમે વિતાવતા નહિ. કેટલીક વાર આવી પૂજા સસ્તો સંતોષ જન્માવે છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે એ પૂજાયેલા નામને અન્યાય થઈ જાય છે.

તમારે તમારું વ્યક્તિત્વ એટલું કેળવવું જોઈએ જ કે બીજાના નામથી તમારા નામને ઘરણુ લાગી ન જાય.

હિંદુસ્તાનને હાથમાં માળા લઈ એકલી લૂંછી પૂજા કરવાનો શોખ છે.

વ્યક્તિના કરતાં વિચારનું જતન કરનારાઓ જગતને કાંઈક આપી જાય છે.

એ માણસો છે. એક મોટા નામને તેઓ માનનારા છે. એક માણસ એ વ્યક્તિનાં દર્શન કરે છે, એનું સ્મરણ કરે છે, એને ઈશ્વર માને છે. આ પૂજથી એના મનને સંતોષ થઈ જાય છે.

બીજા માણસને એ મોટા નામ માટે માન છે. પણ એ મોટા નામે જે પુરુષાર્થ કર્યો છે એની સાથે એને લગની લાગી છે. એટલે બીજા માણસ એમ માને છે કે, એ પણ પુરુષાર્થ કરી એ મોટા નામને રાજી કરી શકશે.

પહેલો માણસ વેવલો ઠરે છે. ને બીજા માણસ મોટા નામને લાયક ઠરે છે.

લાયકાત મેળવવા માટે માણસે જીવનસંગ્રામના સપાટા ચલાવવા પડે છે. ઘરનો અંદર બેસી, ઘીનો દીવો બાળી

ઝોરડાની લાયકાત મેળવનાર દુનિયાના ઉમળકાને જાણનારો નથી.

પરિશ્રમ કરી જેણે સાધના કરી હોય એને એની સાધનાની ક્યારેય શરમ લાગતી નથી.

હિંદુસ્તાનના એક પ્રખ્યાત સંગીતકારને કોઈએ પૂછ્યું:
“ તમારો ઉસ્તાદ કોણ ? તમારો ઘરાનો કયો ?
તમારું જ્ઞાનદાન કયું ? ”

સંગીતકારે ટૂંકા ને ટવ જવાબ આપી દીધો !
“ મારો ગુરુ મારું જળું, મારો ઘરાનો મારો પરિશ્રમ
ને મારું જ્ઞાનદાન મારો સૂર. ”

આ જવાબમાં ગર્વ ભરેલો છે એમ માની લેવાની જરૂર નથી. આ જવાબ દેનાર સંગીતકારે ગુણીજનોની અસર જરૂર ઝીલી હતી પણ એને એ વાતની ખીમારી લાગુ પડી નહોતી અને એણે પોતે સૂરના અનેક અખતરા કરી બહુ ઠાકા હતા.

માનસિક નાનમ એ જગતની મોટામાં મોટી ખીમારી છે.
સમ્રાટ સિકંદર જગત આખામાં જીતનો ડંકો બજાવી ફિલસૂફ ડાયાજીનસ આગળ આવ્યો કે તરત ડાયાજીનસે કહ્યું:
“ એય, જરા આલો થઈ જા. સૂરજનાં કિરણને ટુંકાડે આવે છે. મારા પર તડકો આવવા દે. ”

સ્વ. મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ-કવિ કાંતને લાવનગરના મહારાજા લાવસિંહજી ગાડી લઈ કાંતને ઘેર તેડવા આવતા.

કોઈવાર કાંત જમવા બેઠા હોય તો એ મહારાજને બહાર કહેવરાવી દેતા.

“જરા ઊભા રહો. જમીને આવું છું.”

આ ખુમારી એમનામાં હતી એટલે એમની કવિતામાં પણ એ ચમક દેખાઈ આવતી હતી.

દરજ્જને માન આપવું જોઈએ. પણ દરજ્જે એ કોઈ વીજળી નથી કે એ પડતાંવેંત હાંફળાફાંફળા થઈ જવાની જરૂર હોય.

તમારા નામનો દરજ્જો તમારા હાથમાં છે. તમારા નામનું શિદ્ધ રચવું પણ તમારા પર જ છે.

તમારા નામને તમે ખીજઓનાં નામોમાં ખોવાઈ જવા દેતા નહિ.

નમ્ર જરૂર બનો પણ વારે વારે નમી પડવાની વાત તો છોડી જ દેજો.

ખીજઓની આરતી ઉતારવા માટે જ તમને બે હાથ મળ્યા નથી.

હા, તમે જીવનની આરતી ઉતારવી હોય તો ઉતારો.

માનસિક નાનમને હાંકી કાઢી તમે બહાર પડો. તરત જ તમારા ફેફસામાં નવી હવા ભરાઈ જશે.

પછી તમે ચાલો છો એ પગ તમારા પોતાના છે એનો ખ્યાલ તમને આવશે. તમે જે કાંઈ બુચો છો એ જોનાર આંખ તમારી પોતાની છે એની તમને જાણ થશે.

તમે જે નામથી જગતમાં હરો ફરો છો એ નામ તમારું પોતાનું છે એની તમને સમજ આવશે.

૫૩

સારંગીનો મેળ

કુચેરી ઘરમાં લઈ જવી અને ઘરને કુચેરીમાં લઈ જવું-આ પ્રવૃત્તિ ઉપર વીજળી પડતી હોય તો સારું.

કુચેરીનું બારણું બંધ થઈ જાય, અને ઘરનું બારણું ઊઘડી જાય ત્યારે ઘરની અંદર કોઈ કુચેરીના અધિકારી આદમીએ દાખલ થવાની જરૂર નથી.

કુચેરીના કામકાજમાં કચવાટ ઊભો થયો હોય તો એની ગમગીની ઠેક ઘેર સુધી લઈ આવવાની આદત સારી નથી.

કામ હોય ત્યાં કચવાટ પણ હોય. કામ હોય ત્યાં ગમગીની થોડી અફળાઅફળી પણ હોય.

પણ આ 'તાણખા' સંસારમાં દાખલ કરી આખા ઘરના ખુશમિજાજને બાળી દેવાની જરૂર નથી.

ઘરસંસારનું પગથિયું અને કામકાજની ખુરશી-એક માનવીમાં લજવાતાં આ બે અતિ મહત્ત્વનાં પાત્રો છે. પણ આ પાત્રોને સામસામાં મૂકવાથી બન્ને પાત્રોને ગેરબંસાઈ થાય છે.

એ જ રીતે ઘરની અંદરનો કોઈ 'કકળાટ' તમારી કામકાજની ખુરશી લગી લઈ જવો ન જોઈએ.

આવી પરિસ્થિતિ હાથ કરવી શક્ય છે પણ પહેલેથી મગજને એ રીતે વાળી દેવામાં આવે તો.

ભયાનકમાં ભયાનક કરુણતા વચ્ચે માણસોએ એમનાં કામને હસતું રાખી બાંધ્યું છે. કારણ કે કરુણતા એ એક વ્યક્તિની ઉપર ઊતરેલી અવસ્થા છે, કામગીરી એ સામુદાયિક જવાબદારી છે.

જૂના જમાનામાં હરિમંદિરની અંદર માણસો પૂબમાં બેસતા. એની પાછળ એક હેતુ એ હતો કે મસ્તક એની એકાગ્રતા તેજ કરી શકે. નવાનોખા ખ્યાલો મગજની અંદર ધુમાડો ઊભો કરે છે, આ ધુમાડો દૂર કરવા માટે મગજની નસોનું વ્યવસ્થિત દિગ્દર્શન જરૂરનું છે.

એકાંત આ કામ સાધી શકે. પૂબની પ્રવૃત્તિ માનસિક કસરત શીખવી શકે.

તમારા ધંધાના પ્રવાહમાં તમે તરતા હો અને એ ક્ષણે તમે જો તમારા સુખી કે દુઃખી સંસારનો ખ્યાલ કરવા માંડો, કોઈ સાંસારિક વ્યથાને તમે મગજની અંદર ફરતી કરો તો તમારી ઉપર પ્રવાહનું મોબુ ફરી વળે છે અને તમને જે મોબુ વેપારના ઉમદા કિનારા પર ફેંકવાનું હતું એ મોબુ કોઈ બીજાને ત્યાં ફેંકી દે છે, અને તમને થોડી ક્ષણે માટે એ ડૂબાડી દે છે.

કડવો ખ્યાલો ધરવાની શક્તિ સંસાર પાસે રહેલી જ છે પણ કડવા ઘૂંટડા પીધા પછી પણ ઉમદા ખ્યાલો કરનારાને, કડવા ઘૂંટડા હરાવી શક્યા નથી.

એકચિત્ત કરવાની શક્તિ આપણે ગુમાવી દીધી છે એટલે આપણી સામેના ઢરવાળા બંધ માલૂમ પડે છે.

માંદલું આનસ, અનેક વાતો પર દોડતું મગજ, કોઈ લોગણોને લાંગી શકતું નથી.

કાચ કાપવા માટે જેમ હીરાકણીની જરૂર પડે છે એમ તમારો માર્ગ કાપવા માટે તમારે એકાગ્રતાની હીરા-કણી હાથ કરવી પડે છે.

એકાગ્રતા અને અતડાપણાને કોઈ વાર ભેળવી મારશો નહિ.

એકાગ્રતા સાધનારો માણસ તો સૌ સાથે હેતુથી હુનીમળી શકે છે.

જે પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે એના પ્રત્યે એ એવી માનસિક વલણ બળવતો હોય છે કે એના માનસને 'ફકવાનો' મોકો મળતો નથી.

રણમાં સફર કરનારે તડકાથી ડરવું ન લેઈએ. આંધીથી ડરવું ન લેઈએ. તરશથી ડરવું ન લેઈએ.

એને બદલે રણ કઈ રીતે વટાવી જવાય એ માટેની એણે તૈયારી રાખવી લેઈએ.

જીવનના રણમાં સફર કરવા માટેની મુખ્ય તૈયારી એટલે એકાગ્રતા.

સારંગીના કેટલાયે તાર જ્યારે એકાગ્રતા સાધે છે ત્યારે જ સારંગી પૂરેપૂરી મળેલી કહેવાય છે.

મગજની જુદી જુદી નસોનો આવો સારંગી જેવો મેળ મેળવવા માટે પ્રયત્નો કરવામાં આવે તો ?

૫૪

એક હતો ઉપદેશક

એક કિસ્સો સમજવા જેવો છે. એમાં દર્દ છે, માનવજીવન સમજવા માટેની એમાં છૂપી બોલી છે.

એક હતો ઉપદેશક. એ એના હાથમાં ધર્મની કિતાબ રાખતો હતો. ઇશુને એ વારેવારે યાદ કરતો હતો. એને અનુયાયીઓ ભેતા હતા, સંખ્યા માટે એને વધુ ઉમળકો હતો. એટલે એ વટાળપ્રવૃત્તિમાં મશગૂલ રહેતો.

એક નદી પાસે એણે દીક્ષા આપવાનું કામ શરૂ કર્યું. એણે એક અજળ રીત અજલ્યાર કરી. દીક્ષા લેનાર પાણીની અંદર ડૂબકી મારે, બહાર આવે અને પછી ઉપદેશક કહે:

“ બધાંને કહે કે તું શેમાં માને છે ? ”

આ રીતે ઘણાંઓએ ડૂબકીઓ મારી, એમની માન્યતાની છડેચોક બહારાત કરી. પછી એક નવ વરસની છોકરી આગળ ઉપદેશક આવ્યો.

એ છોકરીની ચામડી કાળી હતી. એને આ બધું દ્રશ્ય ભેતાંભેતાં એક પ્રકારની ભીતિ લાગી ગઈ હતી.

“ છોકરી આંહીં બધાંને હવે તું કહે કે તું શેમાં માને છે ? ”

ઉપદેશકે પહેલાં તો આ વાક્ય ખૂબ હળવેથી કીધું ને છોકરીને ડૂબકી મારવાનું કહ્યું.

છોકરી પાણીમાંથી મોઢું બહાર લાવી ને એનું શરીર ધૂજવા લાગ્યું. હોઠ કંપવા લાગ્યા. એ ડરી ગઈ હતી, ઉપદેશકના આવા વાક્યથી.

હવે ઉપદેશકે જરા કડક થઈ છોકરીને કહ્યું:

“ છોકરી ! આ બધાંને જણાવી દે કે હવે તું શેમાં માને છે ? ”

શ્યામવર્ણી આ છોકરી ત્યારપછી પણ મૂંગી જ રહી. એના હોઠ પરથી કોઈ પઠાવેલું વાક્ય પણ નીકળ્યું નહિ.

ઉપદેશકનું મગજ તપી ગયું. છોકરીની ગળચી પકડી ઉપદેશકે એને પાણીની અંદર નાખી. એ સુખ ફરી બહાર આવ્યું, ધૂજતું.

“ છોકરી ! કહી દે જલદી ! કહી દે અબધડી કે તું શેમાં માને છે ? ચાલ આ સહુને સંભળાવી દે. ”

એ શ્યામલી છોકરીની આંખમાંથી આંસુ સરી પડ્યાં. મહામહેનતે એ બોલી:

“ હું માનું છું કે ઉપદેશક અમને ડૂબાડી દેવા માગે છે. ”

આ છોકરીની જેવી હાલત ઘણાની થાય છે, જ્યારે એમની સામે માત્ર પુણ્યની વાતો કરનારો ઉપદેશક બની જાય છે.

બોચી પકડીને કોઈ મહાન પુણ્યશાળી પણ તમને શ્રદ્ધાળુ ન કરી શકે અને એ રીતે જેઓ શ્રદ્ધાની કંઠી પહેરાવે છે, તેઓ શ્રદ્ધાને જ સમજનારા હોતા નથી.

આ રીતે જ્ઞાન પણ વજનદાર બની કોઈની પીઠ પર બેસવા બંધ તો એનો બોલે ભારે લાગે છે.

જીવનમાં તમારે જરૂર 'કાર્ષક' કરી બતાવવું છે. તમારે આગળ વધવું છે અને એ વિષે હું તમને ઈશારો કરું. હું તમને એ માટેની કેડીઓની વાત કરું એ બરાબર છે. પણ તમારી બોચી પકડીને હું તમને રાજ બનાવવા માગતો હોઉં તો ય તમને એ રાજપદ ગમે નહિ.

આપણા વહિવેઓ, આપણા ઉપદેશકોએ, આપણા આગેવાનોએ આ મુદ્દો સમજી લેવો જોઈએ.

તમારી ચિંતા કરનારો જગતમાં હું એક જ છું એમ માનવાની હું ધારો કે ભૂલ કરું તો તમે તો એવી ભૂલ કરવાના જ નથી.

પણ એટલું ચોક્કસ છે કે તમે એક માનવી છો એ માટેનો મને ઉમંગ છે. આપણે બન્ને માનવીઓ છીએ અને આ અધિકારને કારણે હું તમારી સાથે સંબંધ બાંધુ, તમારી તરછીની વાત કરું એ યોગ્ય છે.

તમારી માનસિક સમૃદ્ધિની હું વાત કરું છું, તમારી પ્રગતિની હું વાત કરું છું, શા માટે ?

સંસ્કારનું ધોરણ ઊંચું આવે એ માટે. તમારી શિક્ષિ-
સિદ્ધિમાં, તમારી આગેફૂલમાં અમને રસ પડવો જ લેઈએ.

આજે તો તમે પોતે તમારા પ્રશ્નોને બરાબર તોળી
શકો છો. એ તોલ બરાબર થાય એ માટેનો માનસિક
ચુકાદો આપવાની તમારામાં શક્તિ ન હોય તો એ તમારે
કેળવવી જ લેઈએ.

કાર્ય કરો અને પછી બધી વાત પૂરી થઈ ગઈ છે
એમ માનવાની આદત કેળવશો નહિ.

તમે જે આજે કાર્ય કર્યું એનાથી તમને સફળતા
મળી છે એટલે તમે એ કાર્યના ફૂંડાળામાં જ ફર્યા કરતા
નહિ. એને વધુ વેગ કેમ મળે એની ત્રેવડમાં રહેજો.

અને કાર્ય પણ નવાનોખા સાહસવીરો માગે છે.
કાર્યમાં એક ખૂણી એ રહી છે કે આજે તમને એ હસાવે
અને કાલે તમને રડાવે.

એટલે તમે હસવાની મુરાદ જરૂર રાખજો પણ સાથે
સાથે નિરાશા આવે તો એનો નિકાલ કરવા માટેની મન-
જમાં સામગ્રી તૈયાર રાખજો.

ઊજળું પરિણામ તરત સામે ન આવે તો ગોથું ખાઈ
જવું એવો જેમનો સ્વભાવ છે એમનાં પરિણામો આખરે
છીંછરાં ઠરશે.

મુરાદ આજે મોટી ગણાય છે કારણ કે એને બર
ન આવવા માટેનાં પુષ્કળ સાધનો મળી રહે છે.

ચોમાસાની મોસમમાં માણસ પાસે છત્રી રહે છે ત્યારે એ વિશ્વાસથી માર્ગ કાપતો હોય છે, વરસાદ ઝીલવાની એણે સગવડ કરી રાખી છે.

પણ આ છત્રી એની પાસે હોય અને એકલી ટાઢ પડતી હોય તો એને છત્રી કામ લાગતી નથી. એ વખતે એણે જેને 'સગવડ' માની લીધી છે એ સગવડ નકામી ઠરે છે.

આ રીતે તમારી પાસે તિન્નેરી હોય, એની અંદર ધન હોય એ સગવડ જરૂર છે. પણ જીવનના કેટલાક પ્રસંગો તિન્નેરીની સગવડને કારણે નાબૂદ થતા નથી, છત્રીથી જેમ ઠંડી હાંકી કાઢી શકાતી નથી એમ.

જીવનના એવા પ્રસંગોમાં તમારી પાસે મગજની શક્તિ હોય તો એ જે સગવડ કરી આપે છે એનાથી તમે જીવનનો દરિયો ઓળંગી જાવ છો.

એવી શક્તિ એકઠી કરવા માટે તમારે તમારી બુદ્ધિની ખિલાવટ કરવી જોઈએ અને એ ખિલાવટ એટલે અભ્યાસ. માનવ-જીવનનો અભ્યાસ.

એવી સામગ્રી સાથે તમે વાવાઝોડાંની અંદર નીકળો તો એ તોફાન તમને ભોંયભેગા કરી નહિ દઈ શકે.

૫૫

જીવનની હડફેટ

એની પાસે કેમેરા છે, એની પાસે કલમ છે અને એની પાસે મોટાં અખબારની એક નાનકડી કટાર છે.

પણ એની નાનકડી કટાર ઉપર ૬૦૦૦૦૦૦ વાંચકો નજર પાથરે છે. કારણ કે એની કટારમાં વાંચકનું કાળજું લઈ લેવાની શક્તિ ભરી છે.

ન્યૂયોર્કનાં દૈનિક અખબારનો એ એક વીર છે. આ આદમીની હિંમત, એની મેદાન પર ધસી જવાની આદત, એનો આશાવાદ, પોતાના કામ માટેનો એનો ઉમળકો—આ બધું ખૂબ સમજવા જેવું છે, એટલે એ આદમીને આપણે આ કટારો માટે સાદ પાડ્યો છે.

ન્યૂયોર્કનો ધોરી રસ્તો, ન્યૂયોર્કની શેરી, નગરની મહેલાતોની અંદરની દુનિયા અને કંગાલ ઘરોની અંદરની દુનિયા—આ તમામ જગ્યા પર એ પહોંચી જઈ શકે છે.

એના કેમેરાના ચારા માટે અમુક વિષય જ હોવો જોઈએ એમ એ માનતો નથી. એ છપીકાર સાવ નાના પ્રસંગને કેમેરામાં ઝડપી, જખરામાં જખરી સનસનાટી મચાવી મૂકે છે.

એની કટારમાં એ થોડું લખે છે પણ એના લખાણ સાથે કાયમ એણે ઝડપેલી છબી એ પ્રસિદ્ધ કરે છે. એટલે એની કટાર હમેશાં સચિત્ર બનેલી હોય છે.

એક દિવસ ન્યૂયોર્કના એક સામાન્ય વર્ગના ઘરની અંદર એ જઈ રહ્યો હતો. એની નજર એક પરણેલી સ્ત્રી પર પડી. પૂરા સન્માન સાથે એ પેલી ગૃહિણી આગળ ગયો અને એણે સવાલ કર્યો.

‘તમારો પતિ તમારો આશક છે ?’ તરત જ એના ગાલ પર તીખો તમાચો પડ્યો. લગ્ન અને પ્રણય-આ બંને ભુદ્ધી ભુદ્ધી અવસ્થા છે એ માન્યતા ઉપર પ્રકાશ પાડવા એણે આ સવાલ કર્યો હતો.

એકવાર એ એક મંડળીમાં સામેલ થઈ વાતચીત કરી રહ્યો હતો ત્યાં એની નજર એક ઓરત પર પડી, એના કેશ પર પડી, તરત જ એ બોલ્યો.

“ઓ હો ! તમે તમારા કેશને કલપ ક્યારે લગાડ્યો ?”

એ સ્ત્રીને પરણવા માગતો હતો એવા એક જણે આપણા આ છબીકારને સબજડ ફ્રેંટ મારી અને અદાલત સુધી આ બનાવ પહોંચી ગયો.

જેણે લગ્નજીવનનાં પચ્ચીસ વરસ પૂરાં કર્યાં હતાં એવી એક સ્ત્રી પાસે જઈ, એણે પ્રશ્ન કર્યો.

“તમને તમારા લગ્નનો પહેલો દિવસ યાદ છે ? તમને એ અનુભવ સંઘરવા જેવો લાગે છે ?”

આ રીતે એ છબીકાર જીવનની હડફેટે ચડે છે.

ધનવાન, લિખારી, ચાર, ડાકુ, ગુંડો, શેરીના દાદાઓ, તોફાની ટોળાના સરદારો—આ તમામ માણસોને, એ છબીકાર નવાનોખા જીવનના પ્રતિનિધિઓ તરીકે ઓળખતો હોય છે અને તેમની મુલાકાતો લઈ, તેમના શખ્દોનો ઉલ્લેખ કરી, તેમની તસવીરો પ્રગટ કરી એ છબીકાર જીવનની ભાષાનો વાંચકોને પરિચય આપે છે.

છેલ્લા ૨૩ વરસમાં આ છબીકારે ૨૦૦,૦૦૦ છબીઓ રસ્તાઓના માનવીઓની ઝડપી છે. આ છબીકાર વિચિત્ર પ્રશ્નો ઊભા કરે છે.

એ પૂછે છે કે, પત્નીએ એના પતિના ઊંઘમાં ઓલેલા શખ્દો ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ કે નહિ આપવું જોઈએ ?

એ એવો પણ સવાલ કરે છે કે, તમારા જીવનમાં તમે જાગ્યર જૂઠાણું ક્યારે વઘા છો ?

આ પ્રકારના સચિત્ર સવાલજવાબ, વાંચકોની અંદર ખળભળાટ જગાડે છે અને આ રીતે જીવનનું શિક્ષણ વાંચકોને બાણવાનું મળે છે.

આપણે કોઈ એક ખૂણામાંથી જ જીવનનું શિક્ષણ મેળવતા નથી. એ તો ઘણી જગ્યાએ પથરાયેલું રહે છે. એટલે આવા છબીકારના અનુભવો ઉપરથી આપણે પણ ક્યાસ કાઢવો જોઈએ અને જીવનના અનેરા અંગારા નજીક જવું જોઈએ.

જે પ્રશ્નો સમાજમાં સળવળતા હોય એટલું જ નહિ પણ જે પ્રશ્નોનો અમુક રીતે નિકાલ થવો જોઈએ એવી માન્યતા સમાજશાસ્ત્રીઓની હોય તો આ છબીકાર, તેમનું કામ સહેલું કરી આપે છે.

સમાજનાં અનિષ્ટો આ રીતે એ નાબૂદ કરવા કોશિશ કરે છે, એમાં કેમેરાની કલાને એ માનવોનાં દુઃખો હરવા માટે કામે લગાડે છે.

એક સંગીતકારનો પ્રસંગ જાણવા જેવો છે. આપણો આ છબીકાર એ સંગીતકાર પાસે ગયો ત્યારે સંગીતકારના ઘરમાં એકલી કરુણતા ગીત ગાતી હતી. સંગીતકારની પત્ની માતા થવાની હતી. પણ તેઓ ઘરની અંદર સગડી ચેતાવી શકે તેમ નહોતાં કારણ કે તેઓ ઘરનું ભાડું ભરી શક્યાં નહોતાં.

સંગીતકાર સમક્ષ આ છબીકારે જઈ પ્રશ્ન કર્યો.

“તમે તમારા સંગીતની પ્રેરણા કોની પાસેથી મેળવો છો ?”

એ સંગીતકારે ચોકબું કહી દીધું.

“મારે તો પૈસા પાસેથી પ્રેરણા મેળવવી છે. હું આજે નિર્ધન થઈ ગયો છું.”

પછી તો ત્રણ જ કલાકમાં એ સંગીતકારના સંગીતને એ છબીકારે એક આમોક્ષિન કંપનીની રેકર્ડ ઉપર મુકાવી

[૨૨૪]

આપની સેવામાં

દીધું અને સંગીતકારના જીવનમાં ઉદ્ધાસનું ગીત
ફેલાવા લાગ્યું.

આ છળીકાર અખબારની કચેરીમાં પટાવાળાની નોકરી
કરતો હતો. રવિવારે એને કચેરી વાળવી પડતી પણ એની
નજર કચેરીની અંદર પડેલી ખુરશીએ ઉપર હતી.

જે ખુરશીને એ આપટતો હતો એ ખુરશી ઝડપવાની
એનામાં તમન્ના હતી.

અને એ જાણે આવ્યો. શરૂઆતમાં એણે ઘણી
મુશ્કેલીઓ અનુભવી પણ એ મુશ્કેલીઓને એણે તો એના
શિક્ષણ તરીકે જ ઓળખી. એટલે એ તો દિવસે દિવસે
સમૃદ્ધ અનુભવી થવા માંડ્યો અને એના પુરુષાર્થને જવાબ
મળી ગયો.

૫૬

આશા નિરાશા

એક મિત્રે આવીને મને કહ્યું :

“મારું મન મોર બની થનગનાટ કરવાને બદલે
મારું મન ઘુવડ બની આજો દિવસ સૂઈ રહેવાનું પસંદ
કરું છે, એને વિષે તમારે કંઈ કહેવાનું છે ?”

આ સવાલ એટલો એકાએક પૂછવામાં આવ્યો હતો અને એનો જવાબ આપવામાં ઉતાવળ કરવાની જરૂર નહોતી એટલે મેં એ મિત્રને સાંભળ્યા કર્યા.

એમણે કહ્યું :

“તમને એમ કોણે કહ્યું છે કે માનવી પ્રગતિ કરવા માગતો હોય તો એની પ્રગતિ કોઈનાથી અટકાવી શકતી નથી ? લમણે હાથ ઢમને એસી રહેનારાઓ માટે જગત નથી એ એક વાક્ય મેં હજાર વાર સાંભળ્યું છે, વાંચ્યું છે અને હું લમણા પર હાથ દીધા વિના કાંઈક કરવા બહાર પડ્યો છું તોયે મારો ઉત્સાહ મને જરાય કામ લાગ્યો નથી.”

એ મિત્રને એમ લાગ્યું કે હું એમના નિરાશાવાદને ટોકીશ. એમને વધુ સાંભળીશ નહિ પણ એમને ખ્યાલ જ નહોતો કે નિરાશાવાદ પણ મને સાંભળવો ગમે છે, ક્યારેક ‘માણવો’ ગમે છે.

મેં એમને જણાવ્યું :

“તમે એમ માનો છો કે મારું મન પળે પળે મોરની જેમ ધનગને છે ? તમે એમ માનો છો કે નિરાશાવાદ મારું દિલબારણું ક્યારેય ખખડાવતો નથી ? તમે એમ માનો છો કે હું બાગનું પતંગિયું છું ને જગતબાગમાં રંગીન ભાત સાથે ભડ્યા જ કરું છું ? ”

મારો આ અવાજ સાંભળી એ મિત્રે મારા પર વધુ ઘેરી રીતે આંખ ઠેરવી અને મને વધુ બોલવા દીધો.

“હું તમારી સાથે અનેકવાર આશા આપનારી વાતો

એટલા માટે કરું છું કે આશા એ એક એવું ટાઢા ગોળાનું પાણી છે કે ગરમ કાળજીને એ થોડા સમય સુધી તો રાહત આપે છે. આ રાહતનું પરિણામ ક્યારેક એવું આવે છે કે ઉત્ર બનેલું હૈયું મગજને સ્વસ્થ બનાવે છે અને એ મગજ વધુ ચોકખાઈથી યોજના ઘડે છે. આ યોજનાને પાર પડવાની થોડી તક મળે છે કારણ કે નિરાશાવાદમાંથી જન્મેલી એ યોજના નથી. ”

મારી આ બોલીથી મારા મિત્ર જરા મૂંગા થઈ ગયા. અમારી સામે એક બારી હતી એની અંદર એ એમની નજર મોકલી રહ્યા. મારું બરાબર ધ્યાન હતું. એમની નજર જઈ જઈને આકાશના તારાને આંખી ગઈ. રાત અંધારી હતી એટલે તારા બિજળા હતા. મેં બોલવાનું શરૂ રાખ્યું.

“ ધારો કે મને નિરાશા ડાંખી ગઈ છે. પણ સાપની જેમ હું એ ડાંખના ઝેરને વધુ ને વધુ ચડવા દેતો જ નથી. નિરાશાવાદના ડાંખ પછી મારું મન લાગણી ગુમાવી બેસતું નથી. એ મન આવી અંધારી રાતના બિજળા તારાને બાઝી વળે છે. મારી નિરાશા મને આ તારા નથી જોવા દેતી એવું કાંઈ નથી. એથી ઉલટું મારું મગજ સંસારમાંથી બિપડી બીજે જાય છે, કુદરતની કૃતવાડીમાં જાય છે અને કાંટા એકઠા કરે છે. ”

મારા મિત્રની આંખ બારીની બહાર નીકળી ગઈ પછી એને મારી ઉપર લાવતાં જરા વાર લાગી. પણ મને એટલો ખ્યાલ તો બરાબર આવી ગયો કે મેં મારા મિત્રના ચિત્ત-
નની ધૂપસંળી સળગાવી હતી. એમણે કહ્યું:

“હું એક નિષ્કળ સંસારી તરીકે તમારી આગળ વાત કરી રહ્યો છું. તમે તો બાળો છો કે વરસો પહેલાં હું પરણ્યો પણ અમારાં લગ્ન સાવ નિષ્કળ ગયાં. નિષ્કળતા માટે અમારો જન્મેનો સ્વભાવ જવાબદાર હતો. અમારામાં કશો મેળ નહોતો. હું એને માટે કૂલ લઈ આવતો હતો, એને એ કૂલ ફેસલામણી લાગતાં હતાં. ટૂંકામાં અમારું લગ્નજીવન એવી રીતે પૂરું થયું કે આજે હું એકલો રહું છું અને અમારા ગામમાં એ એકલી રહે છે.”

મારા મિત્રે એ એકલી રહે છે એટલું કહ્યું એના પરથી મને સમજાયું કે એનું દિલ ઉમળકો ખોઈ બેઠું નહોતું. ‘એ’નો ઉચ્ચાર એમના હોઠ પરથી જ કાન પર મને સંભળાયો નહોતો. એની અંદર હૈયું હતું એમ મને લાગ્યું.

મેં એમને કહ્યું :

“તમારું લગ્નજીવન નિષ્કળ ગયું છે એ તમે મને ભલે કહો પણ તમારો સંસાર માટેનો ઉમળકો તમે શુભાચો નથી એની હું તમને ખાત્રી આપું છું. બાકી તો મેળ મળતો ન હોય તો એ મેળવવાનું કામ અતિશય કઠિન છે પણ એ કામ અશક્ય છે એમ હું નથી માનતો. લગ્નજીવન પર તમે ભલે કૂલ પાથર્યા કરો પણ એ જીવનમાં કેટલીક આકરી વાસ્તવિકતા રહેલી છે, એનો તમારે સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. તમે પહેલેથી જીવનના કેટલાક આકરો ઘડી રાખો છો. તમે તમારી પત્નીને પૂતળી તરીકે ઘડો છો.

પછી એ પૂતળીને રસ ઝરતી વાણી વહાવતી કહ્યો છે અને તમારી આ કલ્પના પછી તો તમારાથી જ એટલી બધી ચીતરાય જાય છે કે તમે તમારી એ કલ્પનાની પૂતળીને જ આહતા રહો છો—તમારી પત્ની તમારી આગળ બેસી રહે ત્યારે તમને એ તમારી કલ્પના કરતાં ઊતરતી જ લાગે છે. કલ્પનાને જરૂર સંગાથી બનાવો પણ એ સંગાથ ક્યારે કરવો એ તમારે જાણવું જોઈએ. દરેક બાબતમાં તમે તમારી કલ્પના પ્રમાણે ન જ જીવી શકો. ”

મારા એ મિત્રની આંખ હવે આકાશના તારાને છોડીને મારા પર પડી. પણ એમણે ખાસ બોલવાની ઈચ્છા કરી નહિ. એમના મનમાં એ કાંઈક ઘૂંટતા હતા. મેં એમના એ ઘૂંટવાના કામમાં થોડી ખલેલ પાડી.

“ આશાવાદના પૂજારી બનવાનું તમને ન ગમતું હોય તો વાંધો નહિ પણ નિરાશાવાદનાય પૂજારી બનવાની જરૂર નથી. નિરાશાવાદ પણ પૂજા નથી માગતો. નિશ્વાસ અને નિરાશાવાદને દોસ્તી છે પણ નિશ્વાસ નાખનારાઓ કેટલીક વાર એ નિશ્વાસમાંથી જગતને કલાનું નમણું રૂપ આપી જાય છે. ”

મેં એમને કહ્યું કે આશાવાદ જ પીરસવાનો મેં ઈજારો રાખ્યો નહોતો પણ આશાની વાત કરવાની મને જરૂર જણાઈ હતી. મારે માટે ભલે એ આશા કિરણો લાવનારી નહોતી પણ બીજા ઘણાઓને આશાની એ બંસી મધુર લાગતી હતી !

શિકાર અને શિકારી

[૨૨૯]

મોટી રાતે અમે છૂટા પડ્યા પણ એણે એના છવ-
નની એ દિવસે વધુ વાત કરી નહિ. એની એકલતા મને
જરૂર અડકી ગઈ. એ એકલતાને આ રીતે સહવાસ મળ્યો
એમ મને લાગ્યું.

આકાશમાં એક તારો એટલો બધો અગમગાટનો રોશ્ન
કરતો લાગ્યો કે મને એમ થયું કે એ તારો કાળી રાતને
ધ્રુવની દેશે. એ તારાને આંખમાં રાખીને એ રાતે મેં
નીંદર લેવા ચત્ન કર્યો.

૫૭

શિકાર અને શિકારી

એને હાથ વાંચતાં આવડતું હતું. નસીબ કહેવાની
એની રીત ક્યારેય નકામી ઠરતી નહોતી. એ બોલતો ને
બતાવ બનતો.

એની પાસે હાથ બતાવવા હજારો નરનારીઓ જતાં.
એક બાઈએ કેટલાંયે વરસોથી વિજ્ઞાનની શોધ માટે
સાગર બોળંગી મોટી સફર કરનારા એના પતિને ગુમાવી
દીધો હતો. એના તરફથી બબર મળતા નહોતા એટલે
હનિયાએ માની લીધું કે એ સફરખાજ ખતમ થઈ
ગયો હતો.

પણ આ પતિની સ્ત્રીનો હાથ જોઈ, એણે તો તરત જ કહ્યું:

“તમારો ઘણી જીવે છે.”

અને એકાએક રેડિયોમાંથી સમાચાર ફ્રી પડ્યા કે જગત જેને ખતમ થઈ ગયેલા માનતું હતું એવા એક સફરખાજનો પત્તો લાગ્યો હતો.

હાથ જોનારે સૌને છક્ક કરી દીધાં હતાં.

પણ આ હાથ જોનાર પાસે એક વિચિત્ર આદમી આવ્યો. આ આદમી વકીલ હતો. અદાલતમાં ગુનેગારોના ખટલા આવતા, એની એ ‘માવજત’ કરતો. વકીલના મસ્તકમાં ગુનેગારોના ખટલાઓ જ ખડકાયેલા રહેતા.

આ આદમીએ જ્યારે એનો હાથ લાંબો કર્યો અને જ્યોતિષી એ જોવા લાગ્યો ત્યારે થોડી માહિતી આપ્યા પછી એ વધુ ભાવિ વાંચતાં અટકી ગયો. એની જીભ રોકાઈ ગઈ.

બધાંની દેખતાં તો વકીલ વધુ ન બોલ્યો, એ ચાલતો થયો પણ એ રાતે એ હાથ જોનારને ત્યાં એકલો ગયો.

એણે એનું ભાવિ જાણવા માટેનો આગ્રહ કર્યો બળબળારી કરી. અને હાથ વાંચનારાએ કહી દીધું.

“તમારા હાથમાં ખૂન લખાયેલું હું વાચું છું.”

અને વકીલ આ ચોંકાવનારું ભાવિ સાંભળી ચાલતો થયો.

એના મગજમાં હવે તો ખૂનના ખ્યાલો ભમવા લાગ્યા.

“ મારે ખૂન કરવું જ રહ્યું. ”

ન્યોતિષનો ‘હુકમ’, એની આગાહી સાચી પાડવાની જ રહી.

એણે એની એક ઓળખાણવાળી ડાશીને ઝેર ભેળવી મીઠાઈ આપી. બીજે દિવસે એ ડાશી મરી ગઈ; પણ વકીલને બાણ થઈ કે એ ડાશીએ મીઠાઈ તો ખાધી જ નહોતી.

ખૂન કરીને આ હિરાન કરનારા ભાવિનો નિકાલ લાવવા માટે વકીલ તરફડિયાં મારવા લાગ્યો.

એક દિવસ એ પાદરી પાસે ગયો. પાદરીએ એના મનને ટાટું પાડવા પ્રયાસ કર્યો, પાદરી એના દેવળના ભોંયરામાં ગયો.

વકીલ એની પાછળ ગયો. વકીલે પાદરીનું ખૂન કરવાનો વિચાર કર્યો. એણે હાથમાં હથિયાર લીધું.

પાદરી ધીરગંભીરમય અવાજે બોલ્યો: “ હેઠું મૂકી દે હથિયાર. ”

અને ખસિયાણો પડી એ વકીલ ચાલતો થયો. શહેરના પુલ આગળ એ આવ્યો. રાત વીતી ગઈ હતી. ખૂન કરવા માટેની ન્યોતિષીએ કહેલી આગાહી એને સત્તાવવા લાગી.

ત્યાં તો પુલ પર પગલાં સંભળાયાં. ને એ પગલાં પાડનાર ન્યોતિષી ઓળખાયો. એ પુલ પરથી એને ઘેર જતો હતો.

વકીલ જ્યોતિષી લાણી દોડયો. જેણે એના હાથમાં ખૂનીની રેખાઓ જોઈ હતી એ જ હાથથી વકીલે એ જ્યોતિષીનું ખૂન કર્યું....

અને વકીલના તડપતા દિલને જરાક 'રાહત' થઈ પણ કાયદાએ એને ઝડપી લીધો.

આ કિસ્સો સમજાવે છે કે જીવનની ગૂંચ માટે ગ્રહોને તકલીફ આપવાની જરૂર નથી.

જ્યોતિષની વિદ્યા સાચી ભલે રહી. પણ માણસે એના કદમ એવી પ્રવૃત્તિ લાણી વાળવા જોઈએ કે એને ભાવિની ચિંતા ગળે ન ધાડે.

ઉપલો કિસ્સો એક હકીકત હેઠળ લીટી દોરી જાય છે કે મસ્તકની અંદર કોઈ અધિકારી સ્થળેથી ચોક્કસ વિચાર મૂકવામાં આવે, ભાવિ વર્તનની એમાં વાત હોય તો માનવી વારેવારે એના મસ્તકનો જ શિકાર બની જાય છે.

આવતી કાલ માટે ઉમેદો રાખવી એ બરાબર છે. આવતી કાલ માટે શક્તિ બળવી રાખવી એ બરાબર છે પણ આવતી કાલની ઉપાધિને આજે પંપાળવાની જરૂર નથી.

અને ઉપાધિનો 'સ્વભાવ' છે કે તમે જેમ એને પંપાળો એમ એ પ્રસરતી જાય. ભાવિમાં જે કાંઈ અમંગળ બનવાનું છે એની કલ્પનાને મગજમાં રોપવાનો કશો જ અર્થ નથી.

એવી ઘડી ભિતરી પડે એ સમયથી તમે એ ઘડીને હાથમાં રાખવા મહેનત કરો.

રંગોના ઊડતા આકાર જેવાં પતંગિયાંને તમે જોયાં છે.

આ પતંગિયાં આને ઊડતાં હોય છે અને કાલે એ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. એમનું આયુષ્ય થોડા દિવસોનું હોય છે. પણ એની રંગીન ઊડાને કવિઓને ગાતાં કર્યાં છે.

આ પતંગિયાં પર તમારી નજર ઠેરવી રાખો તો તમને પણ એમ લાગશે કે જીવનના રંગો આને મળ્યા છે તો લાવેને આને એ ઉડાડી લઉં.

આ રંગનો અર્થ બિનજવાળદારી નથી. આ રંગનો અર્થ અસ્વચ્છ જીવન નથી. આ રંગનો અર્થ છેલ્લગટાઉં પાણું નથી.

પરાયી આંખો પર તમારો હાથ મૂકી તમારા ભાવિના રંગોના ખ્યાલા ભરવા ઉતાવળા થાવ મા.

જીવન જીવવાની માનવીની શક્તિ એ જ જગતનો મોટામાં મોટો કીર્તિસ્તંભ છે.

તમારા હાથ પર તમારું ભાવિ ભલે લખાયેલું પડ્યું.

પણ તમે તમારા હૈયાને કોઈ મહાન ઉમંગકાને સોંપી દેજો.

વધુ પડતી ભાવિની વાતો જાણીને જીવનના રહસ્યને શીઘ્રે આંખું પાડો છો ?

રહસ્યના અંચલમાં જીવન એનું રૂપ રાખે છે. આ અંચલને તમે હટાવી દેવાની લાગણી રાખો નહિ.

૫૮

ટાઢનો ચેપ

અત્યારે-આ ક્ષણે તમે શેનો વિચાર કરી રહ્યા છો ? તમે ભલે ન બોલો. હું તમને કહી આપું છું.

તમારું કામકાજ ચાલે જાય છે. તમારા ઉપર કોઈ મોટું દુઃખ ઊતર્યું નથી, તમારા પર સુખ પણ વારી ગયું નથી.

ઉશ્કેરાટ વિનાનું તમારું જીવન તારીખિયાની બદલાતી તારીખની જેમ 'આગળ' જઈ રહ્યું છે.

આ કારણે જ તમારું મન જરા દુભાય છે. મુબારી વિનાનું જીવન તમને બગાસામાં લપેટતું લાગે છે.

તમે વિચિત્ર હવાની ફરિયાદ કરી કંટાળાના સાજને શરૂ કરો છો.

“વાદળાં છે. સૂરજ દેખાતો નથી. આ તો હવા બગાડશે.”

હું તમને કહું છું કે આકાશમાં વાદળાં ભલે આથડતાં. તમારાં મન પર એનો છાંયો શીદ ઝીલો છો ?

સૂરજ ન દેખાયો એમાં આટલા ગમગીન બનવાની જરૂર છે ?

આ પછીનો તમારો ખીન્ને વાંધો છે. જગતમાં રોજ 'કાંઈક' નથી બનતું. જગતનું દિલ તમે અળખારો પર આંખ રાખી સમજવા ચાહો છો.

તમે આકળા થઈ બોલી ઊઠો છો.

“લડાઈના મોરચાઓ પણ ટાઢ પડી ગયા.”

લડાઈના મોરચાઓ માત્ર તમને રાજી રાખવા, તમને સતત ઉશ્કેરાટમાં રાખવા અબકતા નથી.

ખરી વાત એ છે કે તમારું હૃદય જ ટાઢું પડી ગયું છે, એટલે તમે આ ટાઢનો ‘ચેપ’ ફેલાવો છો.

રોજિંદા જીવનમાંથી રસ તારવી લેતાં તમને આવડવું જોઈએ, આ માટે તમારે સૌથી પહેલાં તો એ પ્રકારની આનંદની વૃત્તિ જગાડી દેવી જોઈએ.

ધુન્નરીઓ, એક પ્રકારનું લાગણીનું ઘેન છે. ધુન્નરીઓ ઊતરી પડે ત્યારે એનું સ્વાગત તમારું મન ભલે કરતું.

પણ ધુન્નરીની ગેરહાજરીમાં તમારે જીવનના પત્રકમાં ગેરહાજર રહેવાની જરૂર નથી.

ટીપ સૂરે ગવાતું સંગીત એ જ સંગીત છે અને મૂઢ સૂરે ગવાતું સંગીત એ કોઈ ‘ચીજ’ નથી એમ કહી શકાશે નહિ.

બહારથી રસનું ખ્યાલું દર વખતે તમને મળવાનું નથી એટલે તમારા હિલને જ તમારે એ ખ્યાલી તરીકે ‘ગોઠવી’ દેવું જોઈએ અને તમારે પોતે રસ ઠાલવવો જોઈએ. એનો રંગ જુદો આવશે.

જગતમાં જે કંઈ બને છે એ તમારા એકલાના મનો-રંજન ખાતર બનતું નથી.

એટલે તમે તમારા મનથી નાચતાં શીખો. અને આ માટે તમે કોઈ શોખને ઢંઢોળો.

તમને શેમાં રસ છે ? બોલો, વેપારમાં તમને રસ છે ? તો વેપારને માત્ર ‘બજાર’ તરીકે ઓળખો નહિ.

જેનાથી વેપારની ઘડિયાળ ચાલે છે, એ કાંટાઓને ઓળખો, એના વહીવટને ઓળખો, એની ચાવી હાથ કરવામાં તમારું મન રોકો. તમને આનંદ થશે ને વેપારનો વિશાળ અર્થ કરવાનું તમને આવડી જશે.

તમારા ઘરની અંદર રંજન આપનારું કેટલું ય તત્વ પડ્યું છે એનો ક્યારે ય આશરો લીધો છે ?

એસીને વાતો કરવી એ પણ એક પ્રકારની મૃદુ ધ્રુવરી છે.

ભૂતકાળ અને પ્રતાપી પુરુષોનાં જીવનના ચમકારને આજના જીવન સાથે મેળવી જોવામાં અને એ ચર્ચાને કુટુંબની વચ્ચે રાખી દેવામાં પણ એક પ્રકારની મજા છે.

ખાળકો સાથે દિલ્લગી કરવામાં ય એક ઉમદા પ્રકારનું રંજન ભરેલું છે.

પતંગિયાં જેવું તમે તમારું મન રંગી દેશો તો તમને ફૂલો 'સાદ' દેશે.

તમારા મનમાં કોઈ વેદના હોય તો એ વેદનાની બીજાઓ સમક્ષ 'ઉન્નાણી' કરવાનો અર્થ નથી.

એ વેદનાને તમે જાળવી રાખો, ગુલાબ જેમ કાંટાને જાળવી રાખે છે તેમ તો તમારી વેદનાના કાંટા પણ બીજાઓનું તમારા પ્રકુલિત દિલગુલાબ ભણી જ ધ્યાન ખેંચશે.

તમારી વેદનાની એમાં શોભા છે.

તમારા 'ઉદ્વાસ'માં તમને રસ નહિ હોય તો બહારની દુનિયાને તો તમારામાં જરાય રસ નહિ પડે.

તમારા પ્રત્યેની તમારી પોતાની વલણ તમે સુધારો.

બીજાઓને તમે જે માન આપો છો, એ માન માટે તમારું 'મન' પણ અધિકારી છે.

તમારું મહત્વ તમે ઓછું કરો ના.

કુદરતે માનવજીવનની જે ભાત ચૂંધી છે, એ ભાતમાં તમારી જિંદગી પણ ચૂંધાઈ ગઈ છે.

માનવ તરીકે તમે દુનિયામાં હરોફરો છો, તો માનવ એ તો કાળ પર ઊડતી કલગી છે.

માનવે દુનિયા શણગારી છે. માનવે હાસ્ય કર્યું છે, આંસુ પાડ્યાં છે, દુનિયા માટે.

માનવનો આ વારસો ઢરેકેઢરેક માનવીને મળેલો છે.

તો પછી રસ સુકાવાની વાત શા માટે કરો છો ?

સૂકી મનસપાટી પર તમારા મિજાજના ફેરાં ઉતારો.

પછી જે કાંઈ બને એ જોયા કરજો.

તમારું મન ગુલાબી ન બને તો કહેજો.

૫૮

સંદેશની પાંખ

વૃષાંકતુ આવી હતી. ધરતી જળધારા માગી રહી હતી. ધરતી મેઘ માગતાં શરમાતી હતી એટલે મોરલાનો કંઈ મે માગી રહ્યો હતો. મોરલાના ડાકના રંગ ચમકતા હતા; આકાશમાં સાત રંગનું મેઘધનુષ્ય ટીપાંનાં તીર ફેંકવા ખેંચાઈ રહ્યું હતું.

આવી ઋતુમાં પ્રિયાથી જુદો પડીને પ્રિતમ એક શિખર પર ઊભો હતો. કુદરત નવસર્જનનું ગીત ઉપાડી રહી હતી. પ્રિતમનાં હૃદયની અંદર પ્રણયની ભીનાશ પથરાતી હતી.

પ્રિયા દૂર હતી. ઘણી દૂર. પ્રિયા પાસે હતી, ઘણી પાસે. પ્રિતમની આંખ આકાશમાં એકઠાં થયેલાં અને એકઠાં થઈ ચાલ્યાં જતાં વાદળ પર પડી.

સંદેહ વાદળાંનો કટકો પ્રિયતમને ડોરા કાગળનો કટકો લાગ્યો. દિલની ખોલીથી એણે વાદળાં પર સંદેશ લખવા માંડ્યો.

વાદળાંને એ પ્રિતમે ટપાલીનું કામ સોંપ્યું અને ગામડાંની અંદર ટપાલી પગે ચાલી ટપાલ આપવા બચ છે તે વખતે એ ધૂધરાનો રણઝણાટ ઊભો કરે છે એમ વાદળોએ પણ એની ટપાલ લઈ ગડગડાટ કરવા માંડ્યો.

યક્ષનો સંદેશો વાદળે લીધો; અને કાલિદાસ જેવા યુવાનદિલ કવિએ એ સંદેશાને કવિતા પર ઝીલ્યો. યક્ષ પ્રખ્યાત બની ગયો.

નળ અને દમયંતી વચ્ચેનો ‘હૃદયસંવાદ’ હંસે ઊડી ઊડીને જગાડી દીધો હતો. હંસ મશહૂર બની ગયો.

કમલનાં પાંદડાં ઉપર સંદેશ લખીને કમલનું પાન પ્રખ્યાત થયું છે.

યુગ ફર્યો છે. વાદળાં આજે ય બમ્મે છે પણ એ વાદળાં પ્રિયા અને પ્રિતમની ચાકરી કરવાની ના પાડતાં લાગે છે.

હંસ પણ તરે છે પણ એ તરતા હંસ પાળેલા હોય છે. આઝાદ હંસ આગળ જવા માટેના પગ આપણે ખોઈ બેઠા છીએ.

કમલનાં પાંદડાં નજરે પડે છે, પણ એના પર કવિતા લખવાનું, એના પર પ્રણયનો સંદેશ લખવાનું કોઈને સૂઝતું નથી. કમલ બબ્બરમાં જાય છે અને એના લાવ બોલાય છે.

આજે તમારો સંદેશો તમે નવી રીતે કરતો કરી શકો છો અને એ સંદેશો લઈ જતું વાહન એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ વાહન છે.

પ્રિયા માટે જ શા માટે ? જગત આખા માટે, તમારી નાની કે મોટી દુનિયા માટે તમે દૂર ઊભા રહી યક્ષની માફક સંદેશો મોકલી શકો છો.

એ સંદેશો માત્ર તમારા એકલા પ્રણયનો વાત કહેતો નથી. એ એકલા તમારા વિરહને ઘૂંટતો નથી.

તમારું વ્યક્તિત્વ ઊભું કરો, એમાં સુવાસ મેળવો એટલે આપોઆપ એ સુવાસ વાહન બની તમારાં વ્યક્તિત્વનો સંદેશો સૌને પહોંચાડી દેશે.

યક્ષે ભલે વાદળાં માગ્યાં, નજે ભલે હંસ માગ્યો, તમે વ્યક્તિત્વ માગજો, અને સુવાસ માગજો. તમે તમારી દુનિયાના યક્ષ બની જશો. એક કાલિદાસને બદલે ઘણા માણસો તમારી પુશ્પોનો પ્રચાર કરશે.

આવું વ્યક્તિત્વ ઊભું કરવા માટે તમારે કોઈ પહાડ પર જઈ એના પર ઊભા રહેવાની જરૂર નથી.

જીવનના નાના પ્રસંગોમાંથી તમારે તાંતણો હાથ

કરવો જોઈએ અને એ તાંતણામાંથી આકર્ષિત ભાત ગૂંથી દેવી જોઈએ.

પુશ્પો એક એવી ચીજ છે કે જગત એનો ક્યારેય વિરોધ નહિ કરે. અંતરની પુશ્પો ઊભી કરવા માટે તમારે તમારાં તમામ વર્તન ઉપર કાબૂ મેળવવો પડશે.

દુનિયામાં અખજો માણસો મરી ગયા, હવે ય મરે જાય છે અને લવિષ્યમાં મર્યા કરશે. પણ એમાંથી થોડા એમની પાછળ પુશ્પો મૂકતા જાય છે, એ પુશ્પોનો વારસો આપણો મોટામાં મોટો વારસો છે. ધન આવે છે અને ઊડી જાય છે, માલમલકત ઝગમગે છે અને ઝાંખાં પડે છે, વારસામાં મળેલી આરિચ્ચની પુશ્પો ક્યારેય ઊડી જતી નથી.

પ્રસંગે પ્રસંગે એ પુશ્પોને જગત સંભારે છે.

“અરે એમની વાત થાય ? એ તો ઉદાર હતા, એ તો આરિચ્ચવાન હતા, એ તો ગુલાબી સ્વભાવના હતા, એ તો પ્રેમાળ હતા.”

અભિપ્રાયોના આ પડઘા એ મોટામાં મોટું વસિયતનામું છે.

માનવીની હાજરી કરતાં ય એની ગેરહાજરી વધુ અસરકારક બનતી હોય તો જ એ હાજરીમાં શક્તિ છે.

તમારા વ્યક્તિત્વનો સંદેશો પહોંચાડવા માટે કુંજલડી લલે તમારી પાસે ન આવે, લલે વાદળાં ન એકઠાં થાય, લલે હંસ ન દેખાય; તમે તમારી જીવનચિકી તમારી પાસે જ રાખજો. જીવતા જગતા માણસો જ તમારી પાસે આવી, તમારો જાદુ અનુભવી, તમારા વ્યક્તિત્વનું અંતર એમના અંતર પર લગાડી તમારો સંદેશ જગતો કરી દેશે.

॥
य
रे
रे
डा
सा
डी
छे,
मी,
मे
मे
त-
वधु
डी
य,
सासे
वी,
मना

१ सुवर्णमृग	रा. ना. पांडे ३-८-०
२ अटित क्लेवर	वर्मा-परमार ३-८-०
३ दीपनिर्वाण	ईश ३-४-०
४ कुपभा	आणुभाइ वेद्य २-८-०
५ परिवर्तन	पीताम्बर पटेल ४-०-०
६ शमा	अनु. सननई ५-०-०
७ अणुभूट धारा	अश्विनीकुमार ३-०-०
८ शशी जतां	२-८-०
९ पश्चिमने समरांगणे	३-०-०

वाता

१ क्षम्योरासी	पन्नादास पटेल ३-०-०
२ पशमी	ड. सोमिया २-८-०
३ पांज पिताना	ड. भणियार ३-०-०
४ जीवीपत्र	म. परमार ३-०-०
५ रंग छे आरिठ	मेधाणी छपाय छे
६ छवननां वडेणो	रसिकदास परीज ३-०-०

साहित्य आ विवेचन

१ आपनी सेवागां	गिरुभाई भर्देता ३-०-०
२ परिभ्रमण	मेधाणी ३-०-०
३ आलोचना	रा. वि. पांडे ३-८-०
४ नर्मद	२-०-०
५ साहित्य आने प्रगति ग्रंथ जीते	३-०-०
६ साहित्यविहार	अ. म. रावण ३-०-०

काव्य

१ रतीन्द्रगीता	मेधाणी २-८-०
२ प्राचीना	उमाशंकर लेपी २-८-०
३ कुवैशी आने यात्री	हुमेश शुक्ल २-०-०
४ राष्ट्रगीत	स. इरसनदास भाषिक १-८-०
५ वरदान	सुरेश भांधी २-०-०

भारती साहित्य संघ

प्रा. २८ ऑ. ३८ ६ ७८. सु. अ. ५. १
प्रा. २८ ऑ. ३८ ७ ३. अ. म. हा. वा. ६

વિવેચન ગ્રંથમાળા

[વર્ષ પહેલું]

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. આઠ

ગુજરાતના લગ્નપ્રતિષ્ઠિત વિવેચકોના સાહિત્ય વિવેચનોથી આ ગ્રંથાવલિ શરૂ કરવામાં આવી છે, ગુજરાતની આ પ્રકારની આ પહેલી પુસ્તકશ્રેણી છે. આ વર્ષના ત્રણે પુસ્તકોના લેખક ગુજરાતના લગ્નપ્રતિષ્ઠિત વિવેચકો છે. એક સાથે એક જ ગ્રંથાવલિમાં લેખકોનો આવો સમન્વય વિરલ હોય છે. સાવ ઓછી નકલો છપાવી હોઈને પાછળથી આ પુસ્તકો ન મળે તો અમને ફરિયાદ કરતા નહિ.

[૧] પરિભ્રમણ : લેખક ડૉ. રમણલાલ મેવાણી દિના ૩-૦-૦૦

‘પરિભ્રમણ’ ખરેખર પરિભ્રમણ છે. તમે એમાં અનેક વસ્તુઓને રસિક કરી કરીને મૂકી છે. મને એવી વસ્તુનો ઘણો શોખ છે. હજુ પણ મદારીના ખેત, રતનવહુનો તમાશો, ડાકલાં વગેરેનાં ગેવાં સાંભળવાં મને યાદ જ રહે છે. અને જરાપણ થાક વિના વાંચ્યે જવાય એવી શૈલીમાં લખાયું છે. તમે એક માણસને રસિક થવા માટે શું શું કરવું તે લખ્યું છે તો આને માટે કહી શકું કે માણસ આવાં પુસ્તકોથી જગતમાં રસ લેતાં શીખે છે. આપની વાત તો યાદ આશ્ચર્યકારક લાગી.’

રામનારાયણ વિ. પાઠક

[૨] આલોચના : લેખક રામનારાયણ વિ. પાઠક દિના ૩-૮-૦૦

વિવેચન, દેવ આગળ ધરાવેલા દીપની પેઠે સર્જન સાહિત્યનું અર્ચન કરે છે, તેના સૌંદર્યને રજૂ કરે છે એટલું જ નહિ, તેને જીવતું પણ રાખે છે. સર્જન અને વિવેચન બન્ને પોતાના જમાનાની જીવનદિલસૂત્રી થાય છે. આવી ભાવનાને મૂર્ત કરતા લેખકોનો સંગ્રહ અનેકને ઉપયોગી થઈ પડશે.

[૩] સાહિત્યવિહાર : લેખક અનંતરાય મ. રાવળ દિના ૩-૦-૦૦

ગુજરાતી નાટકસાહિત્યનું રેખાદર્શન તે એવા ખીજા અભ્યાસપૂર્ણ લેખો, વિવેચનો તે અવલોકનોનો ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસીઓને તથા વિદ્યાર્થીઓને એક સરખો ઉપયોગી નીવડનાર સંગ્રહ. (જૂનમાં પ્રગટ થશે)

આ ત્રણે પુસ્તકો એક સાથે મંગાવનારને રૂપિયા આઠમાં મળશે.

મા ર તી સા હિ ત્ય સં ધ